

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

FÖRDJUPNING

*Magnus Ranstorp
om Hizbollah i Venezuela*

TRADITION

*Magnus Olausson
om snillet Sergel*

KOLUMN

*Katarina Barrling
om vikten av plikt*

Sten Widmalm, Bo Rothstein och
Henrik Schildt Lundberg om

AKADEMISK OFRIHET

Bygg din egen bokhylla i massivt trä.

En bokhylla är mer än förvaring.

Högklint designar du själv i vår konfigurator – välj träslag, mått och detaljer. Varje exemplar är handgjort på Gotland och signerat av hantverkaren som byggt den.

Skapa din egen på gad.se

G.A.D

LEDARE

Är akademien till salu?

NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i *Axess Magasin*.

”Qatar har betalat ut svindlande 6,3 miljarder dollar till amerikanska universitet och colleges.”

För ett par år sedan sökte Linnéuniversitetet en professor i design och visuell kommunikation. Kravet på vilket teoretiskt ramverk som personen skulle bekänna sig till var specifikt, nämligen ”normkritik, dekolonialism, feminism, queerteori och teorier och posttillväxt”. Detta fick statsvetarprofessorn Bo Rothstein att skicka in en ansökan i vilken han utvecklade varför han var kvalificerad för tjänsten: ”Jag uppfattar mig som totalt genom-normkritisk.” Dilemmat med att hans ålder passerat den allmänna pensionsgränsen löste Rothstein genom att självidentifiera sig som en 44-48-åring. Enkelt gjort idag ju, i synnerhet om man är normkritisk.

Hans ansökan, som jag publicerade i nyhetsmagasinet Fokus, är en underhållande satir på de moderiktiga teorier som humaniora och samhällsvetenskaperna gått ner sig i de senaste decennierna. Man kan skratta åt det, men hur fri är forskningen med en ideologisk snara om halsen? Det är en av frågorna som ställs i vår fördjupning i akademisk frihet – eller ofrihet – i detta nummer. Samme Bo Rothstein skriver om varför svenska forskare helt har förbigått politiskt känsliga ämnen som egentligen vore självklara att studera, på grund av deras relevans och samhällsnytta.

Sten Widmalm inleder vårt tema med att teckna de yttre hoten mot fri forskning – ett av dem är att när medel söks förväntas forskaren att på förhand redogöra för vad han eller hon ska komma fram till. Ett annat är politiseringen, och här tycks det finnas en blind fläck: så länge lutningen är åt ”rätt” håll ses den inte som ett problem.

En annan sorts utmaning för den akademiska friheten vid svenska universitet och högskolor är påverkan och spionage från främmande makt. Säpo har varnat för det och pekat ut Kina som en aktör. Flera svenska lärosäten har kinesiska samarbeten och forskarstudenter. Regimen betraktar dem som tillgångar för att få information och teknisk kunskap – och tvekar inte att utöva påtryckningar om så behövs. SvD visade i en granskning 2023 hur bland andra KTH, Chalmers och Lunds universitet har samarbetat med kinesiska militärforskare som sedan hemma igen direkt bidragit till Kinas försvarsutveckling. Och bland svenska Kinavetare förekommer självinsur på grund av press från regimen, enligt en rapport av bland andra UI som kom före jul.

I USA och Storbritannien är utländska intressens inflytande på universiteten än allvarligare, inte minst då deras system bygger på donationer. Det handlar inte bara om samarbeten kring forskning som kan vara till gagn för främmande makt, utan också om ideologisk påverkan. Enligt uppgifter som offentliggjordes av amerikanska utbildningsdepartementet tidigare i år toppar Qatar listan över länder som sponsrar universitet i USA. De har, liksom Kina, växlat upp de senaste åren och spenderade rekordartade 1,1 miljarder dollar på detta 2025. Högt upp på listan över länder som donerar finns också Kina (528 miljoner dollar) och Saudiarabien (285 miljoner dollar). Ser man till det totala beloppet genom åren har Qatar betalat ut svindlande 6,3 miljarder dollar till amerikanska universitet och colleges, och Kina och Hong Kong sammanlagt 5,6 miljarder.

Flera amerikanska toppuniversitet har ett campus i Qatars huvudstad Doha, där den akademiska friheten är begränsad: studenterna får inte kritisera emiren, islam eller staten.

Det har också framkommit att amerikanska universitet med filial i Qatar tog emot instruktioner från sina finansörer efter den 7 oktober 2023 om hur de offentligt skulle kommentera massakern i Israel. Qatar är ett land med sharialagstiftning och nära band till Hamas och Muslimska brödraskapet.

Konsekvenserna av att låta auktoritära regimer med västfientliga agendor finansiera prestigeuniversitet, med allt formellt och informellt inflytande det medför, är inte möjliga att helt överblicka. Säkerhetshotet är dock uppenbart, på flera nivåer. Det långsiktigt mest allvarliga är kanske att pengarna köper möjligheten att påverka värderingar, tankar och världsbild hos nästa generations politiska, ekonomiska, juridiska och kulturella elit.

Henrik Schildt Lundberg skriver i detta nummers fördjupning om ett amerikanskt försök att starta ett nytt universitet, förankrat i upplysningstraditionen och fritt från det ideologiska hatet mot väst. ■

Nina Solomin

ABONNERA PÅ JUBILEUMS— SÄSONGEN

**Konserthuset 100 år. Kungliga Filharmonikerna 125 år.
Välj bland 21 konsertserier med 25 % rabatt.**

Med ett abonnemang under jubileumssäsongen möter du musikkens främsta artister – vecka efter vecka.

Storslagen orkestermusik.
Kammarmusik i Grünewaldsalen.
Internationell och svensk jazz.
Piano, orgel och romanser.
Familjekonserter och soppkonserter...

...till 25 % lägre pris än lösbiljett.

Säkra din stol nu: konserthuset.se/konsertserier

**KONSERTHUSET
STOCKHOLM**

 Region
Stockholm

SEB

AXESS INNEHÅLL

Nr 4 MAJ 2026

4 LEDARE

Nina Solomin om en ofri akademi

6 INNEHÅLL

Axess i maj 2026

8 SKRIBENTER

Medverkande i detta nummer

9 LÄSARBREV

Brev till redaktionen

SAMHÄLLE

12 JAPAN

Joje Olsson om upprustning i skuggan av Kina

14 ISRAEL-PALESTINA

Bengt G. Nilsson om ett oroväckande utkast till en palestinsk konstitution

16 DOMEDAGEN

André Casselbrant räknar ner till undergången

18 KOLUMN LIVET & POLITIKEN

Susanna Birgersson slipper gärna dödshjälp

19 KONSTHISTORIA

Jennifer Wegerup om *Mona Lisas* försvinnande

21 KOLUMN SÄKERHET & FÖRSVAR

Mikael Holmström om hur försvarsindustrin gick från "problematiserad" till populär

22 DEBATT

Fredrik Kärrholm om politiseringen av Lagrådet

FÖRDJUPNING

26 AKADEMISK OFRIHET I

Sten Widmalm om politisk styrning av högskolor och universitet

31 AKADEMISK OFRIHET II

Bo Rothstein om likriktning och ideologiska skygglappar

36 AKADEMISK OFRIHET III

Henrik Schildt Lundberg om ett universitet i Texas som vill något annat

42 KOLUMN SAMTIDEN

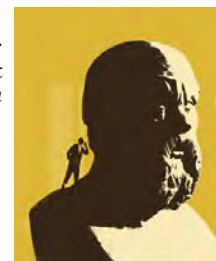
Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare
Nina Solomin
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson**,
Blanche Sande och **Jan Söderqvist**

Redaktionssekreterare **Linnéa Backvall**
Redaktionsassistent **André Casselbrant**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Fredrik Rimmerfors**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling**,
Louise Belfrage, **Adam Cwejman**,
Torbjörn Elensky, **Anna Victoria Hallberg**
och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt redaktionen@axess.se
08-788 50 00

Omslag:
Patrik
Svensson

43 HIZBOLLAH I VENEZUELA

Magnus Ranstorp om terrorsektens sydamerikanska sponsorer

FRIZON

48 SOMMARNATTEN

Anders Mathlein om sommarnattens plats i den svenska folksjälen

55 KOLUMN EKONOMI & PSYKOLOGI

Cecilia Nikpay gör bostadsaffär mot bättre vetande

KULTUR

58 TRADITION

Magnus Olausson presenterar Johan Tobias Sergel

62 CIVILISATION

Henrik Nilsson läser Juan Gabriel Vásquez
Moa Ekbohm om Nora Ephron
Lars Lönnroth om gamla tiders skrivverktyg
Ida Englund Westin läser Marguerite Yourcenar

69 KOLUMN KULTURRÅDET

Bengt Ohlsson om en ovanligt otäck novell

KRITIK

71 RECENSIONER

Benny Carlson om den seglivade kapitalismen
Erik W. Larsson om hälsosamt leverne
Mats O. Svensson om Thomas Manns hemligheter
Mats Hellspong om tvivel beträffande Shakespeare
Anna Victoria Hallberg om Gertrude Stein
Jojje Olsson om västs missbedömning av Kina

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT

Edward Blom förklarar jämställd artighet

94 VÄRT ATT MINNAS

Fredrik Sixtensson om ett antikt angrepp på Atens tarvliga folkstyre

96 BREV FRÅN ... GRÖNLAND

Olle Häger skriver från skrälängarnas land

97 STAD & STIL

Lars Anders Johansson sörjer Karlsson på takets miljöer

98 KOLUMN MELLAN RADERNA

Katarina Barrling om ordet som kan avgöra valet

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-121 062 27
axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på Axess.se
Nästa nummer **8 juni**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

Katarina Barrling

Docent i statskunskap vid Uppsala universitet

Susanna Birgersson

Fri skribent

Edward Blom

Gastronom och kulturhistoriker

Benny Carlsson

Professor emeritus i ekonomisk historia

André Casselbrant

Redaktionsassistent i Axess

Moa Ekbohm

Fil.dr i latin

Ida Englund Westin

Bibliotekarie och kritiker

Mikael Fuchs

Författare, illustratör och jurist

Anna Victoria Hallberg

Fil.dr i litteraturvetenskap

Mats Hellspong

Professor emeritus i etnologi vid Stockholms universitet

Mikael Holmström

Journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor

Olle Häger

Journalist och utbytesstudent vid Grönlands universitet

Fredrik Johansson

Konsult och skribent

Lars Anders Johansson

Författare och journalist och driver podden Budoarstämning

Fredrik Kärrholm

Kriminolog och riksdagsledamot för Moderaterna

Erik W. Larsson

Läkare och frilansskribent

Lars Lönnroth

Professor emeritus i litteraturvetenskap

Anders Mathlein

Journalist och författare

Cecilia Nikpay

Ekonom och journalist i Affärsvärlden

Bengt G Nilsson

Journalist och författare

Henrik Nilsson

Författare och essäist

Bengt Ohlsson

Författare

Magnus Olausson

Docent i konstvetenskap

Jojje Olsson

Journalist och författare

Magnus Ranstorp

Docent i statsvetenskap och strategisk rådgivare vid Försvarshögskolan

Bo Rothstein

Professor em. i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och forskare vid Institutet för framtidsstudier i Stockholm

Henrik Schildt Lundberg

Statsvetare

Fredrik Sixtensson

Fil.dr i klassisk grekiska

Mats O. Svensson

Kritiker och översättare

Jennifer Wegerup

Korrespondent i Italien

Sten Widmalm

Professor i statskunskap vid Uppsala universitet

RED@AXESS.SE

Brev till redaktionen

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Om "Landet som bara Israel erkänner", nr 2/2026

Jag uppskattar Axess och läste med stort intresse artikeln "Landet som bara Israel erkänner".

Tack vare att jag har fyra års erfarenhet inom utbildning i FN i Somalia har jag fortfarande kontakter med bl.a. nationalbanken.

Informationen därifrån lyder: ett annat land, Taiwan, har faktiskt ett stort hjälpprogram i Somaliland och lär dem risodling etc. Mycket välkommet.

*Mvh Jørgen Grugaard Andersen,
Helsingborg*

Om Madame de Staël, nr 3/2026

Aprilnumret av Axess innehåller en lång och vackert illustrerad artikel av författaren Fredrik Ekelund/Marisol M om Madame de Staël (1766–1817), en av feminismens, romantikens, liberalismens och den parisiska salongskulturens stora pionjärer.

Texten är lovordande och högst underhållande att läsa men bygger knappast på modern forskning. Dess huvudkälla är nämligen en starkt romantiserad biografi, *Madame de Staël and Her Lovers* från 1907 av engelsmannen Francis Gribble, översatt samma år till gammalstavad svenska av Valborg Hedberg.

Som framgår av titeln lägger Gribble tonvikten vid kärlek snarare än politik eller litteratur, och flera av bokens synpunkter är i dag föråldrade. Ekelund/Marisol M följer dock Gribble okritiskt i spåren och citerar flitigt hans bok i Hedbergs översättning med bibehållen gammalstavning.

Följden blir att Madame de Staël framstår som driven av sina erotiska

passioner snarare än av ett klart intellekt, och hennes svenske make, diplomaten Erik Magnus Staël von Holstein, framstår som en obetydlig tråkmåns. Båda uppfattningarna har vederlagts av modern forskning, vilket en tidskrift som Axess nog borde ta viss hänsyn till.

Ändå måste jag erkänna att jag haft stort nöje av läsningen, inte minst dess slutkläm, där Madame de Staël jämförs med en korsning av Ursula von der Leyen, Simone de Beauvoir, Suzanne Brøgger samt (hör och häpna!) Paris Hilton.

*Lars Lönnroth, professor emeritus
i litteraturvetenskap och
skribent i Axess Magasin*

Vad "har" Putin på Trump?

Vid 86 års ålder finner jag mig vara helt ur tiden. Knappt klarar jag min nya överdimensionerade mobiltelefon (mig påtvingad därför att näten för G2 och G3 släcktes ned) där det hela tiden dyker upp egendomligheter som för min förståelse av det uppvisade lika gärna hade kunnat vara kinesiska tecken.

För mig har Axess Magasin, som brevbäraren till min glädje ej lagt i fel postbox i dag, blivit som en intellektuell oas i den ganska ("ganska" i den till tyska språket associerade betydelse ordet hade för flera år sedan) enkelspåriga svenska medieuppsättning som jag har till mitt förfogande. GP:s ledarsida och Axess TV samt CNN och BBC har dock lagt sina räler på andra banvallar.

I dag såg jag i butiken förstasidorna på GT och Aftonbladet. Den ena meddelade i en stor rubrik att Putin har bekymmer med korruption vid fronten och den andra att Putin "har något" på Trump. Ingenting av detta förvånade mig, och jag har sedan länge i bakhuvu-

det att jag läst något om Trumps oro för att ryssarna ska avslöja något om tidigare mellanhavanden mellan honom och Ryssland.

Rysk korruption må ha sitt intresse, men för mig, som läst rätt mycket historia, är detta i princip inget nytt. Däremot vore det synnerligen intressant om Axess Magasin hade möjlighet att gräva fram vad Putin "har" på Trump. Att om sådant få läsa vore verkligen gfoundenes Fressen.

*Vänligen, Bengt P. Gustafsson,
Göteborg*

Om tema beredskap, nr 3/2026

Apropå att Sverige är självförsörjande på ingredienser till morotskaka:

Kände mig ändå lite lugnad av denna för mig nya kunskap. En Svensk Tiger. Och Fikar.

"Stavgards"

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

 tidningen
näringslivet

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

33e Année. — N° 13 559

ABONNEMENTS
 Paris et Départements 5 fr.
 Six Mois 28 fr.
 Un An 55 fr.
 Départements et Colonies
 Trois Mois 6 fr.
 Six Mois 31 fr.
 Un An 58 fr.
 Étranger
 Trois Mois 8 fr.
 Six Mois 40 fr.
 Un An 75 fr.

Le Petit Parisien

5 centimes   Le plus fort tirage des journaux du monde entier   5 centimes

N° 862
1913

Samedi 13 Décembre 1913

DIRECTION
 16-18, rue d'Enghien, PARIS (10e)
 TÉLÉPHONE
 GÉN. 92-23 — 92-17 — 15-69

ANNONCES
 Les annonces et réclames sont reçues à l'OFFICE D'ANNONCES
 TÉLÉPHONE : GÉN. 13-39
 10, place de la Bourse, PARIS (2e)

EDITION DE PARIS

MALADIES SALUTAIRES

Mais qui dans le monde...
 vous en lisant ce titre...
 de maladies saluaires...
 d'employer un pareil...
 rien de plus exact...
 sera pas malaisé...
 d'établir la...
 démonstration...
 ne vient-on pas...
 d'annoncer...
 dans les milieux...
 les plus autorisés...
 que le microbe...
 du furoncle est...
 le meilleur antagoniste...
 du bacille de la...
 diphtérie ; en...
 d'autres termes...
 qu'il suffit...
 d'inoculer des...
 staphylocoques...
 — c'est le nom...
 donné aux...
 microbes du...
 furoncle — à...
 des sujets...
 atteints du...
 croup, pour...
 que celui-ci...
 s'affaiblit...
 au point de...
 devenir...
 inoffensif ?
 Un médecin...
 américain n'a-t-il...
 pas déjà constaté...
 que le cancer...
 ne fait pas...
 bon ménage...
 avec l'érysipèle...
 et n'y aurait-il...
 pas là une...
 indication...
 pour le...
 traitement...
 de la terrible...
 affection ?
 L'érysipèle...
 était...
 essentiellement...
 inoculable...
 pourquoi...
 ne ferait-on...
 pas, si ce n'est...
 déjà fait...
 de « substituer...
 un mal...
 transitoire...
 et d'issue...
 souvent...
 heureuse...
 à une lésion...
 chronique...
 et de...
 dénouement...
 presque...
 toujours...
 fatal ?

N'est-ce pas...
 d'ailleurs...
 ce qu'on...
 observe...
 pour la...
 variole ?
 La vaccine...
 qui est...
 si bénigne...
 dans la...
 généralité...
 des cas...
 ne confère-t-elle...
 pas...
 l'immunité...
 vis-à-vis...
 de la...
 petite...
 vérole...
 dont on...
 ne...
 saurait...
 prévoir...
 d'avance...
 les complications ?
 Et ce...
 que nous...
 disions...
 de la...
 variole...
 nous...
 pourrions...
 le dire...
 de...
 toutes...
 les...
 maladies...
 fièvre...
 typhoïde...
 rage...
 peste...
 choléra...
 dont...
 une...
 inoculation

sous l'influence...
 de l'intoxication...
 paludéenne.

Un docteur...
 de New-York...
 a rapporté...
 de son...
 côté...
 que...
 dans...
 la...
 province...
 de...
 Washington...
 où...
 dominent...
 les...
 fièvres...
 malariales...
 il n'existe...
 pas...
 d'exemples...
 de...
 phisie...
 développée...
 sur...
 les...
 lieux ;
 il...
 ajoute...
 qu'un...
 malade...
 ayant...
 été...
 transporté...
 en...
 étiang...
 les...
 fièvres...
 intermittentes...
 endémiques...
 y furent...
 remplacées...
 par...
 la...
 typhoïde...
 La...
 population...
 avait...
 pèlition...
 né...
 et...
 obtenu...
 la...
 suppression...
 de...
 l'étiang...
 où...
 ce...
 qui...
 est...
 synonyme...
 de...
 rétablissement...
 du...
 marais...
 les...
 choses...
 prirent...
 une...
 tournure...
 opposée.

Il y a...
 donc...
 des...
 maladies...
 qui...
 se...
 contraient...
 des...
 affections...
 qu'on...
 peut...
 dire...
 « antagonistes » ;
 et...
 de...
 ces...
 notions...
 trop...
 peu...
 connues...
 même...
 dans...
 notre...
 microcosme...
 médical...
 découlent...
 des...
 conséquences...
 que...
 l'on...
 peut...
 déjà...
 pressentir.

Docteur CABANES.

La Fin d'une Conquête

La prise...
 d'Alto...
 Galaka...
 par...
 le colonel...
 Lergau...
 et...
 la...
 pénétration...
 d'une...
 autre...
 colonie...
 dans...
 le...
 Tibéri...
 dont...
 les...
 hautes...
 chaînes...
 dominent...
 les...
 plateaux...
 du...
 Kanem...
 marquent...
 sans...
 doute...
 la...
 fin...
 de...
 notre...
 conquête...
 dans...
 l'Afrique...
 Centrale.

Lorsque...
 lord...
 Salisbury...
 signa...
 avec...
 la...
 France...
 la...
 couverture...
 de...
 1900...
 qui...
 partageait...
 entre...
 son...
 pays...
 et...
 le...
 nôtre...
 la...
 région...
 septentrionale...
 et...
 occidentale...
 du...
 continent...
 noir...
 il...
 eut...
 pour...
 résultat...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —
 et...
 de...
 nous...
 laisser...
 en...
 possession...
 de...
 la...
 République...
 du...
 Congo...
 —
 peu...
 de...
 sable...
 à...
 gratter...
 —

JAPAN

Östasiens nya militärmakt?

I skuggan av Kinas hot mot Taiwan försöker premiärminister Takaichi Sanae ta bort de konstitutionella spärrarna för en japansk militär.

Av Jojje Olsson

Japan får inte ha några militära styrkor och saknar rätten att gå i krig, enligt den pacifistiska konstitution som USA påtvingade landet 1947. Givet Kinas introverta maoism och Sovjetunionens stormaktskamp med USA passade det Japan utmärkt att i stället fokusera på ekonomisk utveckling.

Liksom i Europa fanns det även i Japan länge en naiv föreställning om att de båda auktoritära jättarna skulle demokratiseras. För en nation som försakat sin militär men har territoriella konflikter med både Kina och Ryssland blir konsekvenserna av denna felaktiga prognos stora.

I december ägnade jag två veckor i Tokyo åt att intervjua tjänstemän vid försvars- och utrikesministerierna, parlamentariker, diplomater, akademiker och tidigare befälhavare vid Japans självförsvarsstyrkor. Det var tydligt hur verkligheten nu har hunnit i fatt de japanska öarna.

Månaden före min ankomst hade landets nya premiärminister Takaichi Sanae sagt att en kinesisk attack mot Taiwan kan utgöra ett existentiellt hot mot Japan. Titta på en karta och uttalandet är en självklarhet. Den taiwanesiska huvudön ligger närmare Japan än Kina, bara drygt 100 kilometer från Okinawas västligaste ö Yonaguni. Vidare är importen av energiråvaror och exporten av allt som Japan tillverkar helt beroende av öppna farvatten kring Taiwan.

Kina valde att tolka Takaichis uttalande som att Japan ämnar agera militärt om Kina angriper Taiwan. Detta på grund av en omtolkning av artikel 9 – ”fredsparagrafen” – i Japans konstitution som premiärminister Abe Shinzo efter stor kontrovers lyckades driva igenom i parlamentet 2015. Den nya formuleringen

FOTO: GETTY IMAGES

Takaichi Sanae beskrivs som en japansk Margaret Thatcher. Det tar hon som en komplimang.

”Kinas general-konsul i Osaka varnade att Takaichi Sanaes nacke kommer att huggas av om hon sticker sitt huvud där det inte hör hemma.”

ger Japan rätt till ”kollektivt självförsvar” just vid ett existentiellt hot.

Reaktionen blev ursinnig. Kinas generalkonsul i Osaka varnade att Takaichi Sanaes nacke kommer att huggas av om hon sticker sitt huvud där det inte hör hemma. Ekonomiska straffåtgärder följdes av en stor militärövning i december där två kinesiska

stridsflygplan läste sina radarsikten på sina japanska motsvarigheter, vilket aldrig tidigare har inträffat.

Dramatiken till trots var premiärministerns kommentarer ingenting nytt i sig. Japans beslutsamhet om att backa upp Taiwan sträcker sig åtminstone tillbaka till 2022. Då genomförde Kina sina största militärövningar någonsin runt Taiwan, efter att det amerikanska representanthusetets talman Nancy Pelosi hade besökt ön. För första gången avfyrades ballistiska robotar över Taiwan, varav fem landade i Japans exklusiva ekonomiska zon kring Okinawa.

Den kinesiska övningen sågs som ett svar på japanska politikerns uttalanden om Taiwans betydelse för Japans överlevnad. Men om robotarna syftade till att skrämja Japan att hålla sig borta så fick de motsatt effekt.

Senare samma år lanserade den

dåvarande premiärministern Kishida Fumio en ny nationell säkerhetsstrategi. Där stod att Japan ska agera proaktivt för att forma en fredlig omgivning, och höja försvarsutgifterna till 2 procent av bnp år 2027. De egna robotarnas räckvidd skulle öka för att utom räckhåll kunna slå mot fientliga mål eller mot andra länders territorium vid en attack.

Allt detta hade länge varit tabu för Japans så kallade självförsvarsstyrkor, som grundades 1954 i Koreakrigets kölvatten under press från USA. Så sent som 2020 var deras budget blott 1 procent av bnp.

Men enligt Kishida Fumio befann sig Japan vid en ”historisk vändpunkt” som gjorde satsningarna nödvändiga. I Japans första nationella säkerhetsstrategi, som publicerades under Abe Shinzo 2013, sågs Nordkoreas kärnvapenprogram som det största hotet mot landet. Ryssland beskrevs som en potentiell strategisk partner, medan förhoppningar uttrycktes om ett mer samarbetsvilligt Kina. I motsvarande dokument 2022 framhölls i stället Ryssland som ett allvarligt hot och Kina som den största utmaningen för fred och stabilitet både i Japan och globalt.

Det fanns fler anledningar till omvärderingen än det ökade hotet mot Taiwan. Den främsta konfliktpunkten med Kina har historiskt varit den obebodda ögruppen Senkaku nordöst om Taiwan, som regimen i Peking gör anspråk på. Då Japan nationaliserade de tidigare privatägda Senkakuöarna 2012 utbröt våldsamma demonstrationer i Kina. Detta följdes av upptrappade kinesiska patruller i området under Xi Jinpings styre; på senare tid har dess kustbevakning siktats i angränsande vatten upp till 355 dagar om året.

I andra landsändan fanns länge förhoppningar om en överenskommelse kring de fyra öar som i Ryssland heter södra Kurilerna, men som Japan kallar för de nordliga territorierna. I samband med ockupationen av Krimhalvön började Vladimir Putin dock öka den militära närvaron på öarna, och efter den fullskaliga invasionen av Ukraina 2022 avbröt Ryssland alla förhandlingar om dem.

Invasionen av Ukraina fick också en psykologisk effekt ända borta i Japan. Om Putin tar steget i Europa, då finns det även en verklig risk att Xi skrider till verket mot Taiwan. Detta särskilt som samarbetet

”Invasionen av Ukraina fick också en psykologisk effekt ända borta i Japan.”

mellan de två diktatorerna har ökat.

Kinas och Rysslands flottor seglar nu allt oftare tillsammans runt de japanska öarna och genom de smala sund som skiljer dem åt. I följd av deras ubåtar för första gången bredvid varandra i Japanska havet. Efter Takaichis kommentarer om Taiwan i november flög de gemensamt bombplan över Okinawa för att sedan vika av i riktning mot Tokyo.

Civilsamhället oroar sig för hur Japans enda allierade USA har blivit en mindre pålitlig säkerhetsgarant under Donald Trumps ledning. Även om politiska tjänstemän inte vill tala öppet om detta agerar japanska myndigheter genom en kombination av diversifiering och självförsörjning. Vid sidan av att köpa hundratals amerikanska Tomahawkrobotar har man börjat tillverka egna kryssningsrobotar. Japan utvecklar dessutom nästa generations stridsflygplan tillsammans med Storbritannien och Italien.

Trots påtryckningarna från Kina har premiärminister Takaichi Sanae vägrat att ta tillbaka sina uttalanden om Taiwan, vilket enligt många bedömare har bidragit till hennes höga popularitet. Just som med robotarna över Taiwan sommaren 2022 blev Kinas försök att betvinga Takaichi kontraproduktiva – i alla fall att döma av det nyval som hon utlyste till början av februari. I sitt bästa valresultat någonsin gick det liberaldemokratiska regeringspartiet från 198 till 316 av 465 platser i underhuset, den viktigaste av parlamentets två kamrar. Det har nu en

Taiwans framtida försvarare?

egen supermajoritet på två tredjedelar, vilket gör att man i princip kan ignorera överhuset genom att stifta lagar utan dess godkännande.

Detta underlättar i sin tur det exporttillstånd för dödliga vapen som Japan håller på att utarbeta för att ge landets försvarsindustri en extra skjuts. Man har redan säkrat sin största vapenaffär någonsin med Australien, vilken innefattar elva fregatter. Takaichi ska också uppdatera den nationella säkerhetsstrategin, vilket förväntas bli klart redan i år. Räkna med stärkt förmåga till motattack, statliga vapenfabriker och möjligen även utveckling av atomdrivna ubåtar.

Allt detta sker inte utan friktion. En oppositionspolitiker som jag talade med i Tokyo sade att även om den japanska befolkningen är rik så saknar regeringen pengar. Skuldnivån överstiger 200 procent av bnp och värdeminskningen av yenen gör att landet får allt mindre försvarsmateriel för pengarna. Vidare minskar antalet japaner med närmare en miljon om året, vilket gör det svårt att värva militär personal. Dock krävs två tredjedelars medhåll i parlamentets båda kamrar, följt av en folkomröstning, för den förändring som Abe Shinzo aldrig lyckades genomföra: att ändra på Japans konstitution för att ge militären större handlingsutrymme. Under hans tid vid makten 2012–2020 var den pacifistiska mentaliteten fortfarande alltför djupt rotad i Japan. Men hans lärjunge Takaichi Sanae är öppen med att hon vill gå i mål med detta, vilket enligt många konservativa japaner är vad som krävs för att Japan ska bli ett verkligt självständigt land igen.

Det skulle samtidigt ta bort konstitutionella hinder för den japanska militärens offensiva förmågor, övningar, uppdrag och stationering utomlands – och på riktigt bidra till det alltmer brådskande försvaret av Taiwan. ■

Jojje Olsson är journalist och författare baserad i Taiwan.

ISRAEL-PALESTINA

Spik i kistan för tvåstatslösningen

President Mahmud Abbas har föreslagit en palestinsk konstitution, sponsrad av Frankrike. Den är oförenlig med en tvåstatslösning.

Av Bengt G Nilsson

Stora delar av världen råder en allmän uppfattning om att en tvåstatslösning i Mellanöstern är det enda som kan få stopp på hatet och våldet mellan judar och araber. Men förslaget har mötts av motstånd alltsedan det första gången kom på tal. Enligt aktuella opinionsundersökningar bland både palestinier och israeliska judar stöds tanken på en tvåstatslösning av betydligt färre än hälften.

För att försöka tvinga fram ett slags *fait accompli* har omkring 160 länder gett diplomatiskt erkännande till staten Palestina. Sverige var tidigt ute 2014, och efter Hamas angrepp mot Israel den 7 oktober 2023 ökade det internationella stödet för en palestinsk stat markant. I september förra året erkändes den av ytterligare tio länder, däribland Frankrike, Belgien, Australien och Kanada.

Man kan säga att staten Palestina både finns och inte finns. Den är erkänd av många länder men består som landområde bara av fragment med olika statsrättslig status utspridda väster om Jordanfloden. Den är alltså huvudsakligen erkänd som politisk idé, som vision. Vad diskussionen nu gäller är tillskapandet av en stat bestående av Västbanken och Gaza styrd av Palestinska myndigheten, men sannolikt även av representanter för Hamas. Terrorgruppen ska alltså belönas med en erkänd statsbildning, vilket kan låta som en paradox, men att belöna mördare är en tradition i Mellanöstern.

Palestinska myndigheten, under ledning av 91-åriga Mahmud Abbas, har under lång tid försökt sälja in idén om tvåstatslösningen till omvärlden, eftersom det är vad omvärlden vill höra och är villig att satsa pengar på. Det senaste i den kampanjen är författandet

Frankrikes president Emmanuel Macron litar på Mahmud Abbas välvilja.

”Martyrfonden är en gammal företeelse i det palestinska samhället. Palestinierna själva anser att den är en välsignelse, medan israeler kallar den *pay for slay*.”

av en konstitution för staten Palestina.

President Abbas intensifierade sin uppvaktning av Frankrikes Emmanuel Macron förra sommaren i ett försök att utverka ett franskt diplomatiskt erkännande. Abbas lovade att fördöma massakern i oktober 2023, stödja avvapnandet av Hamas och se till att terrorgruppen hölls utanför en framtida palestinsk stat.

Macron fann ingen anledning att betvivla uppriktigheten i Abbas löften och i höstas kom det franska erkännan-

det. Men inte bara det. Abbas ville ha Frankrikes hjälp att skriva konstitutionen till den framtida palestinska staten. Macron lovade att stödja dessa initiativ med 100 miljoner euro, plus teknisk hjälp med att ta fram ett förslag till konstitution.

Det arbetet är nu avklarat. Utkastet till palestinsk konstitution presenterades för Abbas i början av februari. Det ska så småningom underställas en folkomröstning, vilket kan komma att ta tid. Men stora delar av texten i förslaget är kända – och de utgör ingen uppmuntrande läsning för vare sig Israel eller de länder som tror på en tvåstatslösning.

En officiell engelsk version av texten saknas, men utkastet har översatts från arabiska av Zaid al-Ali, expert på konstitutionella förhandlingar vid Princetonuniversitetet. Enligt hans översättning fastslår den föreslagna konstitutionen bland annat att det pågår ett folkmord i Gaza och på Västbanken som staten Palestina är skyldig att bekämpa. Jerusalem ska vara Palestinas huvudstad och sharialagar ska utgöra grunden för rättskipningen.

Det mest iögonfallande med utkastet till konstitution är att Israel inte nämns någonstans. Däremot hänvisas det på flera håll till ”ockupationen”. Det är oklart om det handlar om områden som Israel ockuperade 1967 eller om det gäller hela Israel. Därmed definieras inte heller Palestinas gränser. Dock nämns återkommande rätten till återvändande. Det syftar på palestinier som lämnade sina hem i samband med kriget 1948, eller snarare deras ättlingar, eftersom de flesta av dem inte längre lever. Det framgår inte om de ska ha rätt att bosätta sig i Israel eller i staten Palestina. Det här

är en fråga som har fått alla förhandlingar mellan Israel och palestinska representanter att haverera under årens lopp, eftersom det är omöjligt för den judiska staten att tillåta invandring av miljoner palestinier.

Den del av textförslaget som har väckt mest anstöt är den som gäller Martyrfonden. Abbas hade enligt uppgift lovat Macron att den frågan inte skulle finnas med, men nu finns den där i en ny formulering.

Martyrfonden är en gammal företeelse i det palestinska samhället. Palestinierna själva anser att den är en välsignelse, medan israeler kallar den *pay for slay*, betalt för att döda. Den instiftades redan 1964 för att ge änkor och föräldralösa palestinska barn ekonomisk kompensation när familjeförsörjaren hade dödats av israeler eller satt i israeliskt fängelse. Efter hand utvecklades den till att betala ut pengar till palestinier som har dödats, skadats eller fängslats för inblandning i attacker mot israeler eller andra politiskt motiverade våldshandlingar.

Den årliga budgeten ligger på omkring 300 miljoner dollar. Ersättningen till familjen ökar ju längre fängelsestraff man får, och dessutom får fångar en stor summa i samband med sin frigivning. En vanlig palestinsk arbetare har ingen möjlighet att tjäna så mycket som man får i ersättning om man begår ett någorlunda allvarligt brott i den palestinska kampens namn. Sannolikt har många desperata människor valt att begå våldsbrott mot israeler för att hamna i fängelse och få sin familj försörjd.

President Abbas har sagt: "Även om vi bara har en enda penny kvar så ska vi använda den för att betala löner till martyrerna och krigsfångarna." Man behöver inte vara nationalekonom för att räkna ut att merparten av pengarna, om inte hela summan, härrör från utländskt bistånd. Till största delen EU-stöd. Alltså även svenska skattebetalares pengar.

Den 9 augusti 2001, klockan två på eftermiddagen, inträffade ett bombattentat på pizzerian Sbarro i västra, judiska Jerusalem. In genom dörren steg Ahlam Tamimi, en 21-årig arabisk student som jobbade deltid som studio-reporter i palestinsk tv. Hon såg mycket

Bombdådet på pizzerian Sbarro i Jerusalem 2001 kostade 15 personer livet. Mahmud Abbas gav terroristernas ledare en hedersmedalj.

bra ut, talade god engelska och hade klätt sig så att hon skulle uppfattas som en utländsk turist. Med sig hade hon en jämnårig man som hette Izzedin al-Masri. Han bar på ett tungt gitarrfodral.

Tamimi såg till att al-Masri fick en sittplats. Hon stannade till i dörröppningen innan hon avlägsnade sig och deras blickar möttes ett kort ögonblick. Hon log och han log tillbaka.

Explosionen hördes över stora delar av västra Jerusalem. Sprängladdningen i gitarrfodralet innehöll spikar, muttrar och andra metallföremål. Förutom självmordsbombaren dog 15 människor. Sju av dem var barn och en var en gravid kvinna. Ytterligare 130 personer skadades.

Ahlam Tamimi greps och befanns huvudskyldig till massmordet. Det finns filmer med henne på Youtube där hon berättar om sitt dåd. Hon ser mycket avspänd ut, och när hon får frågan om hon inte tänkte på alla barnen på restaurangen som skulle dö svarar hon bara leende nej. Hon har i flera intervjuer sagt att hon inte ångrar någonting. Tvärtom, hon skulle gärna göra om det.

Tamimi dömdes till 16 livstidsstraff men frigavs i en fångutväxling. Den israeliske soldaten Gilad Shalit hade tillfångatagits av Hamas i Gaza och byttes 2011 mot omkring 1 000 palestinska fångar i israeliska fängelser.

Tamimi flyttade till Jordanien, där hon hyllades som en hjältinna och fick ett eget tv-program. Enligt tidningen Jerusalem Post har Tamimi och hennes åtta kumpaner från Hamas som medverkade i bombattentatet tillsammans kvitterat ut motsvarande drygt 8 miljoner kronor från Martyrfonden.

Även Yahya Sinwar fanns med bland de frigivna palestiniererna. Han blev sedermera högste chef för Hamas i Gaza och var hjärnan bakom 7 oktober-attacken mot Israel 2023. Så återgäldade han att han under sin fängelsevistelse hade räddats till livet av israeliska läkare när han drabbades av en livshotande sjukdom.

Det finns inga officiella uppgifter om hur mycket Sinwar tog emot från Martyrfonden under sina 22 år i fängelse. Utifrån ersättningsnivåer rapporterade i internetencyklopedin Jewish Virtual Library är en rimlig uppskattning att det rörde sig om motsvarande cirka 30 000 kronor i månaden.

År 2008 fick Ahlam Tamimi ta emot medaljen al-Quds Mark of Honor, Jerusalems hedersmedalj, av president Mahmud Abbas medan hon fortfarande satt i fängelse. Den finaste utmärkelse en palestinier kan få. ■

Bengt G Nilsson är journalist och författare.

DOMEDAGEN

Undergångsklockorna går och går

Både religiösa och sekulära domedagsprofeter älskar att räkna ner till midnatt. Och låter sig inte avskräckas av att ständigt ha fel.

Av André Casselbrant

Min vän har nyligen skaffat sig en bisyssla som urmakare, ett hantverk han sin vana trogen tillägnat sig genom instruktionsfilmer på nätet. En av hans första kunder råkade vara ett av svensk films större namn, en man med en fetisch för gamla sovjetiska armbandsur. Skådespelaren skrockade när han fick se hur urverket, till skillnad från de schweiziska motsvarigheterna, bara är grovt utstansat ur en bit plåt – ungefär som en kalasjnikov.

Ett annat urverk med anor från kalla kriget är ”The Doomsday Clock”. Klockan är ett mått på existentiella hot mot mänskligheten – från början kärnvapenkonflikt, sedermera även klimatkatastrof och AI-apokalyps. Hur nära mänskligheten befinner sig avgrunden illustreras med hjälp av minutvisarens avstånd från tolvslaget på en urtavla.

Domedagsklockan ges ut av den vetenskapliga publikationen *Bulletin of the Atomic Scientists*, grundad av vetenskapsmän från Manhattanprojektet. Hovurmakare är en oberoende styrelse bestående av experter inom naturvetenskap och säkerhetspolitik, som årligen ställer klockans visare utifrån ett index. I originalutgåvan från 1947 stod visarna på nio minuter i tolv, ”nine minutes to midnight”. Sedan dess har visarna rört sig både framåt och bakåt genom åren.

I januari 2026 ställdes klockan fram fyra sekunder till en minut och 25 sekunder från tolvslaget. Så nära midnatt har mänskligheten inte varit förut. Journalistkåren (särskilt kultursidorna) uppvisade en fixering vid undergången som säkert mest har att göra med hur den klicklystna mediologiken spelar på läsarnas rädslor. Men det hela har också något religiöst över sig, som ett samti-

”Det amerikanska spelbolaget Polymarket erbjuder vadslagning om det mesta, och analytiker har räknat ut att en insats emot att Jesus kommer tillbaka innevarande år garanterar 5,5 procents avkastning.”

dens svar på 1900-talets lakanspredikanter, fast i tabloidformat.

Lakanspredikanterna var ett slags kringresande förkunnare som figurerade på väckelserörelsernas sommarkonferenser. Med sig hade de stora vita lakan som de spände upp mellan träden. På dessa fanns utförliga diagram över den yttersta tidens skeenden, illustrerade med streck och pilar. De djärvaste kom även med förutsägelser om det exakta datumet för Jesu återkomst, utifrån esoteriska uträkningar baserade på Bibelns profetexter.

Till de mest namnkunniga hörde de svensk-amerikanska baptistpredikanterna Fredrik Fransson, C.A. Chader (Tjäder) och efterträdaren D.O. Belfrage, utgivare av anspråksfulla titlar som *Den nuvarande världsordningens undergång*, *Profetisk världshistoria* och *Himlauret*. I

den senare torgförde Fransson sina domedagsdiagram utifrån tanken att Guds klocka tickar på mot domens dag, och tidpunkten gick att utläsa genom att tolka tidens tecken.

Att förutspå Kristi snara återkomst tycks åter vara på tapeten. Det amerikanska spelbolaget Polymarket erbjuder vadslagning om det mesta, och analytiker har räknat ut att en insats emot att Jesus kommer tillbaka innevarande år garanterar 5,5 procents avkastning. Förutsatt, förstås, att han inte kommer tillbaka, men frågan är vad man skulle med pengarna till i så fall. För dem som vill ha lite mer på fötterna innan de ger sig på apokalyptiskt dobbel står ett annat slags domedagsklocka till buds: den amerikanska Bibeltrogna hemsidan Rapture Ready Index.

”The rapture”, eller ”uppryckandet”, är en kristen föreställning om att de troende ska ryckas upp till himlen och därmed förskonas den sista tidens vedermödor. Denna förhållandevis nya idé fick vind i seglen efter att den brittiske 1800-talspredikanten John Nelson Darbys teologi hade hamnat i textkommentarerna till den storsäljande studiebibeln Scofield Reference Bible, som gavs ut på anrika Oxford University Press. Darbys apokalyptik brukar kallas dispensationalism, då den delade upp ändens tid i olika tidsåldrar – så kallade dispensationer – och var även lakanspredikanternas teologiska fundament.

Efter lakanspredikanternas tid fick det kristna eskatologiska uppryckandet populärkulturell draghjälp under 1900-talets andra hälft genom böcker och filmatiseringar i stil med *Som en tjuv om natten*, vars omslag pryds av en klocka som tickar mot midnatt, och

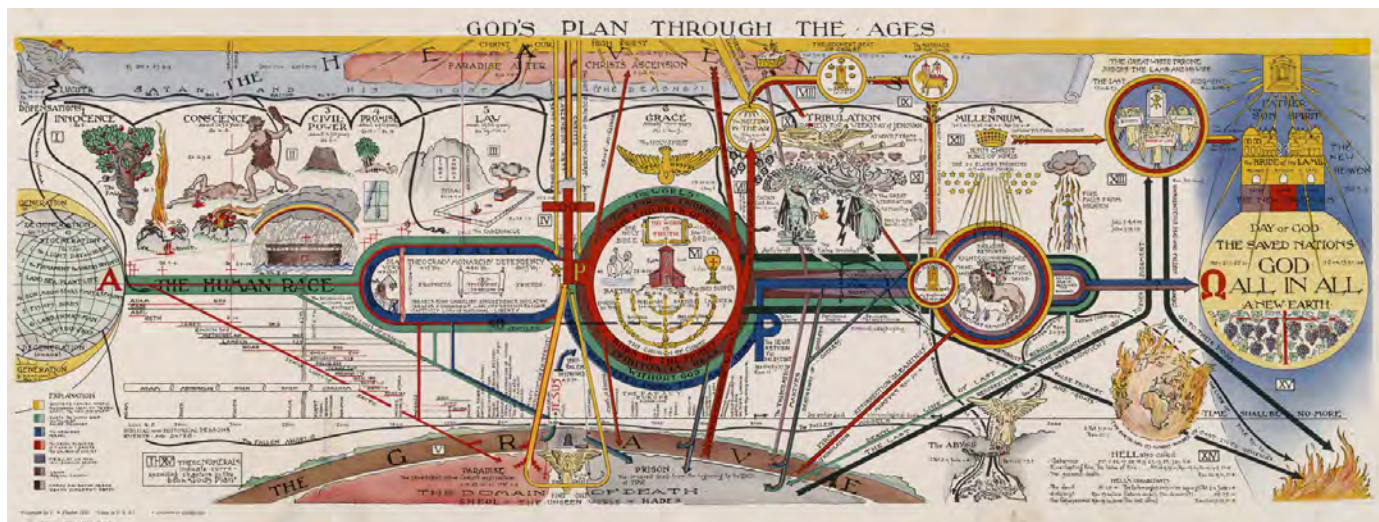

FOTO: BOSTON RARE MAPS, SOUTHAMPTON, MASSACHUSETTS, USA

Guds detaljerade tidsplan för mänskligheten, tolkad av den svensk-amerikanske baptistpastorn Carl Axel Chader. Tryckplåtarna förstördes i blitzen i London 1940.

romanen *Lämnad kvar*, som toppade New York Times bästsäljarlistor.

I Sverige har darbyismen lämnat ett oväntat avtryck i form av rikets vanligaste vinylskiva: Pelle Karlssons *Han är min sång och min glädje*. Albumet dryper av dispensationalistiskt tankegods, som spåret ”Vi ville vara redo”, där den mustaschprydda väckelsesångaren vänder sig till dem som lämnats kvar i vedermöda efter att Guds utvalda ryckts upp i skyn. För den nyfikne står plattan att finna i varenda vinylback på närmaste loppis, utan överdrift.

Uppryckandet är faktiskt så pass levande att det så sent som i höstas förärades en debatt i den kristna tidningen Dagen, efter en renässans i sociala medier. Den sydafrikanske pastorn Joshua Mhlakela hade framgångsrikt spridit sin förutsägelse av domedagen, den 23 – eller möjligen 24 – september 2025. När datumen hade passerat tvingades pastorn stå där med lång näsa inför den skara anhängare han lyckats samla på ett berg utanför Johannesburg för att återförenas med sin frälsare. Man får hoppas att de åtminstone inte satsat sina sista besparingar på någon vadslagning på Poly-market.

Det kristna Rapture Ready Index har likheter med den sekulära domedagsklockan. Utifrån en rad variabler kopplade till bland annat kärnvapen och naturkatastrofer sammanställs ett

indexvärde. Men urtavlan är bytt mot en skala som sträcker sig från 100, ”slow prophetic movement”, till 160, ”fasten your seatbelts”.

Variablernas nivåer bestäms även i detta fall av en oberoende expertpanel. Den utgörs dock inte av naturvetare och geopolitiska experter, utan av ”prophetic end times experts, scholars, and writers”. Indexet kan även stoltsera med ett bredare urval av indikatorer för jordens undergång än Bulletin of the Atomic Scientists, som varken tar hänsyn till ekumenik, ockultism eller moralisk upplösning. Hur hänger dessa företeelser samman med jordens undergång? kan man fråga sig – men deras betydelse intygas i indexets syftesförklaring med noggranna Bibelhänvisningar till profeten Daniels bok och Johannes uppenbarelse.

Dessa variabler svarar av förklarliga skäl lite annorlunda mot världshändelserna än atomforskarnas sekulära motsvarighet. Båda index stod lågt vid kalla krigets slut och höjdes successivt under 2000-talets krig mot terrorismen. Efter en toppnotering 2016, en månad före det amerikanska presidentvalet, har Rapture Ready Index dock backat något. Men den apokalyptiska stämningen är inte förstörd för det. Indexet ligger fortfarande tryggt parkerat över säkerhetsbältesrekommendationen. En viktig delförklaring till det kroniskt höga värdet stavas Mellanöstern, en region som av vissa amerikanska väckelsekristna

tillmäts en central roll i uttolkningen av tidens tecken – även detta tack vare Darbys apokalyptik.

I Israelkonfliktens andra ände finner vi ytterligare en domedagsklocka. På Palestinatorget i Teheran var Israels ambassad belägen fram till revolutionsåret 1979, då byggnaden överlämnades till PLO. Efter Irans kärnkraftsavtal med Obama-administrationen 2015 uppfördes på torget en elektronisk urtavla i billboard-format. Dess enorma rödlysande siffror syftar till att påminna om ett annat slags lakansprofets (Irans dåvarande högste ledare Ali Khamenei) förutsägelse om Israels utplåning år 2040.

Att Khamenei valde ett datum så långt in i framtiden även i relation till Irans förhållandevis höga medellivslängd skvallrar om en bristande djärvhet. Den sydafrikanske pastorn Mhlakela framstår i jämförelse nästan som ett föredöme. Profetian förefaller vara av ungefär samma kaliber som det sovjetiska luftvärn vilket i juni 2025 misslyckades med att skydda Palestinatorget mot den amerikanska flygoperationen ”Midnight Hammer”.

Det innebar en inte oansenlig propagandaseger att det iranska domedagsuret precisionsbombades i bitar – innan det hunnit slå midnatt. ■

André Casselbrant är redaktionsassistent i Axess.

LIVET & POLITIKEN

Nej tack, jag vill inte dö

SUSANNA
BIRGERSSON
är fri skribent.

Det pågår en omförhandling i hela västvärlden om inget mindre än livet självt. I land efter land har politikerna beslutat att staten ska kunna ta livet av medborgarna. Argumentet är alltid detsamma: ingen människa borde tvingas utstå ofattbar smärta och ångest den allra sista tiden i livet. Men i land efter land visar det sig att när man väl infört dödshjälp har något grundläggande förändrats i kontraktet mellan staten och medborgaren, mellan vården och patienterna.

Omsorgen om de alla svagaste är Västerlandets juvel, ett unikt judiskt-kristet-humanistiskt arv, grundat på respekten för det mänskliga livets okränkbarhet. Fosterdiagnostiken i kombination med aborträtten har länge utmanat denna syn på livet. Nu håller dödshjälpslobbyn på att rasera hela bygget.

Ingenstans har det gått så snabbt som i Spanien, som införde dödshjälp för fem år sedan. Det som skulle vara en sista utväg för att förkorta lidandet har nu använts för att ta livet av en 25-årig kvinna. Noelia Castillo Ramos var illa medfaren. Efter en gruppvåldtäkt på en institution där hon var tvångsplacerad hade hon försökt ta livet av sig, men i stället blivit förlamad. Ett hjärtskärande öde: sviken av dem som skulle ha skyddat henne. Lösningen: döden. Som om alla de år som låg framför henne inte hade kunnat medföra fysiskt, mentalt och andligt läkande, kärlek, skönhet och gemenskap.

Vad var det för budskap som just kablades ut till alla andra flickor som lider av självmordstankar, och till deras familjer? Fram till nyligen var vi överens om att försöka motarbeta suicid, inte tillhandahålla det.

Nederländska Zoraya ter Beek är ett annat exempel: 29 år gammal diagnostiserad med borderline, autism och kronisk depression. Behandlingarna hade inte hjälpt och hon beviljades dödshjälp. I maj 2024 dog hon i sitt hem, avlivad av den nederländska vården. Som om det inte skulle kunna finnas fler behandlingar att pröva, ett nytt läkemedel om tre eller sju år som kunde förändra hennes upplevelse av tillvaron, nya omständigheter som skulle kunna mildra depressionen. Som om lidande inte kan samexistera med mening och kärlek. Och, framför allt, som om stater har rätt att avsluta liv

som bedöms innehålla mer smärta än glädje.

Nederländerna var 2002 först i världen att införa aktiv dödshjälp. Då gällde rätten människor som var nära döden och inte kunde få lindring på annat sätt. Sedan dess har kriterierna utvidgats så att även minderåriga, dementa och psykiskt sjuka kan avlivas. Nu dödas ungefär 10 000 människor årligen.

Andra länder som infogat eutanasi i knippet av medborgerliga rättigheter är Australien, Nya Zeeland, Belgien, Luxemburg och därtill flera amerikanska delstater. Tyskland har nyligen avkriminaliserat medhjälp till självmord, medan Schweiz länge har varit dödshjälpens mecka, där utbudet av dödsassistans inte är begränsat till medborgarna.

För närvarande pågår processen för att legalisera dödshjälp i Storbritannien. I Danmark debatteras frågan, och en av förespråkarna är Mette Frederiksen, mångårig S-ledare och statsminister. I Sverige finns ännu ingen politisk majoritet för dödshjälp, men opinionsmätningar visar att väljarna tycker annorlunda. De tror, som förespråkarna vill att de ska tro, att man lätt kan införa ett strikt avgränsat förfarande som inte påverkar vården och kulturen i övrigt. Fast erfarenheterna från andra länder vittnar om ett paradigmskifte i synen på mening och människovärde.

Kanada bör tjäna som slutgiltigt avskräckande exempel. År 2016 infördes lagen som kallas MAiD – Medical Assistance in Dying. År 2024 dödades 16 499 människor av vården. På de tio år som gått har myndigheterna beviljat ungefär 100 000 människor aktiv dödshjälp. Nu är läkarassisterat dödande inte längre bara en sista utväg när lidandet har blivit outhärdligt, utan något gamla och sjuka människor aktivt måste välja bort.

84-åriga Miriam Lancaster åkte ambulans till sjukhuset i Vancouver med svår smärta i ryggen. Framme på sjukhuset erbjöds hon – dödshjälp. Chockad tackade hon nej, fick behandling och återhämtade sig. Men svaga åldringar som saknar denna kvinnas mod och självförtroende svarar kanske annorlunda.

Så ser verkligheten ut när respekten för livet har upphävts, när barmhärtigheten har blivit barbarisk. ■

”Ett hjärtskärande öde: sviken av dem som skulle ha skyddat henne. Lösningen: döden.”

KONSTHISTORIA

Mona Lisas försvinnande

År 1911 försvann världens mest kända konstverk spårlöst från Louvren.

Tjuven trodde sig åtgärda en historisk oförrätt.

Av Jennifer Wegerup

Det tog sju minuter för juveltjuvarna på Louvren att genomföra sin kupp i höstas, den 19 oktober 2025. De stal smycken värda totalt närmare 1 miljard svenska kronor.

Lägg därtill smyckenas närmast ovärderliga historiska betydelse. En del av dem hade tillhört kejsar Napoleon och hans första hustru, Joséphine de Beauharnais. Kritiken efteråt av den bristande säkerheten på Louvren var massiv.

På Vatikanmuseerna i Rom, där oskattbar konst finns, använder man sig numera av AI-övervakning. Mer än 500 kameror, vars teknik baseras på AI, registrerar och analyserar varje sekund flödet av människor och föremål för att direkt kunna slå larm om något bryter mot de vanliga mönstren. Tekniken förbättras hela tiden och spås bli en naturlig del av övervakning överallt i framtiden.

Vad gäller Louvren i Paris borde museets ledning ha lärt av historien. Här stals trots allt en gång vad som skulle komma att bli världens mest berömda konstverk: *Mona Lisa* av Leonardo da Vinci. Verket är i dag mest omtalat, mest omskrivet och det verk som även folk som är helt ointresserade av konst ändå har koll på. Som liten hade jag i vardagsrummet i mitt Lundbydockskåp en *Mona Lisa*-tavla. Som elvaåring 1983 sjöng jag och hela Sverige med i Carola Häggkvists "Främling" och strofen "Som *Mona Lisa* har sitt leende, så gömmer också du en hemlighet".

Exemplen är oräkneliga; *Mona Lisa* dyker ständigt upp i film, musik, konst och litteratur. Det är hon som lockar till den längsta kön på Louvren, det är hennes leende som fortsätter att gäcka oss alla. Vem var hon? Vad ler hon så mystiskt åt?

Mona Lisas försvinnande och återkomst fascinerade 1910-talspubliken.

”En del italienare har genom århundradena felaktigt fått lära sig att Napoleon tog *Mona Lisa* som krigsbyte från Italien.”

Det mesta tyder på att hon var en Lisa del Giocondo, född Gherardini, som levde i Florens 1479–1542. Hon var hustru till den förmögne sidenhandlaren Francesco del Giocondo. Det är därför som konstverket i Italien benämns ”La

Gioconda”, frun till Giocondo. På italienska säger man ”Monna Lisa”, med två ”n”. Det är en sammandragning av ”Ma donna Lisa”, vilket ordagrant betyder ”Min kvinna Lisa”. Men ”madonna” är också samma uttryck som franska ”madame” och ett sätt att tilltala kvinnor. Dessutom finns ju en Madonna framför alla, den heliga jungfru Maria.

Universalgeniet Leonardo da Vinci var inte bara begåvad utan också pedant, och arbetet med porträttet ska ha pågått mellan 1503 och 1506; han blev aldrig nöjd. Man kan förstå om fru Lisa tröttnade på att sitta modell. Leonardo da Vinci sägs rentav ha anlitat musiker och gycklare för att underhålla henne när han arbetade med porträttet. Kanske är det helt enkelt därför hon småler så lurigt; hon har svårt att hålla sig för skratt.

Hur som helst tog konstnären med sig verket när han lämnade Italien för Frankrike år 1516 och fortsatte att förbättra det ända till sin död. Det var kung Frans I av Frankrike som bjöd den italienske konstnären att bo och arbeta för honom på ett av sina slott i Amboise. Kungen köpte sedan *Mona Lisa* och två andra konstverk av Leonardo da Vinci, som dog i Frankrike år 1519, 67 år gammal. Det var så konstverket hamnade på Louvren.

En del italienare har genom århundradena felaktigt fått lära sig att Napoleon tog *Mona Lisa* som krigsbyte från Italien under sitt första fälttåg där 1796–1797. Stora mängder konst, värdesaker och antikviteter stals då från Florens, Venedig och Rom.

Kyrkor, privata samlingar och kloster plundrades, allt för att berika Frankrike på order av Napoleon. Mycket fördes till Louvren i Paris.

Forts. →

Mona Lisa var inget krigsbyte men väckte många konstkännares fascination. Emellertid var det en händelse som gjorde att konstverket blev berömt på en ny nivå över hela världen, nämligen då det blev stulet i en lika fräck som lyckad kupp den 21 augusti 1911.

Det var ännu tidig morgon dagen därpå, den 22 augusti, när målaren Louis Béroud och gravören Frédéric Laguillermie kom till Louvren för att få arbeta i lugn och ro innan alla besökare började anlända. De två jobbade med att reproducera konstverk, och denna dag skulle de ägna sig åt *Mona Lisa*.

Tyvärr var hon inte på plats längre. Där hennes porträtt hängt fanns bara en tom ruta med fyra metallfästen kvar, mellan två andra tavlor. Vakterna som tillkallades vägrade först att tro att verket verkligen var stulet. Man trodde att det bara var bortskickat på fotografering, för museets egen dokumentation. Men snart hittade en vakt den ram med glas som suttit på tavlan, i en trappa.

Uppståndelsen blev enorm. Frankrikes gränser stängdes. Tåg, båtar, diligenser och andra fordon genomsöktes. Tidningar från hela världen rapporterade om stölden.

Många besökare kom också för att beskåda tomrummet efter *Mona Lisa*. Det fanns fingeravtryck på den kvarlämnade renässansramen och inte mindre än 257 anställda på Louvren fick lämna sina avtryck. Men inga matchade.

Kritiken blev till sist så överväldigande att Louvrens direktör Théophile Homolle tvingades avgå. Förundersökningen fortsatte, personer greps och förhöordes, däribland den unge konstnären Pablo Picasso, som några år tidigare haft sitt första konstnärliga genombrott.

Stora belöningar till den som fann verket utfästes. Men *Mona Lisa* var och förblev försvunnen.

Hon låg under en säng, i en liten sjuvrig lägenhet på Rue de l'Hôpital. Där bodde den snart 30-årige italienske glasmästaren och immigranten Vincenzo Peruggia. Han hade tidigare jobbat på Louvren i tre månader och där sett *Mona Lisa* och andra italienska konstverk och fyllts av vrede över Napoleons konststöld. Peruggia hittade överallt på museet och kunde alla rutiner.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Mona Lisa återvänder till Louvren den 4 januari 1914 efter en internationell turné.

Den 21 augusti 1911 var museet stängt för allmänheten. Vincenzo Peruggia visste det och gömde sig kvällen före i en städskrub, där han tillbringade natten. Morgonen därpå gick han helt lugnt in i den då tomma Salon Carré och tog ner *Mona Lisa* från väggen, något som inte var helt enkelt då tavlan var otymplig och tung. Han smet ut i trapphuset som planerat, tog bort ramen och glaset, lindade in själva konstverket i sin vita arbetsrock och tog sig ut och hem utan att någon anade något. Han gömde konstverket i en falsk kistbotten under sängen medan hela världen i mer än två år letade efter det.

I november 1913 blev dock den florentinske antikhandlaren Alfredo Geri kontaktad av en man som i sitt brev kallade sig "Leonard V" och sade att han ville sälja *Mona Lisa* och att hon sedan skulle hängas upp på Uffizierna, Florens världsberömda konstmuseum. Alfredo Geri sökte genast upp chefen för Uffizierna, Giovanni Poggi. I december kom Vincenzo Peruggia till Florens och tog in på Hotel Tripoli, där de tre männen möttes.

Giovanni Poggi konstaterade att tavlan var äkta men sa att han måste ta den med sig och att de skulle ses dagen därpå. Den 12 december stormade i

stället karabinjärpolicen in på hotellet och grep Vincenzo Peruggia.

Han sa i det första polisförhören: "Det var helt öde, allt gick så lätt. Målningen var där och hon log mot mig." Vincenzo Peruggias bild spreds nu över världen tillsammans med nyheten om att "La Gioconda" var återfunnen. Hon fick dock åka på turné och visas upp i bland annat Rom och Florens innan hon återvände till Paris och Louvren den 4 januari 1914 och togs emot med jubel och stora rubriker. Efter stölden och återfinnandet blev *Mona Lisa* världens mest berömda konstverk.

Vincenzo Peruggia ställdes inför rätta i Italien, där han hade folket med sig, och dömdes till sist till blott sju månaders fängelse. Sedan utbröt första världskriget, vilket han överlevde, för att dö endast 44 år gammal av en hjärtinfarkt, på sin födelsedag.

Mona Lisa hänger numera bakom skottsäkert glas i salen Salle des États, den största i Louvren. Mer än 500 år efter att hon målades lockar hon miljontals besökare varje år, med sitt hemlighetsfulla leende och sin blick som tycks säga att hon vet något som vi aldrig kommer att få reda på. ■

Jennifer Wegerup är korrespondent i Italien.

SÄKERHET & FÖRSVAR

Försvarsindustrins nya image

MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och
författare med inriktning
på försvarsfrågor.
mhcoldwar@hotmail.com

**”Politikerna
slår knut på
sig själva för
att stötta oss,
säger de till
mig inom
industrin.”**

”Took the Gripen out for a ride yesterday.”

Till taktfasta toner visar en video hur Sveriges vice statsminister Ebba Busch drar på sig en armégrön pilotdräkt och spänner fast sig i ett Gripenplan. Hon gör tummen upp varpå strids-piloten tar upp henne till molnfri höjd. Efter flygturen slår hon ut håret, kliver ur planet och ler stort:

”Welcome to Sweden, we are open for business.”

Den 45 sekunder långa videosnutten som lades ut på X den 19 mars visar mer än tusen ord hur ledande politikerns syn på svensk försvarsindustri har förändrats. Från en ifrågasatt och syndfull verksamhet till sin raka motsats.

Det känns som en resa tillbaka till framtiden. Under kalla krigets 1970- och 80-tal bedrev Sverige en neutralitetspolitik där försvarsindustrin var central. Inga andra länder med åtta miljoner invånare klarade av att utveckla egna moderna stridsflygplan, ubåtar, örlogsfartyg, stridsbåtar, stridsvagnar, stridsfordon, kanoner och robotar. Det kallades för ”den svenska profilen” och säkrade Försvarsmaktens tillgång på materiel byggd för våra förhållanden samt minskade risken för påtryckningar.

På 1970-talet tävlade till och med stridsflygplanet Viggen om en jätteorder till Natoländerna, men de valde amerikanska F-16-plan i stället. På 1980-talet lyckades statsminister Olof Palme (S) däremot kamma hem en miljardorder på Boforskanoner till Indien.

Men från 1990-talet och framåt skars försvarsanslagen ner. Välkända företag som Nitro Nobel, Volvo Flygmotor, Kockums, Bofors och Hägglunds köptes upp av utländska konkurrenter. Mut- och smuggelskandaler bidrog till att politikerna höll armlängds avstånd till vapenexport. ”Jag säljer inte flygplan, men jag kan tala om hur det är att använda dem”, sade statsminister Göran Persson (S) när Gripen såldes till Sydafrika.

Under Fredrik Reinfeldt (M) drog politikerna in pengarna till en rad svenska utvecklingsprojekt. Måste något ändå köpas in skulle det tas ”från hyllan”, alltså det som fanns färdigutvecklat på marknaden. Endast två delar av ”den svenska profilen” överlevde: utveckling av stridsflyg och ubåtar (sedan Kockums köptes tillbaka från den

tyska ägaren) klassades 2015 som skyddade ”väsentliga säkerhetsintressen”.

Samtidigt sågs finansiering, utveckling och tillverkning av försvarsmateriel alltmer som moraliskt förkastligt. Etik- och hållbarhetsfonder slutade investera i försvarsindustrin. Det märkte Saabs anställda när de plötsligt inte ens kunde hyra bilar i Bryssel.

Rysslands storinvasion av Ukraina 2022 välte hela denna spelplan över ända. Tre dagar in i kriget sände Sverige krigsmateriel till ett land i krig, något som inte skett sedan finska vinterkriget 1939–1940. Sverige gick med i Nato och deltar i upprustningen inför det ryska hotet.

Natochefen Mark Rutte manar: ”Tala om för era banker och pensionsfonder att det helt enkelt är oacceptabelt att de vägrar investera i försvarsindustrin.”

I Sverige vill Socialdemokraterna ha ökat statligt ägande i försvarsindustrin för att skapa hållbarhet och nationell kontroll, medan Moderaterna har gjort helt om. ”Industrin är en del av vår försvarsförmåga och säkerhetspolitik. Målet är en innovativ och konkurrenskraftig försvarsindustri med hög produktionskapacitet”, sade försvarsminister Pål Jonson (M) när han presenterade regeringens nya strategi.

Politikerna slår knut på sig själva för att stötta oss, säger de till mig inom industrin. Men företagen påpekar att myndigheterna ännu inte fått tydliga politiska direktiv att överge tidsödande procedurer för inköp, vilket bromsar upprustningen.

Det kristna fridsbudskapet bidrog till att Kristdemokraterna länge var ambivalenta inför det militära. Men KD-ledaren och näringsministern Ebba Busch har blivit en driven Gripenförsäljare. Kanada tvekar i valet mellan Gripen E och amerikanska F-35-plan, där USA har hotat Kanada om de köper svenskt. Vapenaffärer sköts normalt diskret, men Busch markerade offentligt i Kanada: ”Vi hotar oss inte fram till en affär.”

Hennes retorik har sedan dess nått nya höjder: ”Tro på Sverige. Gripen är mer än ett stridsflygplan [...] Det är också en symbol i allt fler delar av världen för frihet. Friheten att ta sina egna beslut utan att behöva fråga vare sig Trump, Jinping eller Putin.” ■

DEBATT
ÅSIKTERNA
ÄR
SKRIBENTENS
EGNA

Det är inte första gången politik sipprar in i myndighetens överväganden.

Lagrådet ska inte vara politiskt

Lagrådets yttranden om skärpta straff och brottsofferperspektiv har politiska tendenser. Det hotar att underminera denna viktiga institution.

Av Fredrik Kärrholm

Regeringen har i år lagt fram förslag om skärpta straff för ett femtiotal brott, sänkt straffbarhetsålder och dubbla straff för gängkriminella. Det är ett led i ett större skifte mot strängare straff och tydligare brottsofferperspektiv.

Mot detta finns dock ett utbrett motstånd. Inte bara från den politiska vänstern, utan också från betydande delar av det juridiska skräet. Det är tämligen naturligt, eftersom förestående lagändringar utmanar de tankemönster som brottsbalken bygger på – och som är vitt omhuldade på de juridiska fakulteterna.

Ett bärande sådant tankemönster är att fängelse skulle vara skadligt för förbrytaren och därför så långt möjligt ska undvikas. Det kallas humanitet, men bortser från behovet av upprättelse för brottsoffer och samhällets skyddsintresse. Bo Wennström, professor emeritus i rättsvetenskap, har beskrivit det som att systemet skyddar brottslingen mot samhället, snarare än att skydda samhället mot brottslingen.

Den senaste stora reformen av svensk straffrätt genomfördes 1989 och syftade till att ytterligare minska användningen av fängelsestraff. Nu är regeringens

ambition den motsatta. När Lagrådet skriver att regeringens förslag bryter mot den etablerade systematiken får det konstateras att det är själva syftet.

Men Lagrådets yttranden har också kritiserats för att sträcka sig utöver det juridiska. På Expressens ledarsida skriver Patrik Kronqvist att Lagrådet tagit ett ”kliv ut i politiken”. I podden *God ton* anför juristen Per Lindgren att det finns starka ideologiska uppfattningar hos vissa ledamöter i Lagrådet som han menar präglar granskningarnas slutsatser.

Detta är inte första gången Lagrådet kritiserats för att ta politisk ställning. I

boken *Lagrådet, rättsstaten och demokratin under 1900-talet* (1993) beskrev statsvetaren Karl-Göran Algotsson ett återkommande puttrande missnöje med rådet. Allra mest ifrågasatt var det under 1900-talets första hälft – från vänsterhåll.

Socialdemokraterna ansåg att Lagrådet motsatte sig det sociala reformarbetet. Till exempel avstyrkte Lagrådet 1919 åtta timmars arbetsdag med bland annat ekonomiska argument. År 1938 avstyrktes utökad semester, återigen delvis av ekonomiska skäl. Trots kritiken gick regeringen vidare med dessa och andra lagförslag. Socialdemokraterna försökte därför begränsa Lagrådets verksamhet, i syfte att säkerställa att rådet höll sig till en juridisk granskning och inte tog politisk ställning. År 1927 föreslog de till och med i riksdagen att helt avskaffa Lagrådet.

Lagrådet fortlevde, men kom mer sällan att avge yttranden med ekonomisk analys eller politiskt kontroversiella resonemang. Kritiken klingade av. År 1949 skrev konstitutionsutskottet att det rådde enighet om att Lagrådets granskning inte skulle omfatta lagförslagets allmänna politiska grunder, utan uteslutande ska ägnas åt deras juridiska sida. Propositionen till 1974 års regeringsform konstaterade: "Lagrådets funktion i det statsrättsliga systemet synes numera kunna beskrivas så, att Lagrådet är ett expertorgan till vilket lagstiftande organ kan vända sig för råd i lagtekniska frågor."

Snabbspola till 2026. Lagrådet är åter kritiserat, men denna gång från höger – och inte för ekonomiska bedömningar utan kriminologisk analys.

Det finns ett visst utrymme för sådana bedömningar. Sedan 1979 anges i regeringsformen att rådet ska granska om förslag är utformade så att lagen "kan antas tillgodose de syften som har angetts". Lagrådet ska alltså göra en ändamålsenlighetsbedömning, utöver den juridisk-tekniska granskningen. Konstitutionsutskottet skrev emellertid så sent som i år i ett betänkande att bedömningen är bunden av de ändamål som regeringen har angett som motiv för förslaget.

Men det vi nu ser är att Lagrådet tillmäter olika motiv olika vikt. Regeringens motiv om ökad rättvisa och upprättelse för brottsoffer avfärdas i princip. Lagrådet har efterfrågat "underlag" som påvisar att

"I Lagrådet sitter Sveriges främsta juridiska experter, men de är inte experter inom vare sig ekonomi eller kriminologi."

föreslagna straffskärpningar bättre återspeglar brottslighetens allvar. Det är dock en subjektiv fråga, och underlaget som bör avgöra saken är Valmyndighetens protokoll för riksdagsvalet 2022.

Desto mer uppmärksamhet ägnas åt huruvida lagstiftningen kan förväntas påverka brottslingens rehabilitering och brottsnivån i samhället. Men det låter sig inte göras så lätt, och resonemangen blir politiskt kontroversiella. Det borde föranleda mer återhållsamma bedömningar.

Riksdagen har slagit fast att Lagrådet ska undvika att gå in i en bedömning av de allmänna politiska grunderna för en tilltänkt lagstiftning. Reglerna om granskningens inriktning skrevs in i regeringsformen just för att klargöra denna gräns. I propositionen angavs tydligt att rådet är en "juridisk-teknisk granskningsinstans". Ett syfte med att precisera Lagrådets uppgifter var att "motverka att Lagrådet uppfattas som ett politiskt organ".

Lagrådet bör inte heller göra samhällsvetenskapliga sanningsprövningar. Forskningen är sällan entydig och ofta svår att tolka. Därför är det olyckligt att Lagrådet i de senaste yttrandena ger sig in i en svårhanterlig kriminologisk analys och hakar på en kedja av hänvisningar som närmast får karaktären av viskningslek.

Till exempel hävdar Lagrådet att frihetsberövande hämmar mognadsprocessen, vilket gör den unge mer brottsbenägen i framtiden – "enligt forskning". Men vilka studier avses? Lagrådet hänvisar till föregående utredning, som hänvisar till en annan utredning, som hänvisar till en rapport från Brå, som hänvisar till tre studier och en bok – samtliga om amerikanska fängelser och institutioner. Förhållandena på ungdomsfängelser i USA kan dock inte jämföras med den omsorg som svenska Kriminalvården nu planerar för.

I Lagrådet sitter Sveriges främsta

juridiska experter, men de är inte experter inom vare sig ekonomi eller kriminologi. Alldeles oavsett är det en egendomlig ansats att all politik ska vara evidensbaserad. Det är en utopisk idé, i princip oförenlig med den representativa demokratin.

Det bör understrykas att Lagrådets granskningar är ett betydelsefullt led i lagstiftningsarbetet, genom kvalitetshöjande synpunkter. Till exempel påpekade rådet att det föreslagna maxstraffet för grov våldtäkt överstiger minimistraftet för den lägsta formen av uppsåtligt dödande (dråp), vilket rimmar illa med ekvivalensprincipen. Det innebär dock inte nödvändigtvis att regeringen bör avstå från den föreslagna straffhöjningen för grov våldtäkt, utan i stället överväga att höja straffet för dråp.

Den mest betydelsefulla delen av det pågående paradigmskiftet är inte de justerade straffskalorna, utan ändrade principer för straffmätning: att hela straffskalan ska användas och upprepad brottslighet straffas hårdare. Lagrådet har en viktig uppgift i att granska dessa kommande lagförslag. I det arbetet vore det konstruktivt om rådet beaktade att dess granskning sker efter att regeringen i praktiken tagit ställning för en lagändring. Då är det inte främst underlag för politiska ställningstaganden regeringen behöver, utan råd om lagförslagets juridiska och tekniska utformning.

Vi har flera goda skäl att sätta värde på Lagrådet. Just därför bör den som värnar om institutionen ta fasta på vad justitie-minister Sven Romanus skrev 1979, när rådets uppgifter precisades i regeringsformen: "Jag vill särskilt understryka vikten av att Lagrådet iakttar den största återhållsamhet när det gäller sakfrågor av politisk natur [...] För att Lagrådet skall kunna fylla sin uppgift måste förtroendet för dess neutralitet i politiska frågor vara orubbat." ■

Fredrik Kärrholm är kriminolog och riksdagsledamot för Moderaterna.

VAD HÄNDE MED DEN FRIA FORSKNINGEN?

Tre skribenter skildrar det yttre hotet från den politiska makten, det inre hotet i form av ideologisk likriktning, och hur en grupp forskare och mecenater försöker återuppfinna den akademiska friheten i USA.

Illustration Patrik Svensson

DEN AKADEMISKA GULDBUREN

Lagstiftning och ekonomiska styrmedel begränsar den fria forskningen. Men frågan är om akademikerna har något emot det.

Av Sten Widmalm

Från utsidan kan debatter om akademisk frihet te sig abstrakta och oviktiga. Från insidan, om vi håller oss till humaniora och samhällsvetenskap som utgör utgångspunkten för denna text, är det annorlunda. Inom akademien pågår strider där så gott som allt tycks kunna finansieras. Att det kan vara svårt för en utomstående att se eller förstå vad som pågår kan bero på det orwellska språkbruket där neologismerna haglar. Den som säger sig stå för "fri forskning" kan mena att andelen forskningsanslag som öronmärks med ideologiska motiv borde öka. "Etisk prövning" kan betyda olika slags censur. Den som kampanjar mot *cancel*-kultur kan i praktiken försvara mobbare. "Frihet" kan till och med betyda att den som vill bedriva antisemitiska kampanjer på ett universitetsområde ska ha rätt att göra så. Det finns faktiskt

forskare som dagtid säger sig försvara samhället mot konspirationsteorier men som vid fullmåne förvandlas till nättroll.

Man skulle kunna skratta åt det hela om det inte vore för att forskningen finansieras med så många miljarder från statskassan. Dessutom begränsar politiseringen inom akademien mer än den akademiska friheten. Den kan få allvarliga konsekvenser för hela samhället.

Forskarsamhället utgörs i stor utsträckning av bildade, nyfikna och balanserade individer, som vill öka vår kunskap om viktiga frågor. Men kraven som ställs på akademiker för att de ska kunna få forskningsmedel underminerar deras akademiska frihet. Det har gått så långt att alltför många kolleger tycker det är helt okej att tågordningen i verksamheten ska se ut så här: först bestäms det vad forskningen ska komma fram till och sedan genomförs forskningsprojekten.

Går det att vända utvecklingen och minska detaljstyrningen av akademien? Vad krävs för att

FOTO: TT
Mats Persson, utbildningsminister 2022–2024, gjorde vad han kunde.

forskarna, på vetenskaplig grund, ska kunna formulera vilka frågor de ska försöka besvara och vad undervisningen ska handla om? Och kan vi lita på att de lyckas hålla isär det politiska och det vetenskapliga? Låt oss börja med forskningspolitiken.

Ingen minister för högre utbildning presenterar sina reformer utan att hävda att den akademiska friheten sätts i första rummet. Forskningspropositionen från 2020 innehöll mängder av formuleringar om hur den fria forskningen skulle värnas och stärkas. Men den förda politiken handlade mer om styrning. Inte heller har den sittande regeringen precis inlett någon ”Släpp fångarne loss det är vår”-era. Men flera reformer som har genomförts eller är på väg att genomföras tycks ändå öka den akademiska friheten.

Som nybliven utbildningsminister agerade Mats Persson (L) offensivt. Han gav Universitetskanslersämbetet (UKÄ) i uppdrag att undersöka hur det var ställt med den akademiska friheten och lät utreda en liberalisering av de auktoritärt präglade reglerna för etikprövning. För ett år sedan meddelade hans efterträdare Johan Pehrson (L) att regeringen skulle utreda hur den akademiska friheten ska stärkas. Det återstår att se hur stor effekten blir när nya etikprövningsregler införs nästa år. Vad utredningen om akademisk frihet kommer fram till vet vi först i augusti i år. Förväntningarna ska inte överdrivas – det handlar om en enmansutredning som fått ett drygt år på sig att lösa komplicerade problem. Men trenden tycks gå åt rätt håll. I januari i år beslutade regeringen dessutom – trots motstånd från SD och S – att låta en utredning ta fram förslag ”som syftar till att öka ändamålsenligheten i organisationsformen för statliga universitet och högskolor”. Sannolikt kommer den att presentera förslag som gör det möjligt för fler högskolor och universitet att drivas av privata aktörer eller stiftelser, och förslag om hur den akademiska friheten ska få ett starkare skydd i lagstiftningen.

Sammantaget har regeringens agenda varit ambitiös i frågor som berör akademisk frihet. Men akademiker själva har inte uppvisat någon större entusiasm. UKÄ:s undersökning om akademisk frihet utlöste en våg av protester. Akademiker hävdade att universiteten skulle högervridas och den akademiska friheten beskäras. Så blev det inte. När UKÄ-undersökningen publicerades visade den att många akademiker vantrivdes under rådande förhållanden. Normstyrningen vid universiteten hade lett till en utbredd rädsla för att ”tycka fel” i sammanhang som egentligen är till för att vidga perspektiv

”

Kraven som ställs på akademiker för att de ska kunna få forskningsmedel underminerar deras akademiska frihet.

och öka kunskaperna i viktiga frågor. Dessutom ansågs beroendeställningen till anslagsgivande myndigheter försämra arbetsmiljön för forskare.

Konkurrensen om forskningsmedel och den normativa styrningen har hamnat på en nivå som stjal syret från kreativiteten. Situationen är minst sagt demoraliserande för forskarna. I många utlysningar blir åtta eller nio av tio forskare nekade medel. Samtidigt är undervisnings- och administrationsbördan för humanister och samhällsvetare som inte får externa medel mycket hög – ofta 80 procent av en tjänst. Det gör i sin tur att undervisningen nedvärderas till något som akademiker ständigt försöker ”köpa sig loss från”. Det rådande systemet för forskningsfinansiering innebär dessutom, som statsvetaren Anders Sundell och andra kolleger tidigare påpekat, ett omfattande slöseri med skattemedel och kollegernas arbetstid.

När UKÄ-rapporten publicerades kunde man tro att den offentliga debatten om reformer i akademien skulle ta fart. I stället tystnade den. Var det ingen som uppskattade att problemen vi akademiker så ofta diskuterat hade belysts empiriskt? Samma sak när regeringen tog tag i etikprövningsreglerna: bortsett från några diskussioner vid konferenser och seminarier, och några texter i fackorganen, blev det tyst. När utredningen om akademisk frihet tillsattes hände nästan inget i den offentliga debatten. Samma sak när regeringen flaggade för att utreda organisationsformerna för högskolor och universitet.

En förklaring kan vara att offentliga debatter om akademisk frihet mestadels tar fart när vissa intressenter inom humaniora och samhällsvetenskap känner sig hotade. Mats Persson blev politisk huvudfiende för akademiker som sysslade med identitetspolitik i olika former. Det är inom det området man hittar flera av de mest aktivistiska forskarna. De har en stark röst i den offentliga debatten och bevakar

sina intressen med kraft – därav canceleringsproblemen, kan man hävda. När deras forskning beskrevs som en bidragande orsak till cancelkultur vid svenska lärosäten ledde det till kraftiga motreaktioner. Två och ett halvt år efter att Persson inledde sin offensiv lämnade han ministerposten.

Vänder vi blicken framåt är det framför allt utredningen om hur universitet och högskolor ska organiseras och finansieras som förväntas påverka den akademiska friheten. Det är viktigt att utreda frågan, men det kan vara en bra idé att tygla sin entusiasm även här. Tänk bara på Daniel Tarschys autonomiutredning för svenska högskolor och universitet 2008. Den akademiska friheten skulle öka, men reformerna som följde minskade eller avskaffade i själva verket det kollegiala inflytandet.

Det är inte otänkbart att mer variation i finansierings- och organisationsformerna skulle gynna både forskning och utbildning. Men akademisk frihet följer inte automatiskt med organisationsformen. I USA präglades länge de högst ansedda universiteten – oavsett om de var privata stiftelser eller drevs i offentlig regi – av likformig normstyrning. Ett skäl till detta är att utvecklingen drivs av krafter både underifrån och uppifrån – av studenter lika mycket som universitetsledning och politiker. I USA har det gått så långt att studenter fått varningar och lärare tvingats bort från sina tjänster för att de ansetts vara motståndare till progressiva vänsterorienterade agendor. Det har även förekommit dokumenterade antisemitiska attacker på flera campus där lärosätenas rektorer varken fördömt offentligt eller vidtagit åtgärder. Trumps väg till makten krattades delvis av reaktioner mot auktoritära tendenser hos ”progressiva” krafter. Och det ledde i sin tur till att han gjorde situationen ännu värre – men utifrån en högerorienterad vendetta-agenda.

Så illa har det inte blivit i Sverige. Men vi har under lång tid sett liknande tendenser i form av en tilltagande cancelkultur. Under senare år, och i synnerhet efter attackerna mot Israel den 7 oktober 2023, har universitetsledningarna i exempelvis Uppsala, Stockholm, Lund och Göteborg dessutom uppvisat en påtaglig följsamhet mot extremistiska inslag i protester mot kriget i Gaza. Samtliga ovannämnda lärosäten är offentligt finansierade – men Chalmers tekniska högskola i Göteborg, som drivs av en stiftelse, har inte varit mindre drabbad.

Särskilt bekymmersamt i sammanhanget är att ”akademisk frihet” åberopas selektivt. Företeelser som kopplas till högerextrema rörelser fördöms – med all rätt. Men när det handlar om

FOTO: TT

islamism och antisemitism viker sig lärosätens ledningar alltför ofta. Skillnaden beror sannolikt på att få akademiker (lyckligtvis) är anhängare av högerextrema rörelser, medan flera betydelsefulla kolleger har starka sympatier för islamister – till och med för de islamister som menar att Israel ska utplånas. Attentat mot judar och judiska mål i Europa och Nordamerika beskrivs som olyckliga men förståeliga reaktioner mot den israeliska regeringens handlingar. En annan faktor som spelar en betydande roll är rädslan för att utsättas för kampanjer som Palestinarörelsens anhängare organiserar. Följande exempel är särskilt talande i sammanhanget.

I oktober förra året anordnade Uppsala universitet en konferens på temat akademisk frihet. En paneldebatt med rektorerna för flera av våra största universitet saboterades av en grupp Palestinademonstranter. De deklamerade ett politiskt manifest med megafon, rullade ut flaggor, skrek slagord (bland annat om att Uppsala universitets rektor tog order från Jerusalem) och vägrade lämna lokalen. Åtminstone så länge jag bevittnade det som hände gjorde ingen av rektorerna någonting. Vad hände sedan? Institutionen för socialantropologi vid Stockholms universitet ordnade föreläsningar med Ghassan Hague, som fick sparken från Max Planck-institutet för socialantropologi i Tyskland efter att ha deklarerat sitt stöd för Hamas efter terrorattackerna mot Israel den 7 oktober 2023. I Lund

Propalestinskt tältläger i Lund sommaren 2024. Universitetsvärldens tolerans för radikal politik är hög – förutsatt att den är radikal på rätt sätt.

”

Alltför många kolleger tycker det är helt okej att tågordningen i verksamheten ska se ut så här: först bestäms det vad forskningen ska komma fram till och sedan genomförs forskningsprojekten.

FOTO: TT
Nydisputerade doktorer i Lund uttrycker sin solidaritet med Palestina sommaren 2024.

uttrycker kolleger liknande ståndpunkter. I den akademiska världen kan det vara viktigare att skydda ”den akademiska friheten” för vissa grupper – även om de hotar andras rätt att röra sig och yttra sig fritt vid universiteten.

Det finns många fler exempel på partiskhet. Uppsala universitets styrelseordförande har kritiserats för att bedriva kampanj tillsammans med den iranska extremistiska organisationen Folkets mujahedin. Styrelsen för Uppsala universitet har uppmanat Sveriges regering att ”omgående återuppta finansieringen till UNRWA”.

Låt oss anta att någon från Sverigedemokraterna i framtiden hamnade i styrelsen för ett universitet och från den plattformen tog ställning i utrikespolitik eller bedrev osakliga kampanjer mot vissa politiker. Det skulle antagligen betecknas som handlingar som förstärker tystnadskulturer och hotar den akademiska friheten. Men sådant sker redan nu – skillnaden är den ideologiska färgen.

Signaler från universitetens ledningar skickas nedåt i organisationen som säger att det är fritt fram att använda universitet för att driva politiska agendor – så länge de är av ett visst slag. I dag är normen att det är okej att tumma på principerna så länge kritiken riktas mot sittande regering eller budskapen gagnar Palestinarörelsen. Men i morgon kan det handla om helt andra normer. Vilken princip ska vi då hänvisa till för att försvara universiteten? Vi tycks vara oförmögna att lära oss av det vi sett av utvecklingen i USA.

Det jag har beskrivit här är sådant som en ökad variation av organisationsformerna för universiteten inte med nödvändighet kommer att råda bot

på. Problemen sitter i den politiserade akademiska kulturen, särskilt inom vissa ämnesområden. Att forskare har normativa utgångspunkter för sin forskning är inte konstigt. Problemet är när politiseringen börjar styra vad som sägs i vetenskapens namn – när de ideologiska premisserna eller andra intressen formar vad som påstås vara forskningsresultat. I vissa fall går politiseringen så långt att akademikerna tystar dem som har avvikande åsikter.

Tystnadskulturer kan sanktioneras och förstärkas av universitetens ledningsorgan. Det är lätt att tala om akademisk frihet när det gagnar eller ligger i linje med ens egna uppfattningar. Det tycks vara mindre intressant att försvara akademisk frihet som princip.

Det är därför som reformer av hur universiteten organiseras inte med nödvändighet stärker den akademiska friheten. Samma sak gäller reformer som skulle ge mer forskning i tjänsten. Även om våra politiker kunde trola med knäna och helt plötsligt kunde finansiera en sådan reform skulle detta inte med nödvändighet leda till en minskad politisering. Den skulle lika gärna kunna öka.

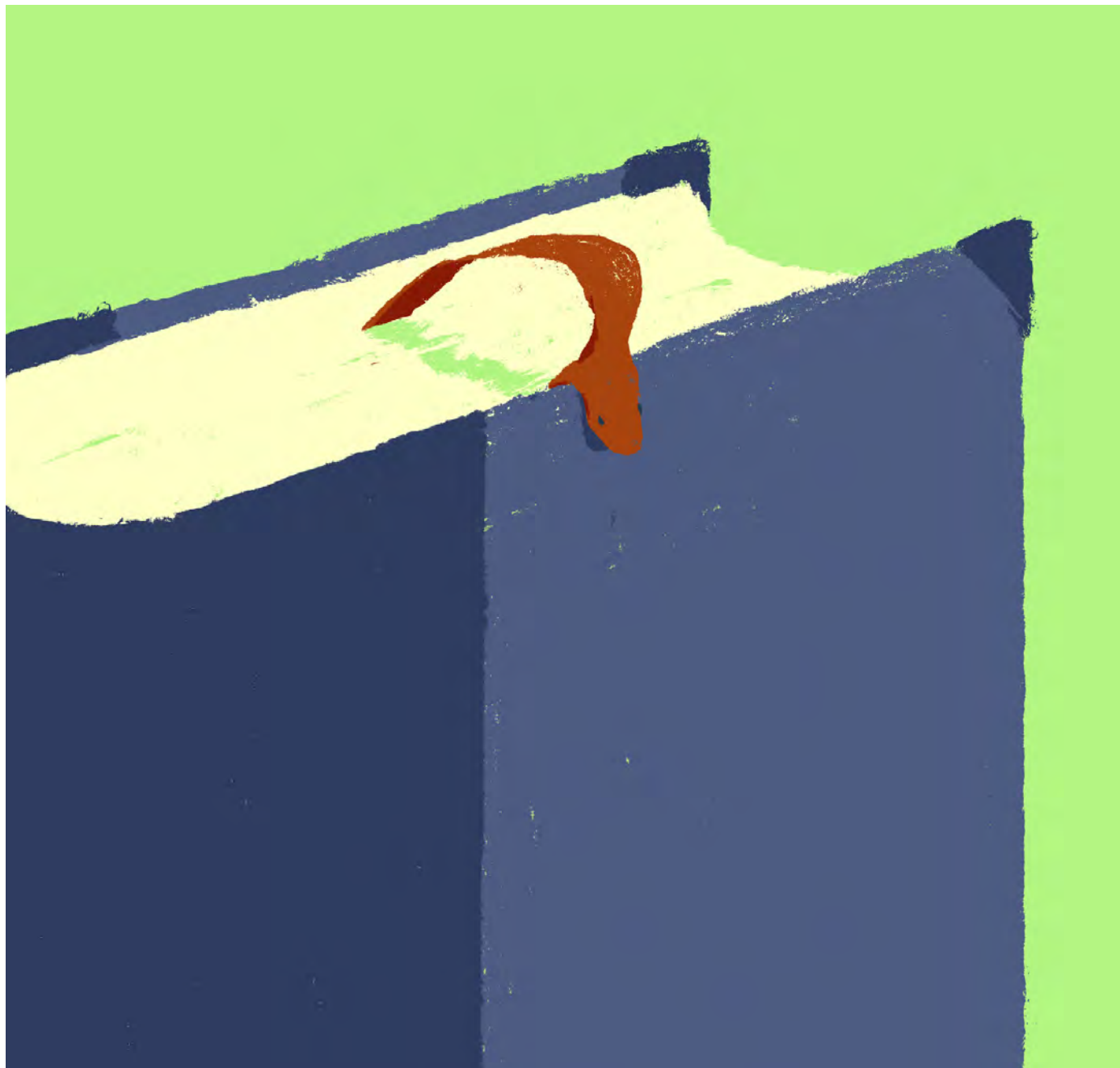
Hur politiseringen ska kunna brytas har jag inget bra svar på. Akademisk frihet är inget som uppstår med ett alexanderhugg. Det handlar inte bara om pengar och hur vi organiserar verksamheten, utan om att stärka en forskningskultur som betonar vikten av vetenskaplighet och där gränser sätts för hur ovidkommande särintressen får styra det som kallas ”forskningsresultat”. Det gäller oavsett om särintresset formuleras av forskarna själva eller av privata finansiärer eller dikteras av universitetsledningen eller statliga anslagsgivande organ.

Kanske den bästa vägen framåt är att reformera lite överallt. Min uppfattning är, med stöd från UKÅ-utredningen, att en majoritet av kollegerna i akademien – även inom samhällsvetenskap och humaniora – skulle vilja se den akademiska friheten öka. Men det kräver tolerans mellan akademiker och en vilja och förmåga att skilja mellan forskning och politik.

Kanske kan en sådan kultur byggas upp, en reform i taget. Det är möjligt. Men självfallet kommer då de som mest blandar ihop sin roll som forskare med politisk aktivism att protestera högt och gå till attack mot sina meningsmotståndare. Få är beredda att lämna ifrån sig sin makt och sitt inflytande frivilligt.

Vem kan eller vill ta den striden? ■

Sten Widmalm är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

HOTET INIFRÅN

Likriktning och ideologiska skygglappar får akademiker att blunda för potentiellt samhällsviktig forskning och undvika obekväma slutsatser.

Av Bo Rothstein

Forts. →

Sedan ett par år tillbaka är vi närmast översköjlda av konferenser, seminarier och workshoppar som handlar om frågan om den akademiska friheten och/eller den vetenskapliga kunskapens roll i demokratin. En säkerligen långt ifrån komplett lista räknar ett dussin sådana arrangemang i Sverige de senaste två åren. Vad som är gemensamt för dessa sammankomster är att man pekar på de utifrån kommande begränsningarna och hoten mot forskningens och den högre utbildningens autonomi.

Det är naturligtvis vad som sker i USA, Turkiet, Ungern och många andra länder som satt i gång denna tämligen febrila verksamhet, men även vissa företeelser i Sverige förefaller ha skapat oro för yttre hot mot den akademiska friheten. Bland dessa kan nämnas de förkortade mandaten för ledamöterna i styrelserna för landets universitet och högskolor, en ökad politisk styrning av vad forskningsråden ska finansiera, den omfattande spridningen av konspirationsteorier byggda på "alternativa fakta" samt ett jämförelsevis svagt rättsligt skydd för både lärosätenas och de enskilda forskarnas autonomi.

För undertecknad, som skrivit ett trettiotal artiklar i denna fråga (och som för detta en gång erhöll Sveriges Universitetslärarförbunds pris för försvar av den akademiska friheten), är detta engagemang för forskningens autonomi naturligtvis av stort värde. Likväl vill jag hävda att här finns en besvärande brist på självreflektion och självkritik från det svenska forskarsamhället.

Utän att på något sätt förringa problemet med yttre hot mot den akademiska friheten har jag kommit att intressera mig för de begränsningar och även hot mot forskningens autonomi och dess betydelse för samhällsutvecklingen som kommer inifrån akademien själv. Inspirationen till detta

kommer delvis från ett antal egna analyser som gett vid handen att det finns viktiga samhällsproblem som det svenska forskarsamhället valt att blunda för. En annan inspirationskälla till detta är sociologiprofessorn Jonathan Coles magistrala bok *The Great American University* (2009) om de amerikanska spetsuniversiteterna, där han hävdar att några av de mest subtila hoten mot forskningens frihet kommer inifrån akademien.

Orsakerna till var och en av de "blinda fläckar" som jag kommit att analysera, alltifrån korruption till islamism, har förmodligen sin egen logik. Men den fråga jag nu har kommit att ställa mig är om det finns någon eller några gemensamma faktorer i det svenska forskningslandskapet som kan förklara vad som verkar vara ett mönster av ideologisk likriktning, där enskilda forskningsområden tappar förmågan att pröva andra förklaringsmodeller än de etablerade. En huvudhypotes är att orsaken till dessa blinda fläckar av obeforskade problem förmodligen handlar om en kombination av opportunistik och ideologi. En mera avancerad hypotes är att det kan handla om att forskarkarriären såsom den är upplagd i samhällsvetenskap och humaniora resulterar i olika former av mental blockering.

Nedan listar jag de viktiga samhällsproblem som jag menar att det svenska forskarsamhället under långa perioder valt bort. Vart och ett av dessa är värda ett längre kapitel, men här måste det av utrymmesskäl bli kortfattat.

1. Korruption, särskilt i biståndet. Denna företeelse var under lång tid en helt negligerad fråga. Min generation forskare i samhällsvetenskap kunde gå igenom hela sin grund- och forskarutbildning utan att detta problem över huvud taget nämndes. Det är först under 2010-talet som forskningen tog fart. Till viss del berodde detta på ett ideologiskt ställningstagande att man inte borde lägga ansvaret för bristande social och ekonomisk utveckling på aktörer i utvecklingsländer. För traditionell neoklassisk ekonomi störde frågan om korruption försanthållandet att marknader kan vara självreglerade. Empiriskt står det numera utom varje tvivel att omfattande korruption är en grundorsak till bristande social, demokratisk och ekonomisk utveckling. Men överraskande länge höll sig forskarsamhället borta från denna fråga.

2. Många pojkars/unga mäns tillkortakommanden i skolan. Allvaret i detta ligger bland annat i att ofullbordad eller bristande skolgång är något som kännetecknar den absoluta merparten av unga gängkriminella. Den stora gruppen genusforskare, inte minst de inom genuspedagogiken,

har av ideologiska skäl valt att negligera detta problem i sin forskning. Ett skäl som levererades i en publikation från Nationella sekretariatet för genusforskning (tidningen *Genus* nr 2/2011) var att eftersom män under så lång tid varit privilegierade är det inte särskilt angeläget att undersöka varför många pojkar nu klarar sig dåligt i skolan.

3. Den bristande integrationen av invandrare.

Som statsvetaren Peter Esaiasson visat i sin bok *Förorten – ett samhällsvetenskapligt reportage* (2020) har den stora gruppen som kallar sig IMER-forskare (internationell migration och etniska relationer) koncentrerat sig på teorier som förlägger förklaringen till de så kallade utsatta områdenas problem till olika samhällsstrukturer i stället för att faktiskt undersöka vad människor som bor i dessa områden upplever och anser. Esaiassons empiriskt mycket välgrundade forskningsresultat leder till helt andra slutsatser vad gäller åtgärdsprogram än de som har kommit från IMER-forskningen. IMER-forskare har också undvikit att studera betydelsen av familje- och klanbaserade kriminella nätverk i ”utsatta områden” som en faktor bakom bristerna i integrationen.

4. Jämställdhetens tillkortakommanden. Trots mycket omfattande politiska reformer uppvisar jämställdheten mellan män och kvinnor fortfarande betydande brister. I långa stycken är detta orsakat av skillnader i arbets- och inkomstfördelningen i heterosexuella barnfamiljer (som fortsatt är den i särklass vanligaste familjeformen). Vad forskningen avstått från att analysera är den fortgående asymmetrin mellan män och kvinnor när dessa relationer bildas. Mannen är nästan alltid ett par år äldre och står därmed sannolikt också redan från början starkare på arbetsmarknaden. En annan del av denna asymmetri är att män tenderar att bilda par med kvinnor som står lägre på den sociala rangskalan och vice versa. I de förhandlingar som måste till mellan parterna om fördelningen mellan löne- och hemarbete tenderar dessa olikheter att över tid leda både till en ojämn fördelning av ansvaret för barn och hem och därför också betydande ekonomiska fördelar för mannen/fadern. Vi saknar forskning om varför dessa tydliga asymmetrier i heterosexuell parbildning uppstår och deras konsekvenser för jämställdheten.

5. Hedersrelaterat våld och förtryck. Det har tagit tämligen lång tid, och det fanns länge ett bestämt motstånd hos en inte obetydlig grupp integrations- och genusforskare, att alls ta upp det hedersrelaterade våldet. Rädslan för att detta

”

En annan del av denna asymmetri är att män tenderar att bilda par med kvinnor som står lägre på den sociala rangskalan och vice versa.

skulle ses som något som huvudsakligen fanns inom den muslimska sfären, och att ett fokus på problemet skulle ge bränsle åt invandrarfientlighet och även rasism, ledde till ett bestämt förnekande av problemet under en relativt lång tid. Som det uttrycktes i en rapport från Nationellt centrum för kvinnofrid vid Uppsala universitet 2010: ”En risk är att fokuseringen på hedersvåld kanske döljer eller förminskar andra former av våld samt att invandrade män i det närmaste normaliseras som våldsutövare.”

6. Evidensbaserade undervisningsmetoder i skolan. Riksrevisionen har nyligen pekat på stora brister i Skolverkets och andra undervisningsmyndigheters agerande för att skolundervisningen ska bygga på evidensbaserade pedagogiska och didaktiska metoder. Det är anmärkningsvärt att det är Riksrevisionen och inte forskarna inom pedagogik och utbildningsvetenskap som har lyft fram denna brist. Detta förefaller ha berott på att huvuddelen av forskarna inom detta område av ideologiska skäl valt att bortse från forskningsresultat som visat på evidensbaserade framgångsrika undervisningsmetoder. Jonas Linderöth, som varit en av mycket få pedagogiska forskare som i den offentliga debatten pekat på detta problem, förtäljer i intervjuer att han kommit att utsättas för svårartad utfrysning av sina forskarkolleger.

7. Forskningen om Israel–Palestina-konflikten.

Denna har nästan uteslutande studerat den specifika konflikten i ett (nutids-)historiskt perspektiv för att försöka klarlägga skuldfrågan. Men ingenting kan förklaras utifrån sig självt; att jämföra är den grundläggande vetenskapliga metoden. I denna forskning har emellertid ett komparativt perspektiv helt saknats, vilket lett till att en viktig pusselbit gått förlorad. Från 1923 till 1962 tilldrog sig nämligen ett dussintal

Till skillnad från andra integrationsforskare valde Peter Esaiasson att prata med förortsbor.

”

Ett forskarsamhälle som av ideologiska skäl riktar blicken bort från viktiga samhällsfrågor riskerar att förlora denna tilltro.

Nederländske Ruud Koopmans saknar sina svenska kollegers ideologiska skygglappar.

omfattande flyktingkatastrofer i Europa (tre miljoner sudettyskar, en halv miljon kareler, tolv miljoner tyskar från Ostpreussen, 600 000 fransmän från Algeriet, 1,4 miljoner greker från Turkiet, 800 000 turkar från Grekland, 300 000 italienare från Istrien och Dalmatien ...). Det helt speciella med den palestinska flyktingkatastrofen 1948 är att den är den enda av dessa många flyktingkatastrofer som har fortsatt att orsaka blodsutgjutelse. Ett komparativt metodval klarlägger mycket tydligt varför det är så och visar också på lösningar som hade varit (och kanske fortfarande är) möjliga. Bristen på ett komparativt perspektiv är ett stort ”svart hål” i denna svårt ideologiserade forskning.

8. Fördelar med personalägda företag. Sådana företag är, utan att vara dominerande, tämligen vanligt förekommande i många andra länder, inte minst i USA, Italien och Storbritannien. Enligt omfattande internationell forskning uppvisar de många fördelar jämfört med traditionella kapitalstyrda företag. Det handlar bland annat om två fenomen som är problematiska i det svenska näringslivet, nämligen den låga produktiviteten och den omfattande utslagningen av arbetskraft med psykosocial problematik, där personalägda företag har visat sig vara överlägsna. Men svenska ekonomer har valt att inte befatta sig med forskningen om dessa företag, och i utbildningen av ekonomer vid landets handelshögskolor finns inget om denna företagsform. Lika märkligt är att den av staten tillsatta Produktivitetskommissionen (som huvudsakligen bestod av forskare i ekonomi) – vilken nyligen avlämnat sina betänkanden – inte på sina drygt tusen utredningssidor nämner personalägda företag.

9. Forskningen om den europeiska arbetarrörelsens historia. Denna mycket omfattande forskning har också den saknat ett komparativt perspektiv, framför allt när det gäller arbetarrörelsens många politiska nederlag. Bland de mera

omfattande kan nämnas finska inbördeskriget, oktoberrevolutionen och Lenin-/Stalinpolitiken, oförmågan att hindra fascismens seger i Italien, klass-mot-klass-politiken som gjorde det nazistiska maktövertagandet i Tyskland/Österrike möjligt, nederlaget i spanska inbördeskriget, den brittiska gruvstrejkens misslyckande 1984–1985, debaclet med löntagarfonderna i Sverige och USA-Demokraternas oförmåga att stå emot trumpismen. Dessa politiska tillkortakommanden för den socialistiska/socialdemokratiska arbetarrörelsen har alla det gemensamt att de bottnar i att rörelsen frångått den klassiska liberalismens principer om demokrati, rättsstat och respekt för individens autonomi. Ingenting av detta kan spåras i den mycket omfattande forskningen om denna politiska rörelse.

10. Islamologins negligering av den fundamentalistiska islamismens konsekvenser. Islamologin i Sverige har i huvudsak gett en relativistisk bild av konsekvenserna av den stora utbredningen av fundamentalistiskt islam. Det finns enligt denna forskning inga generellt negativa drag i denna religiösa inriktning eftersom alla religioner kan ge upphov till både normativt önskvärda och mindre önskvärda utfall. Detta motsägs med stor kraft av bland andra den nederländske sociologen Ruud Koopmans forskning. I sin bok *Halvmånens fall* (2019, svensk översättning 2025) visar han hur länder med en majoritet muslimer uppvisar negativa utfall vad gäller mänsklig välfärd, välstånd, jämställdhet, demokrati, fri- och rättigheter, respekt för minoriteter (såväl politiska som religiösa och sexuella), användning av politiskt våld, utbildning och intellektuell öppenhet. För att bara redovisa ett av Koopmans resultat av den sistnämnda faktorn: det översätts färre böcker till den halva miljard människor som talar de språk som är lingua franca i muslimskt dominerade länder än till de fem miljoner vars språk är finska.

Denna lista över ”blinda fläckar” i det svenska forskarsamhället är naturligtvis inte fullständig. Graden av ideologisk blockering i dessa exempel varierar också. Problemet är att ett forskarsamhälle som av ideologiska skäl uppvisar så stor ignorans vad gäller centrala samhällsproblem i mina ögon inte står sig starkt när det gäller att hävda principen om akademisk frihet. Detta är inte ett argument från min sida för ökad statlig styrning av forskningen – sådant skulle förmodligen förvärra problemen. Men den fria forskningen vilar ytterst på att medborgarna, som är huvudfinansiär av verksamheten, har förtroende för den. Ett

forskarsamhälle som av ideologiska skäl riktar blicken bort från viktiga samhällsfrågor riskerar att förlora denna tilltro. Därför behövs det mer reflektion och självkritik inom forskarsamhället kring denna problematik.

Ett problem i flera av de tio ovannämnda fallen förefaller vara en övertro på teorier som fokuserar på betydelsen av strukturella förhållanden. Dessa är empiriskt mycket svårbeforskade när det gäller att finna belägg för ett orsaksförhållande. Begrepp som "könsmaktsordningen", "strukturell (mikro-)rasism" och "postkolonialt förtryck" är inte helt enkla att konkretisera för empirisk forskning, särskilt inte om man vill komma åt orsaksförhållandena. Hur mycket av problemen i utvecklingsländer beror på västvärldens förtryckande ekonomiska politik jämfört med den ofta svårt grasserande korruptionen i dessa länder?

Ett annat problem är förmodligen att forskningen inom dessa områden ofta präglas av någon bestämd ideologi eller metateori som inympas tidigt i forskarkarriären. Det är förvisso så att framgångsrika forskningsmiljöer ofta bygger på ett sammanhållande "kitt" som består av en gemensam teori och/eller metateori, alternativt en gemensam problemformulering. Men det verkar som om det ibland kan bli för mycket av det goda. Man kunde exempelvis tänka sig att när blinda fläckar eller utelämnade perspektiv lyfts fram så blir forskarna inom området nyfikna och bjuder in till seminarier och samtal. Men så är det inte, vare sig enligt ovannämnde Peter Esaiassons eller min egen erfarenhet. Blockering och ignorans går i stället hand i hand i vad som kan benämnas en akademisk tribalism där kritik mot vedertagna perspektiv inte är välkommen.

En tredje orsak kan vara hur den typiska svenska forskarkarriären ofta innebär att man är kvar hela yrkeslivet på samma institution och därmed formas alltför starkt av kollektiva ideal. Det är lätt att tänka sig att sådant inte ger upphov till kritiskt ifrågasättande av etablerade tanke-mönster eller kreativitet i val av problem, metod och teori. Med en lätt karikering kan man hävda att den mest framgångsrika strategin för en doktorand är att visa att professors/handledarens teori fungerar utmärkt på ett noga utvalt och därmed tillrättlat empiriskt material. Detta kan inte vara till gagn för det nytänkande och den kreativitet som allmänt anses vara huvudmotivet för akademisk frihet.

Problemet med ideologiska blockeringar ska inte förstås som ett argument för idealet om den strikt neutrale forskaren, något jag ser som helt orimligt. Att miljöforskare inte skulle ha ett

FOTO: GETTY IMAGES

engagemang för en bättre miljö, att freds- och konfliktforskare skulle förhålla sig neutrala till frågan om krig eller fred, att genusforskare inte skulle vara för ökad jämställdhet, att statsvetare inte skulle förespråka demokrati eller att ekonomer skulle bortse från slöseri och ineffektivitet är inte hållbart. Vad som emellertid är centralt är att engagemanget inte övergår i ideologisk aktivism där forskaren bara ser till den empiri som denne på förhand vet stöder teorin och blockerar sig för andra perspektiv.

Jonathan Cole, som nämndes inledningsvis, hävdar att den akademiska friheten har varit helt central för de spektakulära framgångar som de amerikanska spetsuniversitetet åstadkommit. Det som nu sker i USA under Trump är lika nedslående som oförsvarligt. Men man måste också fråga sig varför detta har blivit politiskt möjligt, och ett svar kan vara just att forskarsamhället inte levt upp till de krav på allsidighet som det är rimligt att ställa. De många söndagspredikningarna om vikten av den akademiska friheten som man nu kan höra skulle därför ha varit mer trovärdiga om de kombinerats med en försvarlig dos självkritik. ■

Gruvstrejken i Storbritannien 1984–1985 slutade i nederlag för arbetarrörelsen. Forskarsamhället verkar inte förstå varför.

Bo Rothstein är professor em. i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och forskare vid Institutet för framtidsstudier i Stockholm.

UTMANAREN I USA

Universitetet UATX i Texas är oberoende av statliga pengar – och kan därför utmana den förhärskande progressiva ideologin på ett sätt som vore nästan omöjligt i Sverige.

Av **Henrik Schildt Lundberg**

I mars förra året meddelade Donald Trump att han skulle skrota det amerikanska utbildningsdepartementet. Reaktionerna lät inte vänta på sig. ”Politisk styrning av akademien”, var den demokratiska senatoren Elizabeth Warrens omdöme. ”Ett brott mot yttrandefriheten”, enligt Will Creeley, chefsjurist vid Foundation for Individual Rights and Expression – USA:s största organisation för yttrandefrihet inom högre utbildning. ”Beslutet skadar hela landet”, lät Harvards rektor Alan Garber meddela. Just Harvard – kronjuvelen i amerikansk högre utbildning – har blivit symbolen för Trumps utbildningspolitik; i april 2025 frös han 2,2 miljarder dollar i federala anslag och i en pågående rättsprocess vill Trump dra in Harvards tillstånd att anta internationella studenter.

Kongressen har ännu inte röstat om formell nedläggning av utbildningsdepartementet, men i slutet av 2025 har ungefär 47 procent av myndig-

hetens anställda sagts upp. Presidentens utbildningspolitiska utspel är en reaktion på den ihållande progressiva dominansen i universitetsvärlden. Den akademiska friheten, särskilt inom humaniora, har sedan länge varit kraftigt kringskuren.

Universitetslärare har blivit avstängda för att ha undervisat i eller kommenterat politiskt känsliga frågor – till exempel blev juridikprofessorn Amy Wax vid University of Pennsylvania avstängd i ett år för att ha argumenterat att sociala normer som är särskilt vanliga bland svarta amerikaner skadar samhället i stort. Stephen Kleinschmit, professor i offentlig förvaltning, fick sparken från University of Chicago för att öppet ha motsatt sig ras, kön och sexuell läggning som anställningsgrundande faktorer. Juridikprofessorn Sandra Sellars avskedades från Georgetown University för att hon bekymrade sig över att svarta studenter sällan presterade bäst i hennes

klass. Otaliga studenter har blivit föremål för disciplinära åtgärder efter att ha kritiserat universitetens progressiva dogmer.

Att illiberal mångfaldsideologi hade ersatt det förbehållslösa kunskapsökandet var ett problem långt före Trumps första mandatperiod. Forskningsresultat inom medicin och samhällsvetenskap som inte rimmat med rådande politiska normer avfärdades som illegitima.

Men medan Trumps Magarörelse och den illiberala vänstern slogs om de stora institutionerna konstaterade andra att det krävs något nytt för att lära unga människor att handskas med de interna problem och yttre hot som Amerika och västvärlden står inför.

I november 2021 lät Panos Kanelos, före detta rektor på St. John's College som gjort sig känt för sitt Great Books Program (fyra års närstudier av världshistoriens mest betydelsefulla verk inom litteratur, naturvetenskap och filosofi), meddela att University of Austin i Texas (UATX) skulle instiftas. Tillsammans med välkända namn som Steven Pinker, Niall Ferguson, Deirdre McCloskey, Jonathan Haidt och Ayaan Hirsi Ali lade han grunden till ett universitet som vägrade att underkasta sig politiska krav och ta emot statliga pengar. Initiativet presentera-

Austin, Texas har blivit ett förlovat land för både aspirerande akademiker och entreprenörer.

FOTO: GETTY IMAGES

des i mediesatsningen The Free Press, som Bari Weiss, en av UATX medgrundare och idag chefredaktör för CBS News, har lanserat. Weiss lämnade New York Times 2020 på grund av oenighet om bredden på tidningens debattsida. Under mottot "Dare to think" utmanar UATX den etablerade universitetsvärlden och tilltänkta studenter genom att marknadsföra sig som en plats där egen tankeverksamhet går före likformighet. Med generösa donationer från välbärgade filantroper inom tech- och finansvärlden har universitetet attraherat så kallade fria intellektuella – syretörstande professorer som under de progressiva administratörernas piska tvingats rätta in sig i ideologiska led. På jakt efter sann akademisk frihet vallfärdade välkända akademiker från kusternas universitet till sydstaten Texas.

I september 2024 kunde UATX för första gången välkomna 92 studenter. Den fyraåriga grundutbildningen vilar på vad universitetet kallar för Intellectual Foundation – två dussin intensivkurser inom humaniora som lär studenterna det mänskliga förståndets arkitektur. Grundarna menar att detta har gått förlorat på de stora universiteten, som tidigare baserat sin utbildning på de fria konsterna men i dag har givit efter för postmodernismens förklaringsmodeller. Ett särskilt fokus lägger UATX på *the Great Books*, där man börjar med antikens grekiska och romerska verk och via exempelvis Konfucius, Augustinus, Ibn Tufail, Thomas av Aquino, Descartes, Hegel, Tocqueville, Dostojevskij och Nietzsche landar i Thomas Mann, Heidegger och George Orwell.

Seriösa studier av *the Great Books* ger en god grund för att förstå vår kultur, och därmed människans natur, men också för att belysa vad den tysk-amerikanske 1900-talsfilosofen Leo Strauss kallar för "de permanenta problemen". Dit hör den ständiga spänningen mellan människa och stat, tro och förnuft, kropp och själ, dygd och lust. Utan att överge upplysningstraditionen menar UATX att man tar vara på kritiken mot liberalismen att den har reducerat samhället till en fråga om problem med konkreta lösningar. Oförmågan eller oviljan att handskas med de permanenta problemen har gjort innehållet i klassisk utbildning inom de fria konsterna matt och stumt.

Men för att förstå UATX arbete krävs att man tittar närmare på vad som enligt dess grundare har gått fel inom akademien i stort. De första universiteten i USA, där Ivy League-universiteten är de mest framträdande, syftade till att utbilda

unga människor i statskonst för att leda den nyfödda republiken. Genom seriösa studier av de fria konsterna skulle de förstå vilka smala vägar samhället måste gå för att inte falla ner i kaos eller tyranni. Syftet var då inte att utbilda unga män, och senare kvinnor, till förvärvsarbete vars kunskaper kunde erhållas genom lärlingssystem och praktisk erfarenhet. Men när behovet av exempelvis ingenjörskonst växte i takt med den industriella revolutionen etablerades nya universitet. University of Michigan, i dag ett stort universitet, grundades just för att utbilda ingenjörer till den växande amerikanska jordbrukssektorn.

Efter andra världskrigets slut, då FN skapades och internationell politik blev ett seriöst akademiskt ämne, fick klassisk politisk realism stå åt sidan för processstyrd juridik. För att nå permanenta lösningar på samtidens problem rationaliserade man bort svåra frågor som störde ekvationen, som vad kunskap egentligen är och hur den skiljer sig från vishet. Tar människors död bort livets mening? Vad betyder det när vi säger att vi är moderna? Vilka intellektuella förutsättningar krävs för att förstå vad teknik är? Det är dessa frågor som UATX säger sig vilja diskutera. Genom att belysa svårigheten att besvara stora frågor hoppas man att studenterna ska utveckla något som västvärldens unga ofta har tappat – ett gott omdöme.

UATX ovilja att tillmötesgå de politiska kraven på en hudfärgsorienterad mångfald eller utbildningar som bottnar i ideologiska premisser om systematisk orättvisa har givit skolan ryktet att vara anti-woke. I USA antas inte blivande universitetsstudenter enbart på meriter, utan antagningsnämnden gör en helhetsbedömning av den sökande. I jakt på ökad mångfald har etnisk tillhörighet ofta vägt betydligt tyngre än formell kompetens, något som Heather MacDonald har redogjort för i sina böcker *The Diversity Delusion* (2018) och *When Race Trumps Merit* (2023).

När UATX öppnade för ansökningar hösten 2023 antogs däremot studenter enbart på betyg från gymnasiet och resultat från standardiserade tester. I den amerikanska utbildningsdebatten har detta tolkats som ett försök att utesluta minoriteter som på grund av den påstådda systematiska rasismen i landet inte har haft samma möjligheter att få goda betyg. UATX fokus på meriter fick delvis luft under vingarna när den amerikanska Högsta domstolen 2023 dömde *affirmative action* som oförenligt med den amerikanska konstitutionen. Att låta hudfärg, kön och sexuell läggning

”

Under mottot *Dare to think* utmanar UATX den etablerade universitetsvärlden och tilltänkta studenter genom att marknadsföra sig som en plats där egen tankeverksamhet går före likformighet.

vara meriterande faktorer vid universitetsansökningar var aldrig ett lagtvång, men avkrävdes i praktiken både offentliga och privata lärosäten för att erhålla statliga anslag.

Den seriösa djupläsningen av betydelsefulla verk och de små och lärartäta klasserna möjliggör viktiga diskussioner endast om det finns en djupt rotad respekt för yttrandefrihet i klassrummet. Kränkthetskultur, självcensur och grupptänkande – alla företeelser som präglade min egen masterutbildning på Georgetown University i Washington D.C. – släcker ner förbehållslöst kunskapssökande. När jag talade med Alex Priou, professor i politisk filosofi vid UATX, berättade han att när studenter hävdar att Västerlandet bär på en historisk arvsynd – eller i den motsatta änden av skalan att minoriteter är olämpliga att inneha ledarpositioner – blir de inte tillrättavisa. I stället måste de sakligt underbygga sina teorier; ett fenomen som är lika otänkbart som otillåtet i den väletablerade akademien.

Men åsiktsfriheten bland lärarna på UATX har ifrågasatts. I oktober 2025 lämnade Kanelos sina uppdrag. Hans avgång sägs ha handlat dels om strategiska prioriteringar, som balansen mellan djupstudier av *the Great Books* och en mer praktisk, tech-orienterad utbildning, dels om universitetets ställning i ideologiska frågor. Joe Lonsdale, universitetets styrelseordförande, ville under våren 2025 säkerställa en tydlig linje mot vad han såg som politisk ortodoxi. Flera tongivande akademiker menade att detta avvek från den akademiska friheten, och lämnade verksamheten. Ellie Avishai – dåvarande chef för Mill Institute,

FOTO: GETTY IMAGES

På UATX campus tar man humaniora på allvar.

”

Genom att belysa svårigheten att besvara stora frågor hoppas man att studenterna ska utveckla något som västvärldens unga ofta har tappat – ett gott omdöme.

ett centrum för vidareutbildning i åsiktsfrihet för lärare – fick sluta efter att på sociala medier ha sagt att DEI (*diversity, equity, inclusion*), hade vissa fördelar. Universitetet kommenterar inte enskilda personalärenden men fastslog att ”UATX motsätter sig kategoriskt DEI. Vi anser att dessa program institutionaliserar ideologisk ortodoxi, sänker de akademiska standarderna och främjar en syn på mänsklig identitet som undergräver individens värdighet. Den ståndpunkten är central för vårt uppdrag.”

UATX är inte ensamt om en kritisk inställning till DEI. Flera kristna universitet, som Liberty University i Virginia (grundat 1971) och Wheaton College i Illinois (grundat redan 1860), har länge attraherat DEI-kritiska studenter till sina campus. Universitetet själva undviker att kalla sig för konservativa men gör gällande att klassiskt liberala universitetsstudier kräver en kristen förankring. Den kristna föreställningen att världen består av en gudomligt inrättad hierarki är en röd flagga för DEI-förespråkarna,

som dels avfärdar kristendomen som sådan, dels menar att en kristen världssyn delvis är orsaken till de orättvisor man vill korrigera. Den klyfta som uppstår mellan kristna/konservativa och sekulära/liberala övertygelser på universiteten kunde enligt UATX grundare inte överbyggas på något annat sätt än att skapa ett nytt universitet som avvisar både religiösa dogmer och politisk ideologi.

De kristna universiteten är dessutom alltjämt beroende av statliga anslag och riskerar därmed politisk styrning. Namnkunniga universitet som katolska University of Dallas i Texas och University of Notre Dame i Indiana har förvisso lärarkårer som tagit avstånd från DEI men är beroende av federalt stöd och gör sig därmed mottagliga för politisk påverkan från Washington D.C.

Den DEI-kritiska rörelsens flaggskeppsuniversitet är i stället kristna Hillsdale College i Michigan (grundat 1844), som likt UATX har envisats med att tacka nej till federalt stöd och i stället helt lever på donationer. Hillsdale har i dagsläget nära band med Trumpadministrationen, främst genom historikern Larry P. Arnn, Hillsdales rektor, som Trump gjorde till ordförande för sitt utbildningspolitiska 1776 Project, med syftet att återinföra ”patriotiska värden” i den högre utbildningen. Precis som de etablerade progressiva universiteten har de konservativa – inklusive Hillsdale – blivit utbildningspolitiska brickor i kriget om de amerikanska studenterna.

UATX framhåller att den aversion mot DEI som universitetet delar med Donald Trump inte innebär ett stöd till Republikanerna i allmänhet. Medan den kristna kritiken mot DEI främst handlar om ett försvar för den kristna grund som USA vilar på, är UATX kritik akademiskt grundad. De mest namnkunniga intellektuella som associeras med UATX har förvisso visat visst stöd för Trumps universitetsreformer genom sitt arbete, men de vägrar att låta sig inkorporeras i politiska program likt exempelvis Michael Anton, professor i statsvetenskap vid Hillsdale och fram till hösten 2025 en högt uppsatt tjänsteman på amerikanska utrikesdepartementet.

Den nära kopplingen som Hillsdale College och de andra kristna universiteten har till politiken har öppnat karriärvägar för både studenter och lärare. Republikanska kongressledamöter rekryterar flitigt från universitet som de kanske själva har examen från, eller som de vet utbildar framtida medarbetare med en viss syn på världen. Att ”utbilda den styrande eliten” blir således en

ambition som de konservativa universiteten delar med de progressiva. Därigenom kan det stora hjulet som binder ihop akademi och politik fortsätta snurra.

Detta hjul hoppas UATX på att sätta en käpp i. Universitetet vill i stället att dess studenter ska inlemmas i samhället genom det breda nätverk som skolans finansiärer utgör. Under 2025 forskade jag själv under filosofen och dåvarande dekanen för Intellectual Foundation Jacob Howland, där vi undersökte förhållandet mellan Leo Strauss essä *Three Waves of Modernity* från 1959 och Platons femte bok i *Staten*. Genom Howland kom jag i kontakt med de stora tech-entreprenörerna i Silicon Valley. En av dem var Paypalgrundaren Peter Thiel, en av UATX finansiärer, vars många företag i stor utsträckning väljer bort ung arbetskraft sprungna ur de progressiva elitinstitutionerna. Thiel blev ett namn i amerikansk utbildningsdebatt när han 2010 lanserade The Thiel Fellowship, som erbjöd studenter upp till 200 000 dollar – nästan 1,9 miljoner kronor – i två år för att avbryta sin universitetsutbildning och satsa på egna entreprenöriella idéer.

Thiel är tillsammans med tidigare nämnde Joe Lonsdale och affärsmannen Alexander Karp grundare av Palantir Technologies, ett mjukvaruföretag inom *big data* och försvarsanalys där Thiel är styrelseordförande. Karp, som är vd, skrev i sin bok *The Technological Republic* (2025) att stora delar av den snabbt växande amerikanska techsektorn inte längre premierar produkter som skapar mervärde för nationen. I stället handlar allt om sociala medier och konsumtion som förvisso gör företagets personal omåttligt förmögen, men som lämnar samhället därhän – ett resultat av att de stora universitetens tyngdpunkt i utbildningen ligger på idén om självförverkligande. Karp kritiker mot högre utbildning kom även till uttryck då han i november förra året lanserade Meritocracy Fellowship, som ger personer utan universitetsstudier möjlighet att under ett halvår studera den västerländska civilisationen i Palantirs regi och eventuellt bli anställda på företaget.

När studenter på UATX når ytan efter de första två årens djupdykning i den västerländska civilisationens litteraturkanon kan de med nya ögon välja att ta sig an naturvetenskaperna, och då med vetskapen om att den högteknologiska framtid vi går till mötes måste balanseras med kunskap om vad människan är.

”

Att ”utbilda den styrande eliten” blir således en ambition som de konservativa universiteten delar med de progressiva.

Vid sidan av de partipolitiska striderna om de stora universitetens framtid växer således ett parallellt ekosystem, där UATX har tagit rollen som plantskola för framtida amerikanska makthavare. Våren 2028 tar de första studenterna examen. Då kommer också en ny amerikansk president att ha installerats, som antingen kommer att fortsätta kriget mot de uppburna lärosätena på kusterna eller återinföra den mångfaldsideologi som är djupt rotad bland Demokraterna. Om UATX, som ännu är i sin linda, lyckas bli vad grundarna hoppas på eller om det kommer att dras in i den partipolitiska omloppsbanan är ännu oklart. Men för svenska universitet väcker UATX experiment en särskild fråga.

Den amerikanska universitetsvärlden har länge vilat på privata donationer, vilket gjort det möjligt för nya lärosäten att utmana de etablerade. I Sverige är universiteten däremot statliga myndigheter, hårt styrda av politiska mål och beroende av statlig finansiering. En svensk motsvarighet till UATX vore därför svår att tänka sig, inte minst eftersom filantropiskt stöd till humaniora nästan helt saknas. Medan UATX vill återupprätta de fria konsterna som grund för gott omdöme, reduceras den svenska högskolans uppdrag ofta till att förse välfärdsstaten och arbetsmarknaden med processutbildad arbetskraft.

Kanske är det just därför som exemplet UATX kan spela en roll även här. Vi tycks alltjämt mottagliga för allting amerikanskt.

Om vi låter oss inspireras av något från Austin bör det vara insikten att de fria konsterna inte är en lyx, utan själva förutsättningen för att förstå det samhällsbygge vi ofrånkomligen måste ta oss an. ■

Henrik Schildt Lundberg är statsvetare bosatt i USA.

SAMTIDEN

Suddighetens strategi

FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

När Ernst Wigforss fyllde 80 år 1961 hyllades han med en festskrift. Partikamraten Ingemar Lindblad för där ett resonemang om det otydliga och det konkreta i den politiska debatten: "All erfarenhet tycks tyda på att högergrupper till skillnad från radikala partier vinner framgång med generella invektiv som 'förmyndarstaten' och honnörsord som 'individens frihet', men lider nederlag när det kommer att gälla konkret politik." Slutsatsen för socialister, med tydlig referens till Wigforss gärning, är att de bör "sträva efter att förlägga den valpolitiska striden till det konkreta planet och undvika det principiella".

Sextiofem år senare går Magdalena Andersson till val på att "Sverige ska bli mer som Sverige".

Det är lätt att göra sig lustig över politisk retorik. Och dålig politisk retorik tenderar att förfölja kandidater och partier. Moderaternas uppmaning "Rösta på din frisör" från 2002 var så svårbegriplig att den inte överdrivet hårfagre senare partiledaren Fredrik Reinfeldt gjorde en poäng av att han knappast kan ha varit del av målgruppen.

Centerpartiets "Nja till EU" från 1995 förblir genial i sin uppriktiga otydlighet. För att inte tala om det defaitistiska "Stärk oppositionen – välj Folkpartiet" från 1964. En valrörelse då man även introducerade halmhatten i svensk politisk kampanjrekvisita. Det senare för att understryka partiets ungdomlighet.

Så ett socialdemokratiskt löfte om att öka rådande "Sverige" kan säkert fylla sin funktion. Och det råder inte brist på bristande konkretion på den andra sidan av politiken. Den med ett detaljerat valprogram kastar första halmhatten.

Men det är svårt att se att Socialdemokraterna längre följer Ingemar Lindblads recept. Politisk konkretion uppfattas i dag generellt som mer av ett problem än en tillgång. Partier som tar för mycket ställning åt ena eller andra hållet tvingas inte sällan förklara sig. Ibland på goda grunder.

Att skriva en partipolitisk programtext blir en balansgång mellan att få något sagt och att inte säga för mycket. För dem som läser den mest noggrant är politiska motståndare som vill ha

bränsle för egen och andras djupt kända och illa spelade förfäran. När Centerpartiet för något decennium sedan presenterade en idéprogramtext där man bland annat öppnade för att legalisera månggifte blev resultatet inte en principiell debatt om gränserna för individens frihet, det blev en krishantering som nästan kostade Annie Lööf partiledarskapet.

Centerpartiet hade tidigare varit det mest konkreta partiet i svensk politik. Man hade en agenda och den drev man utan att skämmas. Många hånade Bondeförbundet för hur det 1951 lyckades förhandla till sig 52 miljoner i en särskild utbetalning till landets svinbönder – för grisar som redan var slaktade, styckade, sålda och uppätta. Man tog betalt för att gå i koalition med Socialdemokraterna. Det var ytterst konkret, och ytterst populärt hos kärntrupper i partiet. Partiledaren Gunnar Hedlund satt kvar.

Det finns tydliga vallöften som har gjort stor succé i valrörelser. Minns maxtaxan 1998. Men nu för tiden verkar det vara förenligt med risk. Mandat och politiska program ska helst vara så öppna som möjligt.

Diffusa personliga egenskaper som "ledarskap" lyfts i stället fram. Vad man är – eller säger sig vara – blir viktigare än vad man vill åstadkomma.

Redan 1976, när Sverige för första gången sedan 1932 (med undantag för några månader sommaren 1936) fick en regering som inte var socialdemokratisk, var konkretion Olof Palmes stora akilleshäla. Det var LO:s förslag om löntagarfonder och marksocialisering som plågade S-ledningen genom valrörelsen, men också partiets egna kongressbeslut om socialisering av olika branscher.

Politikens roller skiftar. För 50 år sedan jagade Olof Palme Thorbjörn Fälldin för att det inte fanns något borgerligt regeringsalternativ, 2026 förklarar Magdalena Andersson att Socialdemokraterna går till val som ett enskilt parti och inte tillsammans med några tilltänkta samarbetspartners.

S-ledaren förklarar att detta bottenar i hennes omsorg om att Sverige inte ska amerikaniseras genom blockpolitiken.

Fälldin hade kanske behövt det argumentet. ■

"Politisk konkretion uppfattas i dag generellt som mer av ett problem än en tillgång."

Den libanesiska terror-
organisationen Hizbollah är mer
global än man skulle kunna tro.

SÅ BLEV VENEZUELA EN FRISTAD FÖR HIZBOLLAH

Venezuela har inte bara tolererat terrorgruppens närvaro – landet har under två decennier fungerat som en skyddad bas för dess globala verksamhet.

Av Magnus Ranstorp

Forts. →

FOTO: GETTY IMAGES

Hassan Nasrallah, Hizbollahs ledare från 1992 till sin död 2024, avbildad framför Venezuelas och Libanons flaggor på en muralmålning i Caracas.

Den 3 januari i år genomförde USA en spektakulär operation i Venezuela. Den sittande presidenten Nicolás Maduro och hans fru Cilia Flores tillfångatogs av den amerikanska elitstyrkan Delta Force, som är specialiserad på kontraterrorism. Operationen mot det venezuelanska presidentparet syftade till att ställa dem inför rätta för narkotikaterrorism – knarkhandel i samarbete med terrorstämplade organisationer. Och det rör sig inte om vilka organisationer som helst. Den islamistiska organisationen Hizbollah, understödd av Iran, har i decennier haft en betydande närvaro i Sydamerika, som inte minst under Maduroregimen har koncentrerats till just Venezuela.

Denna närvaro ska inte förstås som perifer eller opportunistisk. Den är systemisk. Den är integrerad i de venezuelanska politiska strukturerna. Och den har varit avgörande för Hizbollahs förmåga att överleva under internationellt tryck, finansiera verksamhet utanför Mellanöstern och fungera som operativ förlängning av iranskt inflytande på västra halvklotet.

Venezuela har i årtionden befunnit sig i ett

tillstånd av institutionell kollaps. Ekonomiska misslyckanden har lett till hyperinflation och akut varubrist, vilket i kombination med våldsamheter och politiskt förtryck har fått över sju miljoner venezuelaner att fly landet. Detta, i kombination med en utpräglat ideologisk statsmakt, har skapat ett närmast idealiskt verksamhetsutrymme för en organisation som Hizbollah, som under täckmantel av politiska allianser, revolutionär retorik och statlig suveränitet har kunnat bygga betydande finansiella och logistiska strukturer. Regimanknutna aktörer har möjliggjort utfärdande av identitetshandlingar, resehandlingar och logistiskt stöd, medan kriminella ekonomier erbjudit kontanter, smuggelvägar och penningtvätt i industriell skala.

Enligt amerikanska myndigheter genererar brottslig verksamhet uppskattningsvis omkring 300 miljoner dollar årligen åt Hizbollah, motsvarande cirka 30 procent av organisationens totala budget, som bedöms uppgå till mellan 700 miljoner och 1 miljard dollar. Den återstående finansieringen tillhandahålls huvudsakligen av Iran, som utgör organisationens enskilt viktigaste finansiella stöd.

Narkotikahandel med kopplingar till Latinamerika framstår som den dominerande illegala inkomstkällan, där särskilt kokainsmuggling från Colombia spelar en central roll. Venezuelas primära betydelse för Hizbollah och IRGC är strategisk och logistisk: tillgång till statlig immunitet, dokumentförsörjning, möjligheter till guldtransaktioner samt en plattform för att kringgå internationella sanktioner. Resultatet är att Venezuela har utvecklats till en strategisk nod i Hizbollahs globala infrastruktur – inte för spektakulära attentat utan för det som gör dem möjliga: pengar, rörlighet och förnekbarhet. Venezuela har blivit ett systemiskt ankare i Hizbollahs globala nätverk. Denna relation har rötter som går många decennier tillbaka, och inte bara går att hitta i Venezuela.

Den 17 mars 1992 sprängdes Israels ambassad i Buenos Aires i ett av Argentinas dödligaste terrordåd någonsin. En bilburen självmordsbomb jämnade ambassaden och intilliggande byggnader med marken. 29 människor dödades och över 200 skadades, huvudsakligen civila.

Attentatet markerade ett strategiskt genombrott för internationell terrorism i Latinamerika. Senare slog Argentinas högsta domstol fast att den libanesiska terrororganisationen Hizbollah låg bakom attacken, med stöd från Iran genom revolutionsgardet Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) och underrättelsetjänsten Ministry of Intelligence and Security (MOIS). Den operati-

va ledningen kopplades till Imad Mughniyeh, högt uppsatt inom gruppen.

Jag bistod utredarna vid domstolen med sakkunskap om Hizbollahs struktur och modus operandi och dess operativa kopplingar till IRGC och MOIS. För de underrättelsetjänster jag talade med vid denna tid var Hizbollahs närvaro i Latinamerika ingen nyhet. Den hade varit känd – och bevakad – i årtal. Terrorrådet illustrerade terrorgruppens behov av säkra bakre baser – ett behov som skulle komma att institutionaliseras i Venezuela.

År 2003, i samband med mitt arbete om Hizbollahs verksamhet i regionen, reste jag till Argentina för att tala vid en terrorkonferens arrangerad av argentinska myndigheter. Konferensen hölls i Puerto Iguazú, norr om Buenos Aires, bara några minuter från gränsen till Paraguay. Här möts Argentina, Brasilien och Paraguay i det som kallas Triple Frontera – ett område som sedan mitten av 1990-talet återkommit i allt fler terrorutredningar.

På andra sidan floden ligger Ciudad del Este. Staden har rykte om sig att vara laglös: ett myller av marknader, smuggelvägar och kontantflöden där statens närvaro är svag och gränserna flytande. Sedan CIA, tillsammans med argentinska myndigheter, började övervaka området på 1990-talet har namnet ständigt dykt upp i underrättelserapporter.

Med sina omkring 320 000 invånare genererar Ciudad del Este uppskattningsvis 60 procent av Paraguays bnp och är en av världens största taxfreezoner – i nivå med Hongkong och Miami. Piratkopierad elektronik säljs öppet i industriell skala. Varje dag omsätter stadens shoppingdistrikt tiotals miljoner dollar i kontanter; pengar som snabbt kan försvinna över floder och gränser.

Ciudad del Este är inte bara en stad utan ett ekosystem: entreprenörer, logistiker, växlare, transportörer och beskyddarnätverk sammanlänkade i avancerad penningtvätt. Detta skapar en kriminell servicemiljö där resurser kan genereras och flyttas utan direkt operativ exponering snarare än en plats där attentat planeras.

Enligt underrättelsekällor hade dessa flöden under lång tid fungerat som en finansiell livlina – inte bara för lokal organiserad brottslighet, utan också för libanesiska Hizbollah och i vissa fall palestinska Hamas. Här kunde Hizbollah-anknutna nätverk generera kontanter via svart marknad och pirathandel, tvätta pengar genom handel och växlingskontor och föra vidare medel till Libanon.

Paraguay, Brasilien och Argentina har förblivit centrala knutpunkter för nätverk som genererar

I Venezuela verkar Hizbollahs stödnätverk genom familjebaserade klanstrukturer.

intäkter genom handel, smuggling och penningtvätt – ofta kopplade till diaspora och illegala ekonomier i Triple Frontera-området. Venezuela framträdde däremot, från och med Hugo Chávez maktövertagande 1999, allt tydligare som en strategisk finansiell säkring och logistisk bas. Det berodde dels på politiska kopplingar mellan regimens högsta nivåer och Hizbollah, dels på landets i praktiken kollapsade finansiella system. Där, liksom i grannlandet Colombia och delar av Centralamerika, har Hizbollah-anknutna individer knutits till narkotikakarteller och smugglarnätverk med kapacitet att generera betydande intäkter.

Hizbollahs relation till Venezuela fördjupades i takt med att Venezuela – först under Hugo Chávez, som kom till makten 1999, och senare under Nicolás Maduro, som efterträdde honom 2013 – integrerades allt tätare i Irans globala strategi. Det socialistiska styret i Venezuela byggde strategiska relationer med Iran och Hizbollah, drivet av ideologisk samhörighet och uttalat antiamerikanska och antiisraeliska positioner.

I detta sammanhang fungerade Hizbollah som en central finansiell och logistisk förlängning av iranskt inflytande. Venezuela utvecklades successivt till ett regionalt nav för Iran- och Hizbollah-anknutna nätverk, där statliga resurser – inklusive visum, resedokument och logistiskt stöd – användes för att underlätta rörelsefrihet, etablering och verksamhet för individer kopplade till terrornätverket.

De första kopplingarna mellan Hizbollah och Venezuela kan spåras till mitten av 2000-talet, under president Hugo Chávez. Enligt vittnesmål inför ett amerikanskt senatsutskott från en tidigare högt uppsatt tjänsteman vid det amerikanska finansdepartementet öppnade Hugo Chávez Venezuela för Hizbollah redan 2002–2003. Under denna period ska terrorgruppen ha etablerat träningsbaser och stödverksamhet på Margaritaön i Karibiska havet, med regimens kännedom och tolerans.

Forts. →

Ön Margarita har en betydande arabisk diaspora – uppskattningsvis över 13 000 invånare med ursprung i Mellanöstern, inklusive libanesiska shiamuslimer. Detta har enligt underrättelsekällor bidragit till att skapa en social, ekonomisk och logistisk miljö som kunnat utnyttjas för etablering och nätverksbyggande. Sammantaget har Margaritaöns status som frihandelszon, dess strategiska läge utanför Venezuelas kust och den begränsade statliga kontrollen skapat en gynnsam miljö för kriminella och extremistnära aktörer. Enligt Marshall Billingslea, tidigare biträdande finansminister i USA med ansvar för frågor om terrorfinansiering, har ön fungerat som en logistisk och finansiell nod i Hizbollahs globala nätverk, som har utnyttjat ön för penningtvätt, smuggling av alkohol, elektronik och guld samt dokumentförfalskning.

Amerikanska myndigheter varnade tidigt för att venezuelanska myndigheter medverkade i systematisk dokumentförfalskning. Enligt terrorforskaren Matthew Levitt utfärdades tusentals falska *cédulas* (nationella identitetshandlingar) till individer från Mellanöstern, vilket gjorde det möjligt för dem att erhålla venezuelanska pass och därmed resa med avsevärt reducerad kontroll och begränsade restriktioner.

Omkring 2007 etablerades den första dokumenterade politiska kontakten mellan Venezuela och Hizbollah genom ett möte i Damaskus mellan Venezuelas dåvarande utrikesminister Nicolás Maduro och företrädare för terrorgruppen. I anslutning till detta lanserades flygförbindelsen Caracas–Damaskus–Teheran, som enligt underrättelseuppgifter kom att utnyttjas i logistiskt syfte. Samtidigt har det konstaterats att Hizbollah-operatörer försågs med venezuelanska pass, medan Conviasa, Venezuelas statliga flygbolag, gav organisationen logistiskt stöd. Även de iranska flygbolagen Iran Air och Mahan Airs trafik på samma rutt har enligt samma källor använts för transport av iranska underrättelse- och säkerhetsaktörer, inklusive personal kopplad till IRGC och MOIS samt själva Hizbollah. I detta sammanhang har flygfrakten dessutom uppgetts omfatta både vapen och narkotika.

Ar 2008 initierade USA:s Drug Enforcement Administration (DEA) sitt Project Cassandra i syfte att störa Hizbollahs finansiering genom droghandel och penningtvätt. Utredningen visade hur Margarita-ön fungerade som en ”bakre nod”, en logistisk och finansiell knutpunkt där kriminella intäkter systematiskt kunde omvandlas till operativt användbara resurser, ofta med passiv eller aktiv tolerans från venezuelanska myndigheter. DEA

”

Margarita-ön har fungerat som en logistisk och finansiell nod i Hizbollahs globala nätverk, som har utnyttjat ön för penningtvätt, smuggling av alkohol, elektronik och guld samt dokumentförfalskning.

bedömde att Hizbollah deltog i storskalig kokainhandel från Sydamerika till Europa och Mellanöstern, använde komplexa penningtvättsystem, bland annat via bilhandel, kontanthantering och informella finansnätverk, och integrerade kriminella intäkter i organisationens politiska och militära struktur.

Denna roll kom att befästas efter Hugo Chávez död 2013, då Maduroregimen konsoliderade sin makt under ett allt hårdare internationellt sanktionstryck mot Venezuela. I denna miljö blev Venezuela successivt viktigare som finansiell säkring för Iran- och Hizbollah-anknutna nätverk samt som nod för alternativa betalningslösningar, som guldsnuggling, kryptovalutamarknader och kontantflöden.

Parallellt opererade Hizbollahs transnationella kriminella nätverk genom en bred portfölj av företag i Latinamerika – inom textil, nötkött, träkol, elektronik, turism, fastigheter och byggsektorn – som användes för att tvätta organisationens illegala intäkter och integrera dem i den legala ekonomin.

I Venezuela verkar Hizbollahs stödnätverk genom familjebaserade klanstrukturer. En rapport från den amerikanska tankesmedjan Atlantic Council noterar att Rada-, Saleh- och Nassereddinenätverken utgör delar av ett större globalt transnationellt kriminellt ekosystem av mellanhänder, finansiärer och logistiska möjliggörare kopplade till Hizbollah, verksamt utifrån

Venezuela under Maduroregimens skydd. Dessa nätverk fungerar som nyckelaktörer i de system som understöder både den venezuelanska regimen och Hizbollahs globala verksamhet.

Medan Nassereddinenätverket är direkt integrerat i den venezuelanska regimen strukturer, verkar Rada- och Salehnätverken formellt utanför staten men kontrollerar centrala delar av de illegala flödena av narkotika, vapen, kontraband, smuggelgods och penningtvätt mellan Venezuela, Libanon och Syrien. Genom dessa specialiserade funktioner fungerar de som bryggor mellan Hizbollah, den regimkontrollerade skuggekonomin och vissa segment av den legala ekonomin i Venezuela.

Detta fortgick relativt obehindrat fram till 2019, då USA:s finansdepartement sanktionslistade Venezuelas statliga oljebolag PDVSA, regimens främsta källa till hårdvaluta. Detta skedde som ett påtryckningsmedel, endast dagar efter att Maduro svurits in för en andra mandatperiod efter ett val som USA och ett flertal andra länder bedömde som illegitimt. Parallellt skärpte EU sin sanktionsregim genom vapenembargo, tillgångsfrysningar och reseförbud, vilket ytterligare isolerade landet och ökade incitamenten för kringgående strategier.

Under detta tryck genomgick Iran- och Hizbollah-anknutna nätverk i regionen en tydlig professionaliseringsfas: från improviserade ad hoc-lösningar till skalbara, finansindustriliknande strukturer med svårspårade värdeflöden. De huvudsakliga metoderna blev handelsbaserad penningtvätt (över- och underfakturering samt skenhandel), lager av mellanhänder och frontbolag som skapade förnekbarhet samt hybrida värdesystem där kontanter kombinerades med informella överföringar och – när riskprofilen medgav – digitala tillgångar.

USA:s åtgärder mot Maduroregimen, som kulminerade i fängslandet av Nicolás Maduro och Cilia Flores i Caracas i januari, har haft tydliga indirekta konsekvenser för Hizbollah. I grunden handlar det om att en tidigare tillåtande och skyddad miljö i Venezuela har blivit mer osäker, dyrare att använda och svårare att kontrollera. För Hizbollah – vars närvaro i landet främst har varit finansiell och logistisk snarare än operativ – innebär detta inte ett abrupt sammanbrott utan en gradvis erosion av handlingsutrymmet. Resultatet är ett mer fragmenterat, indirekt och svårspårat nätverk snarare än ett mindre aktivt.

Sanktionerna och det ökade amerikanska trycket har framför allt slagit mot de strukturer som möjliggjorde kringgående av sanktioner,

FOTO: GETTY IMAGES

penningtvätt och skyddade kapitalflöden. När statliga institutioner, oljeintäkter och semilegala ekonomiska kanaler pressas eller övervakas hårdare minskar Venezuelas värde som stabil "säkringszon" för Iran- och Hizbollah-anknutna nätverk. Resultatet är att nätverken tvingas bli mer fragmenterade, mer indirekta och mer beroende av mellanhänder och alternativa noder i regionen. Framför allt har Bolivia och Nicaragua fungerat som Teherans "sekundärnoder" i regionen under senare år, enligt amerikanska experter i kongressförhör.

USA:s agerande har haft en tydlig normerande effekt för latinamerikanska länder och inom Europa: underrättelsesamarbetet har fördjupats, sanktionsinstrumentet utvidgats och kostnaden för att skydda Hizbollah-anknutna möjliggörare har stigit markant. Verksamheten fortsätter, men under ökande risk, minskad förnekbarhet och ett krympande handlingsutrymme.

Sammanfattningsvis innebär USA:s åtgärder inte att Hizbollah försvinner ur Venezuela eller Latinamerika. Däremot blir organisationens verksamhet mer sårbar, mer komplex och mindre effektiv. Venezuela går från att vara en relativt trygg bakre plattform till att bli en osäker reserv – användbar vid behov, men inte lika pålitlig som tidigare. För omvärlden innebär detta inte minskad risk, däremot ett mer krävande hotlandskap där spårbarheten minskar i takt med att Hizbollahs beroende av mellanhänder ökar. ■

Magnus Ranstorp är docent i statsvetenskap och strategisk rådgivare (CTSS) vid Försvarets högskolan.

Venezuelas president Nicolás Maduro tillsammans med Irans dåvarande president Ebrahim Raisi i Teheran 2022.

Den förtrollande sommarnatten

Fascinationen för sommarnatten är djupt rotad i den svenska folksjälén – men det var egentligen först med industrialiseringen som den uppstod.

Av **Anders Mathlein**

FOTO: JOHNER

Strindberg, tidig sommarnattsskildrare.

Ulf Lundell sjunger om juninätter på Zinkensdamm.

En finmig ynglings dåliga fantasi, ett omoget hjärtas fräcka drömmar, ett gränslöst förakt för konstnärlig och mänsklig sanning är de makter som skapade denna 'komedi'. Jag skäms att jag har sett den."

Så avslutade Olof Lagercrantz sin infama och legendariska kommentar i Dagens Nyheter 1956 till att Folket i Bild hade utsett Ingmar Bergmans *Sommarnattens leende* till 1955 års bästa film. Den blev Bergmans internationella genombrott, men han glömde aldrig avrättningen.

Mycket kan sägas om Bergmans herrgårds-komedi – humor var inte riktigt hans hemmaplan – men en mer suggestiv titel får man leta efter. "Sommarnattens leende" spänner ett valv av drömmar, längtan, vemod och svikna löften i ett ljumt och doftande dunkel. En motpol är "Vargtimmen", också den en associationsmättad Bergmansk konstruktion.

"*Sommarnattens leende*. Hur kunde Ingmar Bergman komma på ett så insmickrande, ett så förljuget namn!" undrade kulturpersonligheten och före detta chefen för Filminstitutet Harry Schein i en krönika i Dagens Nyheter, där han försökte analysera varför den svenska sommarnattens vemod och ensamhet känns så jävliga även för den som i övrigt tycks ha det förspant med familj, karriär och vänner. "Dagen, denna underbara svenska sommardag, lovar natten och håller sitt löfte. Det är natten som sviker."

Vargtimmens och sommarnattens sömnlöshet är av olika karaktär. Sommarnatten representerar en skymt, en glimt, en fläkt av paradiset, något bortom sett genom en glipa i verkligheten och vars exakta position kan anges som just utom räckhåll. Ordet "sommarnatt" är dräktigt av bitterljuv längtan, det bär inom sig det nordiska vemodets melankoliska dröm om något ouppnåeligt, om fullkomning. Sommarnatten är ett löfte som aldrig kan infrias, svävande över vetskapen om alltings förgänglighet. Den är en viskning om något betydelsemättat som strax går förlorat, kanske om tillhörighet, en aning av det fria, vilda och otyglade som är vårt ursprung. Vi är många som varit en hårsman från att förstå något verkligt betydelsefullt en sommarnatt, men även om vi inte nådde ända fram vill vi aldrig skiljas från minnena av ögonblicken.

När man försöker uttrycka det här blir det lätt skriftlig hötorgskonst. I dagsljus drar beskrivningar av sommarnatten ohjälpligt mot pekor. Kanske beror det på att de känslor den väcker egentligen inte låter sig kläs i ord.

Ur ett mer sakligt perspektiv handlar det om jordaxelns lutning mot solen, vilken är som kraftigast vid sommarsolståndet den 21 juni. Då infaller årets längsta dag och därmed kortaste natt. Själva midsommarnatten är alltså inte den kortaste, men man har bestämt att midsommardagen, som är en rörlig helgdag, ska vara lördagen mellan den 20 och 26 juni, vilket betyder att midsommarafton infaller fredagen före, i år den 19 juni.

Det romantiska drömtöcken som omger sommarnatten är ett relativt sent påfund, men som fenomen hör den till det som gör vår del av världen speciell. Den rör vid något djupt inom många av oss, den är väsensskild från såväl tropikernas flammande solnedgångar och stjärngnistrande natthimlar som Medelhavets ljumma kolmärker efter en glöddag dag. Man hör inte gnisslande cikador och kväkande paddor, men koltrastens flöjt och nattskärrans svirrande. Björkstammar och hundlokor skimrar i dunklet, kanske anas doft av jasmin och nattviol. Det kan vara underbart och överväldigande och nästan outhärdligt.

När Svenska Dagbladet lät läsarna utse svenska språkets vackraste ord kom "juninatt" högt på en lista som också innehöll "glänta", "vemod" och "aftonland". Tanken på juninatten, den som aldrig blir av – "liknar mest en daggig dag", som Harry Martinson skrev – finns där som tröst och längtan under de långa, mörka månaderna.

Det svenska vemodet var ett tema i Cinematets vårprogram 2026. Man skrev att det var "ett kännetecken för svensk film, lika mycket som ett uttryck för en nationell erfarenhet". Det handlar om längtan och förlust, glädje och sorg, modernitetens känsla av tomhet. Bland filmerna som visades fanns *Driver dagg faller regn*, *En vandring i solen*, *Du levande* och, naturligtvis, *Sommarnattens leende*.

Midsommaren, med stång, "Små grodorna", sill och nubbe, jordgubbar, regn och småtimmar-ursparade umgänge, är en hatälskad, ritualiserad högtid, återuppväckt i 1890-talets nationalromantik. Det är en blandning av gamla traditioner och drömmar om ett förlorat bonde-land. Det råder delade meningar om huruvida stången ska ses som en fallisk fruktbarhetssymbol, men i alla händelser var just midsommarnatten i folktron laddad med mystiska krafter. Man

FOTO: JOHNER

Det var först när folk
flyttat in till städerna
och fabrikerna som
sommarskymningar fick
ett förtrollat skimmer.

FOTO: JOHNER

Sommaren i city.

”

I dagsljus drar beskrivningar av sommarnatten ohjälpligt mot pekoral. Kanske beror det på att de känslor den väcker egentligen inte låter sig kläs i ord.

rullade sig naken i den magiska dagen och samlade läkande växter, älvorna dansade, djur kunde tala och med sju sorters blomster under kudden skulle man drömma om sin tillkommande.

Fruktbarhetsriter är ett inslag också i Shakespeares *En midsommarnattsdröm*, en sagokomedi som har mottagits på olika sätt under skilda epoker då synsätten varierat på kärlek, könsroller och sexualitet. I våra dagar kan den likt annan klassisk dramatik nytolkas efter regissörens originalitetsklåda och iscensättas i till exempel det solkiga köket på en nattöppen hamburgerrestaurang intill en motorväg.

Men midsommaren är bara en fixpunkt eller symbol. Vurmen för sommarnatten som begrepp, dröm och idé är inte nedärvd från vare sig svunna skogsfolk eller bondesamhället med dess nyttoorienterade syn på årstidernas växlingar. Den upptagenhet, för att inte säga besatthet, av sommaren i allmänhet och sommarnatten i synnerhet som går igen i konst, litteratur, film och framför allt poesi och sångdiktning har rötterna i industrialisering, elektricitet och urbanisering.

Det var först när vardagen skildes från naturen, när det elektriska ljuset kunde göra natt till dag, när folk flyttat in till städerna och fabrikena som sommarskymningar skulle få ett förtrollat skimmer. När konstnärer i slutet av 1800-talet återvände hem från utlandsvistelser med en ny blick på det svenska och nordiska kom det trolska dunklet att tolkas i "skymningsmåleri" som andades både själstillstånd och nationalromantik. Anders Zorns *Midsommardans* från 1897 och prins Eugens *Sommarnatt* från 1895 är vykort som i det kollektiva medvetandet frammanar en önskan att vara där.

Skalder som finlandssvenskarna Runeberg och Topelius hade tidigare med ton av folkvisa skrivit om nordiska nätter, men kanske var det August Strindberg med skördefesten i *Hemsöborna* som

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

målade upp en av de första sommarnattsskildringarna i svensk litteratur. Där står madam Flod dold och försmädd bakom hasselbusken och ser par efter par som kuttrande och kyssande försvinner bland skuggorna i hagen, "som i hennes ungdom, och gammal eld slog upp, gömd under två års aska". Sedan dess har vuxit upp en prunkande flora av sommarnattsskildringar i dikt och sång, och det kommer ständigt nytillskott. Åtskilligt har fastnat som ett kollektivt, delvis generationsseparerat arv med sommarnattslöftet som gemensam nämnare.

Evert Taube låter Rönnerdahl dansa med den unga Eva på Sunnanö i sommarnattsdoft av syren och jasmin, och Calle Schewen med Roslagens ros tills solen går opp. I "Sommarnatt" är skymningen ljuvlig och sval, så "Kom i min famn och låt oss dansa här en vals, min Rosmari, natten är ljuv, le blott och dansa!" I en annan "Sommarnatt", gruppen Snow-storms hitlåt från 1980, är det

Anders Zorns
Midsommardans från
1897 – sommarnatten
som den ska vara.

Forts. →

FOTO: SARA MAC KEY
Kerstin Ekman var skeptisk till telefonsamtal i sommarnatten.

FOTO: TT
Till och med Eddie Meduza romantiserade midsommarnatten.

kanske inte fråga om odödlig poesi, men en betydande del av landets befolkning kan ännu sjunga med i rader som "Sommarnatt, när jag glider fram på gatan, aha / Sommarnatt, i min jättemaskin".

En helt annan stämning finner man hos Gunnar Ekelöf i "Eufori":

*Ja, vara ett med natten, ett med mig själv, med ljusets låga
som ser mig i ögonen stilla, outgrundligt och stilla,*

*ett med aspen som darrar och viskar,
ett med blommornas flockar som lutar sig ut ur dunklet och*

*lyssnar
till något jag hade på tungan att säga men aldrig fick utsagt,*

*något jag inte ville förråda ens om jag kunde.
Och att det porlar inom mig av renaste lycka!*

Rappare såväl som operasångare har använt sig av titeln "Sommarnatt". Lena Philipsson, Jussi Björling, Eddie Meduza, Lasse Stefanz, Tomas Ledin och Magnus Carlsson är bara några namn. Thorsten Flinck bidrar med "En sommarnattsöd".

Förhoppningar, drömmar, kärlekslycka, eller förlorad sådan – och naturligtvis vemodet – präglar många sommarnattstexter. När Pär Rådström skrev svensk text till "Greenfields" blev det "Minns du den sommar", en evergreen med schlagerkungen Gunnar Wiklund: "Minns du den natten vi möttes ut på ön? Minns du den skogen i sommarnattens ljus? Minns du den stigen vi gingo till ditt hus? Jag var förälskad för allra första gång".

Att "Gotländsk sommarnatt" en gång utsågs till århundradets schlager kan möjligen tyckas märkligt inför rader som "Låt oss vandra genom ängarna när natten faller tyst, stiga lätt på alla blommor små som daggen stilla kysst", men smaken och tidsandan skiftar. Lite mera liv i luckan är det i "Dansen går på Svinnska skär", där klackarna slår mot hällen och "gossen han svänger med flickan kär i stilla sommarnatt". Och en mer urban ton anslår Ulf Lundell i "Rom i regnet": "Nere vid Zinkensdamm en juninatt gick jag och undrade var jag hade vart." I Stockholm vandrade också Monica Zetterlund i "Sakta vi gå genom stan" med text av Beppe Wolgers: "Och natten står still, den finns inte till, en tystnad, en skugga, en vind".

En sådan natt av sinnlig stillhet finns också hos Lena Nyman och Rune Andersson när de framför Karl Asplunds text: "Redan ljusnar julnatten. / Redan klarnar himlen rött. / Nyss min älskade har somnat / vid min sida trygg och trött."

Till och med i Harry Martinsons *Aniara* blir

minnet av en jordisk sommarnatt en nostalgisk hägring för passagerarna i *gondoldern*, rymdfarkosten som kommit ur kurs och nu driver i evig natt. "Nu är det sommarnatt, midsommarnatt / och folket vakar timme efter timme. / I stora samlingsalen dansar alla / som ej har spaningsvakt i ändlösheten."

Så här kan man hålla på. Sommarnatten rör vid något i oss, den angår oss.

Jag minns en sommarnatt i Österbotten, alltså svenskrakterna i västra Finland, vid en gammal dansbana omgiven av björkar och feststämda människor. Himlen var rosa och molnen blå. Dansen gick till Cornelis Vreeswijks "Somliga går med trasiga skor", så till rader som "Bakom ett hörn står döden på lur, han tar mig när han vill" dansade man bekymmerslöst i en sommarnatt där morgondagen var långt utom synhåll. Det påminner om den finska tangon, där det bitterljuva är huvudsak, det handlar om brustna illusioner och svunnen kärlek, det är den nordiska sommarnatten tonsatt i klassiker som "Satumaa" ("Sagolandet"), med stunder av *suudelmia ja shampanjaa* (kyssar och champagne), som nu blott är minnen i en natt där vemodet är granne med glädjen.

Att det går i moll betyder inte nödvändigtvis att det är dystert. Texten må handla om livets och kärlekens förgänglighet, men har man bara någon att hålla tätt intill sig är man mer eller mindre osårbar.

Det där kände Hjalmar Gullberg till när han skrev till en yngling i kris: "Till henne Ni har kär / ska ni gå med Er konflikt. / Hon har lösningen. Skriv opp: / en doft av hägg och kropp / mot kropp – allt annat är / lögn och förbannad dikt."

Doften av hägg en försommarnatt kan vara så på samma gång förförisk och ödesmättat vemodig; så här ljuvligt kan livet vara, men som en orgelton under önskan att hejda tiden vibrerar vetskapen att den här stunden, liksom allt annat, ska förgås.

Men varför grumla sommarnattens stilla lycka? Varför inte bara finnas till och njuta av att det vackraste i livet ibland sker i övergången – när dagen dröjer men natten ännu inte har brutit in, eller vice versa. "Det var näktergalen, inte lärkan", ljuger Julia för sin Romeo i Shakespeares sago-komedi för att hålla den älskade kvar i tron att natten ännu varar och att gryningen och därmed uppbrottet dröjer.

Men finns ljus finns också skuggor. "Vem ringer en sommarnatt?" frågar berättaren i Kerstin Ekmans *Löpa varg* och känner på sig att telefonsignalen är ett förebud om katastrof. ■

Anders Mathlein är journalist och författare.

EKONOMI & PSYKOLOGI

En ekonom köper hus

CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i Affärsvärlden.

Efter att ha bläddrat igenom två tusen och en tapetprover börjar jag tänka att lite kommunism inom heminredning inte skulle vara så dumt. Två alternativ räcker: en randig tapet som heter Marx och en blommig som heter Lenin.

Jag tröstar mig med att tapetbryderierna i alla fall infaller på upploppet. Själva bostadsvalet är gjort, som kräver en betydligt mer obekväms spagat. Den mellan klokskap och önsknings. Naturliga skrollningar på Hemnet, med alltför generöst inställt budgetfilter, konspirerar med fantasier om hur livet kunde se ut i ett kök man aldrig stått i. Medan röda siffror pockar på uppmärksamhet i bakhuvudet.

Ekonomer som vill förutse vilka beslut kollektivet av bostadsköpare landar i har det lika besvärligt. Just nu försöker de förutse effekterna av att lånetaket höjts från 85 till 90 procent och amorteringskravet slopats. Förhoppningen är att flyttkedjorna ska rassla i gång före valet – men hur mycket av den nyvunna köpkraften kommer att ätas upp av prisökningar?

Ändå går livet vidare och man inleder ”det största finansiella livsbeslutet” där man står. Jag var igenom det nyss och blev snabbt slutkörd av inre brottningsmatcher mellan förnuft och känsla. Man vill ju så förtvivlat gärna hålla fast vid en självbild av att vara rationell, men de psykologiska fällorna är övermäktiga. Vi diskonterar framtiden för hårt (låter nuet få för mycket tyngd i besluten), styrs av *fear of missing out* och extrapolerar den prisutveckling vi råkat uppleva tidigare. För att bara nämna några mönster.

I desperation bestämde jag mig för att placera kontrahenterna i var sin ringhörna av mitt psyke. I den ena stod den ohämmade optimismen, lika charmig och övertygande som vanligt. I den andra rationaliteten, som lade fram ett par enkla verktyg. Bland dem en graf med priset plottat mot antal kvadratmeter för alla bostäder som sålts, säg, de senaste tre månaderna i det område jag gillar. Vid varje datapunkt finns de viktigaste attributen listade, till exempel uteplats eller ej, gatans attraktivitet, våningsplan.

Till optimismens förtret blir det direkt synligt hur många kronor ett visst attribut lyfter en bostad över den allmänna regressionslinjen, och vilka som sänker objektet. Allt annat lika är det

dyrare med sekelskifte än 1970-tal, det ”vet” man – men hur långt kan jag dra det argumentet när jag förhandlar med mig själv? Har andra också en betalningsvilja på 300 000 för en öppen spis, eller lider jag av ved-fetisch?

När jag började tänja på min budget för att optimisten sa att ”den där klädkammaren är sååå härlig” visade grafen tydligt var självbedrägeriet började. För mig blev det lättare att se det rationella i ögonvitan när jag samtidigt tillät mig att vara rationell i hjärtat.

Efter en visning där man känner att optimisten blivit lite väl uppeldad tyckte jag det var lite tryggt att springa hem och läsa av i modellen var gränserna för ett bra eller dåligt köp av en våning med just de attributen gick. För det är *inte* alltid synligt i utgångspriset. Vissa egenskaper får en tyngd i annonser och mäklarmunnar som inte återspeglas i betalade priser enligt en *linear price performance*, som den enkla grafövningen kallas.

Ett komplement kan vara att hålla koll på mönstret i de bud som trillar in, om det kommer till det skedet. För ett tag sedan ville min syster och jag *våldigt* gärna köpa ett ruckel till sommarhus i Ångermanland, som det blev huggsexa om, trots skicket.

Om grafövningen ger en stillbild av marknaden så är budgivarnas beteende en *live stream* av betalningsvilja. Klungan säger något – men mindre än avsluten – om var marknaden är just nu. Vad budgivare 3 och 4 pysslar med kan vara mer intressant än toppstriden.

Sedan är det ändå fritt fram att göra vilket galet val som helst, mått som avsteg från marknaden. Med Ångermanlandsrucklet slängde vi till sist alla analyser i sjön. Osannolikt nog ville tolv budgivare ha det, inklusive asbest.

”Gud, vilken otur!” utropade jag i ett särskilt hett skede. ”Nån galen stockholmare har lagt sig i det här.”

”Men du är ju stockholmare, Cissi”, påpekade min svåger.

Det är den låga nivån av självinsikt som tvingat mig att bli bra på enkla trick. Vi kastade förvisso ut grafen, men visste exakt med vilket bud vi gjorde det. ■

”Har andra också en betalningsvilja på 300 000 för en öppen spis, eller lider jag av ved-fetisch?”

Hedengrens

En trevlig gåva är en bok från Hedengrens

Hedengrens bokhandel
Grev Turegatan 13 a (i Sturegallerian)
www.hedengrens.se

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

PUBLICERAD MED TILLSTÅND AV FELIZA BURSZTYNS DÖDSBO. FOTO: RAFAEL MOURE

Magnus Olausson om den internationella stjärnan Johan Tobias Sergel s. 58
Henrik Nilsson läser Juan Gabriel Vásquez roman om Feliza Bursztyn s. 62
Moa Ekbohm om den romantiska komedins mästarinna Nora Ephron s. 64
Lars Lönnroth om hur vaxtavlor formade de isländska sagorna s. 66
Ida Englund Westin läser Marguerite Yourcenar om ett förtrollande slott s. 68
Bengt Ohlsson upptäcker "southern gothic" s. 69

Konstnären Feliza Bursztyn
 med assistent i ateljén i Bogotá,
 cirka 1980. Läs mer på s 62.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Jens Juels porträtt av
Sergel från 1794 finns på
Nationalmuseum.

KONST

Alla visste vem Sergel var

Den genialiske skulptören Johan Tobias Sergel (1740–1814) var berömd både bland Stockholms busar och den internationella kultureliten. Samtidigt var han djupt mänsklig.

Av Magnus Olausson

Om man i dag skulle ställa sig på Sergels torg och fråga de förbi-passerande är det inte säkert att alla skulle veta vem som döljer sig bakom det officiella namnet på platsen som har fått smeknamnet "Plattan". Det var först 1961 som det nyskapade torget fick sitt namn. Möjligen berodde detta på en stor portion dåligt samvete sedan skulptörens bostad och ateljé vid nuvarande Sergelgatan hade rivits 1953, trots omfattande protester. Han har också fått låna sitt namn till ett av populärkulturens tempel, biografen Filmstaden Sergel.

Annat var det när den tyske skulptören Johann Gottfried Schadow kom till Stockholm 1791. Han blev då förvånad över att Johan Tobias Sergels namn till och med var känt bland stadens busar. Schadow var inte ensam. Utlänningar kom i sådan mängd att skulptören till slut valde att ha dörren stängd med ett anslag som meddelade att han inte längre tog emot besök. Sir Robert Ker Porter konstaterade därför 1806 att det var svårare att få se Sergels ateljé "än att bestiga Dalarnas berg".

Sergel var inte bara vida berömd i Stockholm. Efter elva år i Rom hade skulptören skaffat sig internationell ryktbarhet. Inte minst gällde detta köpsugna engelska lordar på bildningsresa i Italien, så kallad *grand tour*. Uppsala-professorn Jacob Jonas Björnståhl, som besökte Rom 1771, förklarade stolt att Sergels verk väcker "utlänningens förundran".

År 1770 fullbordade Sergel sitt första självständiga verk *Faunen*, resultatet av ett mångårigt förändringsarbete. Allt han dittills lärt sig hade han tvingats kasta över bord. För skulptören symboliserades detta av vad han kallade "det avskyvärda franska manéret", vilket var liktydigt med den franska rokokon. Mödosamt började Sergel om på nytt genom studiet av naturen och

den stora konsten. Detta förvandlingsnummer fordrade stort mod, men efter flera års hårt slit kröntes allt med framgång. Björnståhl skrev: "Flere Herrar, til och med Ambassadeurer, hafva rest til honom, at få se denne *Faune*; han ser lefvande ut, och fattas endast rösten." Att den sömndruckne faunen såg så äkta ut berodde på Sergels omfattande studier efter levande modell. Förebilden hette Jean-François Rigaud och var en av konstnärskamraterna. Den kortvuxne fransmannen med sina brett sittande ögon och grinande ansikte var väl lämpad för uppgiften.

Den första marmorversionen av *Faunen* hade beställts av den franske ambassadören i Neapel, baron de Breteuil. Skulptören gjorde ytterligare en version, som fick fungera som visningsexemplar i ateljén för hugade spekulanter. De var många, inte minst förmögna engelsmän. Här fick *Faunen* snart sällskap av en annan skulptur, där Sergel i stället hade valt att skildra en av hjältarna från *Iliaden*, Diomedes, när denne rövat gudinnan Athenas bild från templet i Troja. Illusionen av närvaro var så stark att en besökare i ateljén konstaterade att "man törs knapt se honom i ansigtet, man tycker, att han hotar med värjan den som ser på honom, och at man snart kan få et hugg".

Faunen och *Diomedes* speglar två olika sidor av Sergels konstnärskap, det sensuella och det heroiska. Skulptören är kanske som bäst här där sinnligheten tillåts bryta igenom ytan på döda formler. Detta var något som redan de samtida såg och beundrade.

När Björnståhl uttryckte stolthet över sin landsmans framgångar var han samtidigt rädd för att Sergels mästerverk *Diomedes* skulle exporteras till Storbritannien. Hans oro var välgrundad eftersom Sergels agent i Rom, den engelske miniatyristen Ozias Humphry, kategoriskt förklarade för en potentiell brittisk köpare att "Mr Seriel är utan tvekan Europas främste skulptör".

Forts. →

Avgjutning av
Sergels skulptur
Diomedes, en
av hjältarna
i *Iliaden*.

FOTO: ÅSA LUNDÉN / NATIONALMUSEUM

Det märkliga är att Sergel själv aldrig nämner Humphry trots att han flitigt räknar upp andra utländska kolleger som han träffat utomlands. Den enkla förklaringen är troligen att skulptören inför sina landsmän inte ville skylta med att han hade en utväg om det svenska intresset för honom hade varit svalt.

Under åren 1774–1775 drabbades Sergel av en existentiell kris. Han hade nåtts av ett rykte om att hans statsstipendium dragits in. Det var då han började fundera på en framtid i England.

Att olika engelska resenärer var intresserade av den svenske skulptörens verk har tidigare varit känt, men inte att han förde ett dubbelspel som hade kunnat resultera i en karriär på brittisk botten. Om Sergel verkligen hade lockats till England skulle han enligt sin impressario Humphry ha blivit ”en prydnad för landet”, vilket onekligen hade ändrat konsthistoriens gång.

Nu igångsätte Sergels vänner i Stockholm en kampanj, som även hade smutsiga inslag som rent förtal i pressen, allt med syfte att få hem skulptören. Ryktet om den indragna pensionen visade sig vara fabricerat av samma skäl. Måltavlan var skulptörens lärare, fransmannen och hovbildhugaren Pierre Hubert L’Archevêque. Han beskylldes för att ha lyft höga arvoden utan att fullborda sina statliga uppdrag. Nu ville man att Sergel raskt skulle återvända hem från Rom. De anonyma

tidningsskriverierna andades en ohöjd chauvinism, som prisade den unge svenskfödde skulptören.

Mitt i allt detta var kung Gustav III helt tyst. Detta hör till de stora mysterierna i Sergels liv. I tre års tid reagerade inte monarken, trots flera påstötningar från den närmaste omgivningen. Hur ska man förklara denna passivitet, som verkar så främmande för konsternas store beskyddare? Den enkla förklaringen är att Gustav III endast tycks ha litat på sina egna synintryck. Kungen hade ju trots allt inte sett några av Sergels romerska verk. När han kallade hem skulptören i början av 1778 ändrades allt detta i grunden.

Sergel tog dock god tid på sig. Han lämnade Rom natten till midsommardagen den 28 juni samma år. Först ett år senare anlände han till Stockholm. Under den mellanliggande tiden skulle han vinna inträde i den franska konstakademien. Detta var ett prestigeprojekt för den svenske konstnären, som hade välsignats från Stockholm.

Efter tolv år utomlands kom Sergel hem den 5 juli 1779, och samma dag presenterades han av överintendenten Carl Fredrik Adelcrantz för Gustav III ute på Drottningholm. Adelcrantz hade vid detta tillfälle förmanat kungen att inte störa den nyanlände konstnären när denne höll på att packa upp sina skulpturer. Detta brydde Gustav sig inte om. Bara fem dagar senare var kungen inne i Stockholm för att se Sergels verk, som lämnade packlådorna. Monarken blev så begeistrad att han återvände redan efter fyra dagar. Från och med nu blev skulptören den stora auktoriteten på konstområdet, och en genuin vänskap uppstod mellan Gustav III och Sergel. Flera samtida uppfattade detta som ”en otrolig sak”. Hovmannen Claes Adolph Fleming konstaterade att när kungen var i skulptörens ateljé glömde denne ”all Högheten, Thronen, dess sorger och dess mödor”. Flemings reflektion ger en nyckel till att bättre förstå psykologin bakom Gustav III:s konstintresse. Det var genuint därför att kungen här fann avspänning när han ansattes av andra bekymmer, ofta av politisk art.

För Sergel blev resultatet dock dubbelt. Å ena sidan var han smickrad av Gustav III:s beskydd och stora uppmuntran. Å andra sidan insåg skulptören snart att han hamnat i en fälla när all hans tid togs i anspråk av uppgifter som i grunden inte intresserade honom. Det första Sergel fick göra efter hemkomsten var nämligen att producera otaliga porträttbyster av den kungliga familjen, tänkta som julklappar. Detta var ju fjärran från de stora ämnen han tidigare hade arbetat med.

Det blev än tydligare när Sergel efter fem år återvände till Rom i kungens sällskap. Skulptören tvingades då bittert inse att en annan, yngre

förmåga bokstavligen hade fyllt tomrummet efter honom, Antonio Canova. Denne hade nämligen flyttat in i våningen under svenskens gamla ateljé i hörnet av Via del Babuino 150 och Via dei Greci.

Under besöket i Rom 1783–1784 gav den krävande Gustav III inget utrymme för Sergels egna aktiviteter. Därför planerade skulptören att återvända ensam till Italien efter fyra eller fem år. Det blev bara en dröm och i slutet av sitt liv skrev han att ”33 förlorade år i Sverige har ruinerat min talang”. Man kan leka med tanken på hur den nyklassiska skulpturkonsten utvecklats om han hade fortsatt att verka i Rom. I Sergels romerska arbeten från 1770-talet framträder blodfulla och sinnliga gestalter så fjärran det tidiga 1800-talets idealistiska nyantik.

Om Sergel med åren blev alltmer desillusionerad när stora beställningar uteblev fick han ändå ge sig i kast med en betydande konstnärlig utmaning. Det var Stockholms borgerskaps hyllning av Gustav III efter freden 1790: bronsskulpturen på Skeppsbron. Själv räknade han detta som sitt främsta verk i Sverige. Gustav III skulle framställas i upprätt position och gående. Med vänster hand stödd mot ett galärroder håller kungen en lagerkrans, medan han med höger hand räcker fram en olivkvist, fredens symbol. Valet av kompositionell förebild, *Apollo di Belvedere*, visade att Gustav III inte bara framställdes som fredsfurste utan också som de sköna konsternas beskyddare.

Våren 1792 hade arbetet med modellen avancerat så mycket att Gustav III kom på besök i ateljén. Det var bara två dagar före attentatet på Operan. Monarken hade då som så många gånger tidigare varit älskvärd och uppmuntrande mot Sergel.

Efter mordet befann sig skulptören för ett ögonblick i chock. Han hade förlorat sin främste beskyddare och vän. Sergel bestämde sig ändå för att fortsätta arbetet med den stora gjutmodellen. Kanske anade skulptören att de nya maktavarna skulle dra i bromsen för projektet, och därför påskyndade han färdigställandet. I mitten av juli följande år var modellen klar, men sedan hände ingenting. Sergel drabbades snart av en djup depression, som varade ett helt år.

Det skulle i själva verket dröja ända till 1799 innan den försiktige Gustav IV Adolf gav klartecknen för att gjutningen kunde ske. Resultatet blev inte vad Sergel hade tänkt sig utan krävde flera års bearbetning. Först sedan Norrbro fullbordats kunde bronsskulpturen flyttas från gjuthuset vid nuvarande Hötorget, och två år senare skedde den högtidliga invigningen. I samband med detta adlades skulptören, men kungen glömde att underteckna adelsbrevet. Det

”Inte olikt nutidens curlingföräldrar hade han köpt gården Spånga vid Eskilstuna åt den 20-åriga Gustaf Sergel.”

fick i stället den nye kungen, Karl XIII, göra tre år senare.

Under perioder av sysslolöshet och depression ägnade sig Sergel åt att teckna. Ofta handlade det om karikatyrer, som fungerade som ett slags mental säkerhetsventil. På ett närmast terapeutiskt vis kombinerade han tecknandet med att skriva brev, med samma bläck och till och med samma papper. Det skedde under morgontimmarna när han var sömnlös på grund av kramper som gikten orsakade. En utvald skara begåvades med brev kryddade med ganska grovkorniga teckningar, som kommenterade livet. Det hände att Sergel ibland visade upp dem för intresserade i Stockholms intellektuella miljö.

Sergel, som alltmer plågades av sjukdomar, höll sig vid liv under många år bara för att ge sin son en tryggad framtid. Inte olikt nutidens curlingföräldrar hade han köpt gården Spånga vid Eskilstuna åt den 20-åriga Gustaf Sergel. Den sista hälsningen till sonen en dryg vecka innan skulptören dog är rörande: ”Kom ihåg din åldrige pappa Sergel, som älskar dig av hela sitt hjärta.”

När Sergel lämnade Rom skeppades också alla verk hem till Stockholm. Det innebar att inget finns att se av hans skulpturer där de en gång hade skapats. Lika ödesdiger för framtiden blev det exceptionella statsköpet 1815 av Sergels skulpturer liksom förvärvet 60 år senare av merparten av hans teckningar. Den geografiska koncentrationen av Sergels verk till Stockholm och Nationalmuseum bidrog tyvärr till att marginalisera honom internationellt.

Flera försök att återlansera Sergel utomlands har gjorts i modern tid. Förhoppningen är nu att museets monografiska utställning och dess fortsättning hösten 2026 på Morgan Library i New York ska återge honom hans rättmätiga plats bland det europeiska 1700-talets största skulptörer. I vår tid, när kroppar i marmor formade av ideal klassisk skönhet inte alltid fångar den nutida betraktaren, fångslar Sergel fortfarande genom sin förmåga att skildra det sant mänskliga, till och med vekhet och sorg. ■

Magnus Olausson är docent i konstvetenskap, aktuell med boken Johan Tobias Sergel. Konstnär. och europé (Bokförlaget Stolpe).

LITTERATUR

En konstnärs stormiga liv

Juan Gabriel Vásquez skildrar Latinamerikas dramatiska samtidshistoria – och räddar en fascinerande skulptör från att falla i glömska.

Av *Henrik Nilsson*

En januaridag 1982 drabbades den colombianska skulptören Feliza Bursztyn av en massiv hjärtattack på en restaurang i Paris. Gabriel García Márquez, som satt bredvid henne vid middagsbordet, skrev några dagar senare i en minnesartikel: ”Hon dog av sorg.” Den blivande Nobelpristagaren i litteratur visste vad han talade om, eftersom vännen Bursztyn före ankomsten till Europa hade bott ett par månader i hans hem i Mexico City. Dessutom delade de erfarenheten av att ha tvingats i exil när hemlandet blivit politiskt minerad mark.

Nu har landsmannen Juan Gabriel Vásquez (född 1973 i Bogotá) skrivit en roman, baserad på såväl efterforskningar som fiktiva ingivelser, om Bursztyns turbulenta liv och omständigheterna som ledde fram till hennes död vid 48 års ålder. *Los nombres de Feliza* (Felizas olika namn) är inte bara ett porträtt av en viktig konstnärs brokiga bana, utan också – i likhet med många av Vásquez tidigare romaner – en imponerande fresk över Colombias och Latinamerikas samtidshistoria.

Det är obegripligt att inte fler av Vásquez böcker har översatts till svenska. Vid det här laget har han ett omfattande och varierat författarskap bakom sig. De båda romanerna *Los informantes* (Informanterna, 2004) och *Historia secreta de Costaguana* (Costaguanas hemliga historia, 2007) – skrivna före Vásquez internationella genombrott med *Ljudet av sådant som faller* (på svenska 2014) – hör till det främsta som romankonsten i det spanskspråkiga Latinamerika har uppbådat efter millennieskiftet. Vásquez betraktas av många som den främste arvtagaren efter just García Márquez, vars magiska realism han dock respektfullt har distanserat sig ifrån.

Vásquez romaner har på senare år fått en allt större dokumentär prägel. *Volver la vista atrás* (Vända blicken bakåt, 2020), som belönades med Mario Vargas Llosa-priset, skildrade exempelvis filmregissören Sergio Cabreras händelserika liv. Resultatet blev en skoningslös röntgenbild av den latinamerikanska totalitära vänsterns globala förgreningar och sekteristiska tendenser. I den nya romanen faller skuggan i stället över

perioder då auktoritära colombianska regimer har förföljt vänstersympatisörer och tvingat konstnärer att lämna landet. Vásquez är en av dessa ovärderliga, men alltför sällsynta, intellektuella som förstår att hotet mot mänsklig frihet har kommit ömsom från vänster, ömsom från höger.

Enligt romanen läste Bursztyn García Márquez senaste bok *Krönika om ett förebådat dödsfall* samma dag som hon gick bort. Det är inte en oväsentlig detalj, utan en subtil anspelning på det faktum att Vásquez egen romans uppbyggnad påminner om föregångarens numera klassiska kortroman, som inleds med slutet och sedan berättar om omständigheterna som ledde fram till det.

Bursztyn var barn till polsk-judiska föräldrar som emigrerat till Colombia. Efter faderns framgångar i textilbranschen blev familjen en del av huvudstadens ekonomiska elit och bodde i samma kvarter som den liberale presidentkandidaten Jorge Eliécer Gaitán. Mordet på den senare 1948 utlöste omfattande våldsamheter mellan olika politiska krafter, en konflikt som i olika skepnader har präglat landet ända in i vår egen tid.

Detta dramatiska skede utgör för övrigt epicentrum i Vásquez hittills mest omfångsrika prosaverk *La forma de las ruinas* (Ruinernas form, 2016).

Den nya romanen skildrar hur Feliza Bursztyn som ung konststudent i New York förälskar sig i och får barn med en amerikansk man, varpå de efter en tid flyttar tillbaka till Colombia. Hon känner sig dock instängd i det traditionella familjelivet, vilket leder till att äktenskapet spricker och maken återvänder till USA med barnen. Hennes konservativa föräldrar reagerar på skandalen med att låta dödförklara dottern och läsa *kaddish* vid hennes tomma kista. Senare i livet kommer de att försonas och låtsas som att begravningen aldrig har ägt rum.

Trots brytningen med familjen blommar Felizas skaparkraft upp och hon upptäcker det material som ska göra henne till en framgångsrik skulptör – metallskrotet. Hon blir en del av Bogotáns konstnärskretsar och förälskar sig i poeten Jorge Gaitán Durán (1924–1962), som senare omkommer i en

flygolycka. Numera räknas han som en av de främsta colombianska poeterna under 1900-talet. Han är en bidragande orsak till att hon slutligen hamnar i Paris, en stad som haft oöverskådlig betydelse för generationer av latinamerikanska författare och konstnärer. Enligt García Márquez bestod dock en stor del av sorgen som ledde till hennes död i att ha förskjutits av det enda land hon verkligen ville leva i.

I likhet med en hel del andra av kontinentens dåtida kulturutövare besökte Feliza Kuba efter revolutionen. Hon var inte kommunist utan skeptisk till såväl våld som dogmatism. Ändå sympatiserade hon med delar av Castros samhällsprojekt. På grund av dessa resor arresterades hon 1981 och anklagades på oklara grunder för att ha fungerat som hemlig mellanhand mellan den kubanska regimen och den numera avvecklade colombianska gerillagruppen M-19. Det kan tilläggas att Colombias snart avgående president Gustavo Petro vid den tiden var en del av rörelsen.

Efter en tid i fängelset flyr Feliza hemlandet med sin nya man Pablo Leyva, som Vásquez tillägnar romanen och som blir hans ännu levande ingång till detta säregna människoöde. Skildringen av Bursztyns liv varvas nämligen med berättarens – Vásquez alter egos – möten och samtal med människan som minns och stod henne närmast under de sista åren. Allt i takt med att vi närmar oss hjärtattacken på middagsrestaurangen. Denna berättartekniska växelverkan skänker rytm och driv åt prosan. Men när de båda männen i slutet besöker Felizas grav balanserar romanen farligt nära det alltför filmiska och sentimentala. Dessutom syns tecken på att Vásquez med åren har kommit att bli lite för flyhänt för sitt eget bästa; det händer att han tar genvägar i ordval och beskrivningar som gör språket följsamt men mindre spänstigt.

Den nödvändiga komplikationen återfinns i stället i Vásquez respektfulla och komplexa resonemang om möjligheterna och svårigheterna med att skriva fram en verklig människas förflutna med hjälp av de ledtrådar som står till buds. Under sina efterforskningar om Felizas liv återkommer berättaren till en passage i Marcel Prousts romansvit *På spaning*

FOTO: GETTY IMAGES

Juan Gabriel Vásquez – en av Latinamerikas främsta samtida romanförfattare.

efter den tid som flytt, i vilken hushållerskan Françoise avfärdar romangestalter eftersom de inte är verkliga. Berättaren hos Proust menar tvärtom att vi kommer närmare fiktiva personer än verkliga, eftersom vi förstår dem med själen snarare än med sinnena. I sina försök att skildra Bursztyn räcker det därför inte för Vásquez att hålla sig till kända fakta, han måste också ta språnget ut i fiktionens rymd för att göra henne rättvisa.

En av anledningarna till att romanen, trots vissa brister, blir så drabbande är Vásquez medvetenhet om begränsningarna i sitt försök. Titeln syftar på att stavningen av Feliza Bursztyns namn ändrades under hennes livstid – hon döptes till Felicia – men också ofta stavades fel, till och med på hennes gravsten. I slutet föreställer sig berättaren hur de olika besökarna vid hennes begravning alla hade sin egen och ofullständiga bild av henne. Kanske är denna roman bara ytterligare en felstavning. Men den är i så fall så inlevelsefullt gjord att jag tror att Feliza hade förlåtit honom. För genom att ha föreställt sig hennes liv har Vásquez räddat det från glömskan. Samtidigt har han skildrat en hel tid och ett helt samhälle. Det ska bli intressant att se vilka vägar detta författarskap tar framöver. Ännu är det något tidigt, men i Juan Gabriel Vásquez ser jag en av ytterst få samtida latinamerikanska Nobelpriskandidater avteckna sig. ■

Henrik Nilsson är författare och essäist.

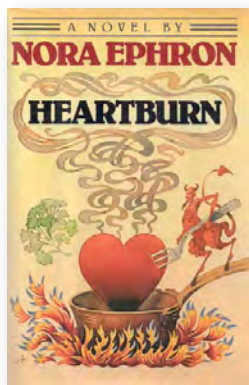
”Hennes konservativa föräldrar reagerar på skandalen med att låta dödförklara dottern och läsa *kaddish* vid hennes tomma kista.”

FILM/LITTERATUR

Mästaren av romantiska komedier

Nora Ephron var gift med Watergatejournalisten Carl Bernstein. Av deras skilsmässa gjorde hon en komisk roman som fick honom att hota med stämning.

Av *Moa Ekbohm*

Den stora medienheten i år har varit slakten av anrika Washington Post, den tidning där journalisterna Bob Woodward och Carl Bernstein en gång avslöjade Watergateskandalen med hjälp av informanten Deep Throat och tvingade fram president Richard Nixons avgång 1974. Skeendena har skildrats i Woodwards och Bernsteins böcker *All the President's Men* (1974) – som ett par år senare blev en uppmärksammad film – och *The Final Days* (1976).

År 2017 kom Steven Spielbergs film *The Post*, om beslutet att trycka *The Pentagon Papers* 1971, med Meryl Streep som deras principfasta publisher Katharine Graham.

Dock finns det en ännu viktigare kulturell artefakt från denna kris, nämligen Nora Ephrons roman *Heartburn* (1983). I översättning av Harriet Alfons fick den först namnet *Vägen från mannens hjärta* (1984). Efter filmatiseringen *I lust och nöd* (1986) kom också boken att få denna titel på svenska. Den fångar inte likt originalet romanens huvudsakliga innehåll: kärlek, mat och smärta.

Nora Ephron (1941–2012) var mellan 1976 och 1980 gift med Bernstein och var sålunda honom nära under arbetet med avslöjandena. Hon är mestadels känd för sina fulländade romantiska komedier, som *När Harry mötte Sally* (manus), *Sömlös i Seattle* och *Du har mail* (manus och regi), ofta tillkomna i samarbete med hennes syster Delia Ephron.

Heartburn är en skilsmässoroman om uppbrottet från Bernstein, föranlett av hans otrohet med Margaret Jay, dotter till en tidigare brittisk premiärminister. Romanen är en ögonblicksbild av den tryckkokare som de politiska och journalistiska kretsarna i Washington D.C. utgjorde på 1970-talet. I viss mån kan vi känna igen oss, med den pågående omförhandlingen av makt och journalistik och med en president indragen i mörka ting. Ephrons alter ego Rachel Samstat är likt henne matskribent, som motvilligt flyttat till Washington D.C. för sin journalistmakes skull, i vad som är bådads andra gifte.

I början av romanen är Rachel Samstat gravid med parets andra barn och upptäcker att hennes man har en

affär med Thelma Rice. Rice är ett riktigt nidporträtt av Jay, vars längd, terapeut och beskäftighet hånas. Vi får sedan följa hur Rachel flänger mellan New York och Washington D.C. och likaså pendlar mellan att vilja rädda sitt äktenskap och att lämna det. På vägen råkar hon släppa in en rånare i sin gruppterapi och därigenom bli av med sina smycken, hålla ett otal matlagningsuppvisningar och tröttna på de uppstyrda middagarna som utgör umgänget i kretsar hon ingår i.

Inflätat i handlingen är otaliga skildringar av mat, och faktiska recept, som sätter stämningen och berättar om de olika personer man möter i romanen. I synnerhet receptet på Rachels vinäggrett utgör en viktig komponent i handlingen. Boken innehåller många tidsmarkörer, som 1970-talets terapeutiska strömningar med gruppterapi och diskussioner om neuroser och mardrömmar om att jagas av Henry Kissinger med kniv. Att flygningarna mellan de två storstäderna sker utan säkerhetskontroll och att man kan betala för sin flight ombord avslöjar en svunnen tid.

Ephron berättar att boken tog henne två år. Hon varvade arbetet på romanen med brödskrivande av filmmanus för att få ihop till sin försörjning. Till slut blev hon klar med *Heartburn*, en nätt liten bok på 150 sidor, skriven i rapp *screwball*-stil. Den blev en omedelbar succé. Bernstein hotade med stämning men vågade inte gå vidare med den med tanke på vad som skulle kunna uppdragas.

Nora Ephron hade som sagt redan erfarenhet som manusförfattare. Hon assisterade Bernstein i ett utkast av manuset till *All the President's Men*, och skrev även manus till filmatiseringen av *Heartburn* (*I lust och nöd*), som alltså hade premiär 1986. Regissör var den legendariske Mike Nichols, mest känd för *Mandomsprovet*. Meryl Streep och Jack Nicholson spelade huvudrollerna. Bernstein kan därmed skryta med att ha spelats av både Nicholson och Dustin Hoffman.

I lust och nöd fick ett ljummet mottagande och har varit otroligt svårt att få tag i. Men nu finns filmen äntligen på Netflix, och var och en kan bedöma dess förtjänster och brister. Något av den hjärtskärande ironi som genomsyrar

boken saknas i filmen, och maten som är så central i berättandet gör sig inte riktigt på vita duken. Filmen *I lust och nöd* är naturligtvis färgad av sin tid, mitten av 1980-talet. Det är mycket axelvaddar, och man ville dessutom lägga bakom sig den paranoia och det mörker som hade rått i amerikansk politik under 1970-talet. Nu var det Ronald Reagans mer optimistiska era, och avsaknaden av den fonden gör filmen mindre laddad.

Ephron kom dock senare att verkligen lyckas med att skildra mat och dess känslomässiga laddning på film med *Julie & Julia* (2009). Den korsklipper mellan kokboksförfattaren Julia Childs (Meryl Streep) kulinariska uppvaknande i Frankrike efter andra världskriget och matbloggerskan Julie i ett samtida New York. (Det är en film som dessutom handlar om lyckliga äktenskap.)

I såväl romanen som filmen upptäcker Rachel att maken fortsatt otroheten, trots hans löften och deras andra barns födelse. Hon lämnar sålunda honom och Washington D.C. och flyttar tillbaka till det New York där hon är uppvuxen och rotad, och där man kan få tag i vettiga bagels och rucola.

Även om Ephrons roman rör sig i efterdyningarna av 1970-talets mörker är den inte explicit politisk. Watergateskandalen nämns inte. Det som kan betraktas som politiskt i Ephrons gärning är att hon ser kvinnan som ett subjekt, en människa med en själ värd att ta på allvar, även om hon är frivol och matintresserad (vilket gör hennes romantiska komedier så lyckade). Man ska dock komma ihåg att hennes första större filmmanus var *Silkwood* (1983), ett drama i konspiratorisk 1970-talsanda. I den spelar återigen Meryl Streep den faktiska visseblåsaren Karen Silkwood, som avslöjade missförhållanden på en plutoniumfabrik och som sedermera dog i en mystisk bilolycka.

När man tittar på *All the President's Men* slås man av att den tid som skildras inte bereder särskilt många roller för kvinnor förutom maka, mor och flört. Att en berättelse som *Heartburn* är sprungen ur samma era gör den anmärkningsvärd. Vidare var Ephron mycket öppen med sin vetskap om vem Deep

Throat var, en pseudonym som hon dessutom ogillade då den var tagen från en pornografisk film som var i ropet 1972. Hon var noga med att påpeka att hon listat ut det, inte fått det berättat av Bernstein (det var för övrigt Woodward som skötte den kontakten). Hon berättade det mer än gärna i sociala sammanhang efter skilsmässan. Det sägs att hennes söners klasskamrater mangrant visste om det. Detta var många år innan den faktiske informanten Mark Felt själv trädde fram 2005 i en artikel i magasinet *Vanity Fair*. Felt, som visade sig vara vicedirektör för FBI, avled 2008.

Likaså var det stråk av judisk identitet som genomsyrar Ephrons persona och text mer uppseendeväckande i början av 1980-talet. Skillnaden mellan hennes och Bernsteins familjebakgrund är trots att de båda har judiskt påbrå påtaglig. Hon kom från en judisk släkt med rötterna i showbusiness, och han har senare berättat om sina föräldrars engagemang i Kommunistpartiet. *Heartburns* svenska översättare Harriet Alfons var dotter till Ragnar Josephson. Hon var därigenom en del av det svenska judiska kulturlivet och väl lämpad att tolka Ephrons roman.

Mycket har förändrats sedan 1970-talet, men åtskilligt känns också igen. Nu är *Washington Post* så urholkad av sin oligark till ägare att den varken har resurserna eller integriteten att göra publiceringar av Watergateslaget. Många har försökt imitera *Heartburn*; det finns otaliga böcker om skilsmässor och otrohet, att väva in recept i handlingen är inte längre ovanligt. Men intensiteten i skildringen av den politiska brytningstiden, den utsökt vassa humorn samt en genuin passion för kokkonsten låter denna stå ohotad. Att ingenting tröstar som hemmagjort potatismos (ett recept med mycket smör, ett tema som återkommer i *Julie & Julia*) är ett faktum, och ingen för fram det bättre än Ephron.

Hon avled i cancer 2012 och lämnade efter sig filmer, texter, en tredje make och de två sönerna hon fick med Bernstein, samt denna utmärkta enda roman. ■

Moa Ekblom är fil.dr i latin.

Nora Ephron (1941–2012) är känd för sina kvicka filmmanus men gjorde författarsuccé med *Heartburn*.

”Romanen är en ögonblicksbild av den tryckkokare som de politiska och journalistiska kretsarna i Washington D.C. utgjorde på 1970-talet.”

LITTERATURHISTORIA

Forntidens smartphones

Den tidiga nordiska litteraturen nedtecknades på vaxtavlor och meddelanden ristades in på träpinnar. Det begränsade utrymmet kan förklara den korthuggna stilen.

Av Lars Lönnroth

Att studera skrivverktyg och nedskrivningssystem har blivit modernt bland litteraturhistoriker. Forskare som Friedrich Kittler i Tyskland och Thomas Götselius i Stockholm har visat hur författarnas texter varit beroende av om de skrivits med gåspenna på pergament, stålpenna på papper eller på dator. Hittills har man dock inte intresserat sig nämnvärt för hur litteratur skrevs i Norden under forntid och tidig medeltid. Vilka skrivredskap användes av de skaldersom diktade Eddan eller skrev de isländska sagorna? Vad vet man egentligen om detta?

En vanlig föreställning är att diktning liksom annan textproduktion var enbart muntlig tills man började rista runor på sten, och att runstenarna efter kristendomens införande efterträddes av pergament som munkar skrev på med fjäderpennor. Men då missar man något väsentligt. Ty det mesta som skrevs med runor under forntiden skrevs med största sannolikhet inte på sten utan på träpinnar eller så kallade runkavlar av trä, som senare har bränts upp eller ruttnat så att endast en bråkdel blivit kvar.

Åtskilliga sådana pinnar och träkavlar har dock återfunnits på senare tid genom utgrävningar i bland annat norska Bergen och svenska Lödöse. Själva metoden omtalas på flera ställen i de isländska sagorna, och fynden visar att den levde kvar ännu på 1300-talet, långt efter kristendomens införande. Senare gjordes inskrifter också på så kallade vaxtavlor som infördes av munkar och präster efter Nordens kristnande omkring år 1000. De var forntidens smartphones, som kunde användas för såväl kärleksbrev som kunskapsinhämtning. Det berömda kärleksparet Abélard och Héloïse skrev till varandra på vaxtavlor i Paris på 1100-talet och detsamma gjorde säkert ett och annat kärlekspar i Norden, fast det man hittills funnit av detta slags text är skrivet med runor på träpinnar.

Vaxtavlor bestod oftast av en enkel träram kring en grund fördjupning fylld av stelnat vax. De var sedan antiken och fram till papperets införande det enklaste skrivmaterialet och användes som vi idag använder anteckningsböcker. Under medeltiden skrevs oftare på vaxtavlor än på det dyrbara pergamentet, men inte med fjäderpenna (som var för bräckligt)

utan med en *stilus*, eller griffel, av metall som var spetsig i den ände som ristade skriften i det hårda vaxet – därför var kantiga runor ibland mer användbara än runda bokstäver. Andra änden var trubbig och användes för att släta till vaxet efter uppvärmning så att tavlan kunde användas för ny skrift. Ofta var två tavlor sammankopplade till en hopfällbar så kallad diptyk som kunde bäras vid bältet och användas för anteckningar. Liksom runpinnar har flertalet vaxtavlor förstörts med tiden, men en del har påträffats där det har funnits kyrkor och kloster. Vaxet kom från baltiska och slaviska biodlingar i österled och importerades därifrån. Det användes inte enbart för vaxtavlor utan även för tillverkning av vaxljus.

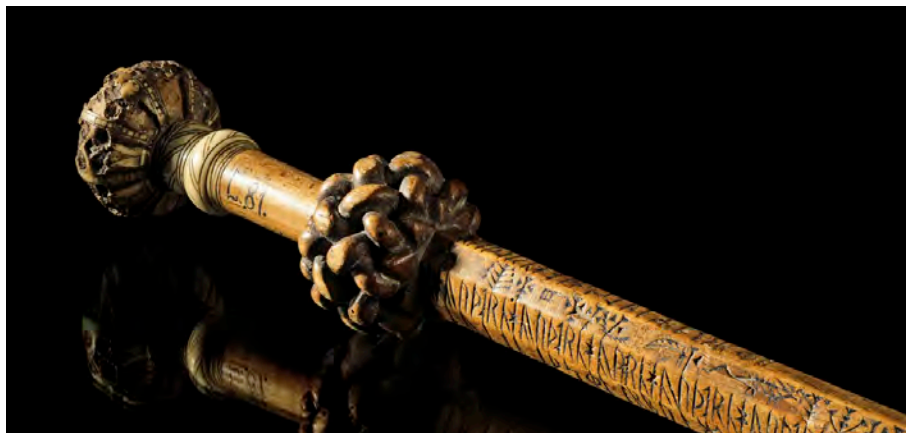
Själva nedskrivningen skildras i fornisländska källor. I ättesagor och kungasagor handlar det ofta om korta meddelanden som skrivs med runor på en budkavle för att båda upp folk eller varna för någon annalkande fara. Men i *Egils saga* finns en skildring av hur en runkavle kommer till användning när skalden Egil Skallagrimsson diktar ett sorgeskvad efter sin döde son Bödvar. Skalden befinner sig efter dödsfallet i så djup sorg att han bara vill ligga ned och dö. Hans kloka dotter Torgerd låtsas först vilja dö tillsammans med sin far men säger sedan: "Jag vill att vi förlänger vårt liv så länge att du hinner göra ett arkvåde efter Bödvar, så skall jag rista det på en runkavle" (översättning Karl G. Johansson). Egil följer hennes råd, diktar den berömda dikten "Sonförlusten" liggande i sängen och tillfrisknar "allt eftersom dikten tog form", varpå han framför den för dottern, hustrun och husfolket.

Antagligen ska man förstå det så att Torgerd här fungerar som sekreterare och skriver ned dikten efter faderns recitation på en runkavle, som i detta fall bör ha varit ett omfattande trästycke, eftersom dikten är lång och täcker flera sidor i en modern utgåva. Ungefär så brukade det gå till när texter skrevs ned på vaxtavla efter diktamen under 1200-talet, då *Egils saga* skrevs. Möjligen har detta påverkat sagans skildring. I det bevarade materialet från Bergen finns exempel på att dikter nedskrivits med runor på trästycken, här bland en

kärleksdikt på det svåra versmåttet *dróttkvætt*, avrundat med ett citat från Vergilius på latin: "Omnia vincit Amor, et nos cedam[us] Amori" ("Kärleken segrar över alla, låt oss besegras av kärleken"). Annars består Bergenmaterialet mest av pinnar med korta budskap som "Kyss mig, älskade" eller "Gyda vill att du går hem nu" (sannolikt en hustrus order till sin festande make).

Vaxtavlor används normalt framgår av följande citat ur den isländska *Laurentius saga*, en biskopsbiografi från 1300-talet: "Efter sin dagliga måltid promenerade han först, därefter hängav han sig åt studier och studerade i böcker, skrev upp på vaxtavla och noterade vad han särskilt ville ha ur böckerna, och därefter skrev Einar djäkne upp i protokoll eller bok, så att det var till hands för biskopen närhelst han ville se och framhålla det." Ungefär så gick det nog ofta till innan texter infördes med gåspenna på pergament. Ungefär så kan vi också anta att det gick till när Snorre Sturluson på 1200-talet "lät skriva ned" sina kungasagor som han formulerar det i förordet till *Heimskringla*.

Hittills har dock sagaforskarna inte ägnat någon större uppmärksamhet åt vaxtavlor- nas betydelse för de isländska sagornas tillkomst. Att vaxtavlor kunde användas av sagaskrivare framgår bland annat av en episod i *Sturlungasagan* som handlar om Snorres brorson Sturla Thordsson, författare till den del av sagan som brukar kallas *Íslendinga saga*. Om honom berättas i en annan del av *Sturlunga* att han en gång tillfrågades om en svårt sjuk släkting hade någon möjlighet att överleva. Sturla ska då ha svarat: "Ge mig min vaxtavla!" Efter att ha hållit på med den en stund ska Sturla ha meddelat att släktingen skulle dö i sjukdomen, och så blev det. Oklart är här hur Sturla använder vaxtavlan, men jag förmodar att han som biskop Laurentius använder den för att hämta kunskap ur lärda skrifter. Förmodligen har ett sådant hjälpmedel varit honom till gagn under skapandet av *Íslendinga saga*, som är ett stort och komplicerat historieverk med många kronologiska detaljer som måste ha varit svåra att bevara i minnet utan föregående anteckningar.

En runkalender i form av en åttkantig stav, sannolikt från 1500-talets senare hälft.

Sannolikt har vaxtavlor också kommit till användning vid skapandet av andra stora isländska sagatexter, som till exempel *Njáls saga*, ett verk som förutom ett ytterst intrikat nätverk av berättelser innehåller långa släkteregister, omfattande citat ur lagarna och närmare tusen namn på människor och platser. Det skulle knappast ha varit möjligt för den som skrev sagan att hålla allt i minnet utan hjälp av informationstäta vaxtavlor.

Ett exempel på vaxtavlor som hjälpmedel finns i den isländska *Prästsagan om Gudmund den gode*, som också ingår i *Sturlunga*. Där berättas om en präst vid namn Ingimund vars skepp hamnade i obygderna på Grönland där han år 1189 omkom tillsammans med hela besättningen. "Detta fick man veta" – heter det i sagan – "eftersom deras skepp påträffades fjorton år senare och då hittades sju män i en klippåla. Bland dem var Ingimund präst. Han var oskadd och hade inte ruttnat och hans kläder var hela. Sex män låg kring honom. En vaxtavla med runor låg också hos honom och den berättade hur de hade dött" (översättning Sten Kindlundh).

Den vaxtavlan kom alltså att bli en källa för berättelsen om Ingimunds död. Hur många andra vaxtavlor som bidragit till den isländska sagaskrivningen kan vi bara spekulera om. Min gissning är dock att de har bidragit till att de isländska sagornas kapitel oftast är korta. De rymmer ungefär så mycket som får plats på en eller två vaxtavlor. ■

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap.

"Annars består Bergenmaterialet mest av pinnar med korta budskap som 'Kyss mig, älskade' eller 'Gyda vill att du går hem nu.'"

Bland större slott i Loiredalen måste Chenonceaux vara lyckligast lottat – om vi bortser från tider av bankrutt och utmätningar – för det har fått sin historia berättad av Marguerite Yourcenar i *Ah, mon beau château. Chenonceaux – kvinnornas slott*. Hon använder sin vidsträckt bildning, uppriktiga kunskapsörst och poetiska begåvning till att berätta om fyra seklers slottsfruar och deras öden, på en ovanligt litterär och samtidigt samvetsgrant faktarisk prosa.

År 1512 blev ägorna kring den förfallna adliga herrgården Chenonceaux, samt den tillhörande kvarnen, en finansmans egendom; borgaren Thomas Bohier och hans hustru Catherine lät rita överbyggnaden över floden. Först några decennier senare, under Katarina av Medici, förverkligades slottet till den form det har än i dag. Däremellan lurade Henrik II till sig slottet som gåva till sin beryktat vackra (och väsentligt äldre) älskarinna Diane de Poitiers. Hon lät anlägga labyrinter och otroliga trädgårdar.

När kungen dog flyttade änkedrottningen Katarina in på det förtrollande Chenonceaux med sin talrika familj: barn och svärdöttrar och barnbarn. Varav några olyckliga kändisar som Maria Stuart.

Kvinnornas slott? Ja, och änkoras – till följd av att deras kungar och adelsmän dog i förtid på grund av krig, sjukdomar och mord. Och änka var nog den värdigaste roll man kunde ha som kvinna. Man slapp vara svartsjuk på sin makes älskarinna, och man kunde arrangera storslagna renässansfester som Katarina. Eller så kunde man sörja i fred som Louise, vars make ändå sällan hade haft tid med henne, upptagen som han var med krigens runt om i Europa mellan katoliker och protestanter.

Yourcenar trollbinder när hon frammanar bilder, likt en Monet som om och om igen flyttar sitt staffli kring sitt objekt, exempelvis kring Henrik III och hans Louise de Lorraine. Deras barnlösa äktenskap plågade "den lilla drottningen" (detta förminskande, ständiga diminutiv är det enda som irriterar mig med framställningen).

Efter kungens död gick Louise ensam

LITTERATUR

Änkornas slott

Att läsa Marguerite Yourcenars bok om Chenonceaux är mer givande än att besöka slottet.

Av Ida Englund Westin

Yourcenars essä i Kajsa Anderssons översättning.

omkring på Chenonceaux, vitklädd på barnlösa änkedrottningars vis, och här har vi ett exempel på den inlevelsefulla retoriken: "På knä i sitt bönekapell, med stela leder på grund av fukten som steg upp från floden, gav Louise den döde prov på samma enkla tillgivenhet som den kvinna gör som ända till utmattning vårdar en älskad sjukling. Det var inte till en poetisk vålnad som Louise ägnade sitt liv, utan till en själ."

Att Ellerströms ger ut denna essä är en kulturgärning. Kajsa Andersson står både för den utmärkta översättningen och en notapparat till hjälp för den som inte vet så mycket om "Ligan" eller känner till Henrik IV:s smeknamn "Le Vert Galant" och dess betydelse. Att även Victor Hugo, George Sand och Gustave Flaubert beskrivs i noterna känns möjligen lite överflödigt.

De två sistnämnda var ett par av gästerna på slottet under 1800-talet. På 1700-talet fanns där en informator åt det kulturella paret Dupins otyglade söner. Det var en av de filosofer som kom att bli allra viktigast för upplysningen och vars tvivelaktiga uppfostringsmetoder har inflytande ända in i vår tid: Jean-Jacques Rousseau. Han var "nästan som en parasit".

Iförordet, även det ovanligt intressant, beskriver Kajsa Andersson Yourcenars författarbana. Trots att hon förärades stol nummer 3 i Franska akademien 1980 – som den första kvinnan någonsin – bodde hon kvar på sin ö Petite Plaisance i New England, USA. Andersson berättar att denna essä är en av fem i en samlingsvolym, där även porträtt av Selma Lagerlöf och Thomas Mann finns med – må även dessa få svensk språkdräkt.

Som turist kan man i dag besöka detta vackra renässansslott som speglar sig i floden Cher – eftersom det bokstavligen sträcker sig över vattnet till andra sidan. Man kan också se slottet i filmen *Mary Queen of Scots* från 1971, som spelades in här tio år efter att Yourcenar fullbordade sin essä. Men man får troligtvis ut mer av att läsa dessa 60 sidor, som är stor litteratur. ■

Ida Englund Westin är bibliotekarie och kritiker.

KULTURRÅDET

Bland det mest ohyggliga jag läst

BENGT OHLSSON
är journalist och
författare.

”Jag vet inte hur många decennier Flannery O’Connors *Collected Stories* fått stå oläst i hyllan.”

Man ska aldrig slänga någonting. Inte på några villkor.

Tänk alla gånger du stått framför garderoben och blängt på oanvända kläder du köpte för tio eller trettio år sen. Plaggen har följt dig, genom flyttar och skilsmässor. Varför vill du aldrig tillstå att det var ett felköp, en förhoppning om att du en dag ska bli en sån som kan bära upp den där svindyra vinterrocken från Belgrad.

Men när du minst anar det är ögonblicket inne. Du tar på dig vinterrocken och känner i hela kroppen att du sent omsider blev den där människan. Sedan bär du rocken långt in i april.

Och så har vi böckerna. Jag vet inte hur många decennier Flannery O’Connors *Collected Stories* fått stå oläst i hyllan. Mellan sidorna hittar jag ett visitkort där jag antecknat ett par parisiska busslinjer på baksidan. Vilket tyder på att jag köpte boken i en fjärran analog tidsålder.

Skitsnygg utgåva hur som helst. Drygt femhundra sidor. Tre påfågelsfjädrar på omslaget.

Flannery O’Connor föddes 1925 i Georgia och dog i augusti 1964. Hon höll sig mestadels till novellformatet. Stilen benämns ofta som ”southern gothic”, ett begrepp man svänger sig med utan att riktigt veta vad det står för.

Söker man på ”gotisk” i ordlistan står det lakoniskt: ”som har att göra med gotiken. Jfr romansk”. Och ”romansk” då: ”som anknyter till den romerska kulturen särsk. som den vidareutvecklats inom den katolska kyrkan”.

Känns som en återvändsgränd.

Söker man på ”gothic fiction” på Wikipedia börjar det däremot brännas. Kännetecknas av skräck- och spökteman. Genren fick sitt namn under renässansen och var en nedsättande benämning för något barbariskt och medeltida. Samuel Coleridge, Mary Shelley och Lord Byron gick i täten och följdes av bland andra Edgar Allan Poe och Nathaniel Hawthorne.

Jag stapplar igenom den första novellen, och minns vagt hur jag en gång kroknade just här. Men jag tar mig vidare, och i den följande novellen väntar något som känns svindlande välbekant. ”The Barber” handlar om en man som går till frisören och hamnar i en diskussion om det åstundande primärvalet. Frisören och de flesta av hans kunder tänker rösta på den ”onda” rasistiska kandidaten. (Tänk Trump.) Novellens huvudper-

son, som är en bildad karl, upprörs av detta, han ska förstås lägga sin röst på den goda kandidaten. (Tänk Obama.) Men varje gång han sitter i frisörstolen kommer han till korta i munhuggandet. Frisören plattar till honom med en slagkraftig oneliner, flatgarvet sprider sig i salongen och han får gå därifrån med rodnande örsnibbar. Till slut går han hem, sätter sig med papper och penna och författar ett brandtal för den goda kandidaten. Under nästa frisörbesök tar han upp papperet och låter retoriken flöda. Hans ord gör intryck, men han märker det inte. Förblindad av uppdämt ursinne slår han frisören på käften och stormar ut med raklöddret rinnande innanför kragen.

Nu är jag fast. Forsar igenom novellerna som i feberyra. Dammsuger Stockholmsbiblioteket på O’Connors böcker, men de flesta är hopkok på noveller som finns i *Collected Stories*, som således gör skäl för sin titel.

Jag måste erkänna att jag blir halvt överraskad av att hitta henne på biblioteket. Läsare som tar anstöt av det så kallade n-ordet har här en svår stund framför sig. Vilket för övrigt är en omskrivning som är i behov av komplettering. I Flannery O’Connors värld är ”negro” det sakliga och neutrala uttrycket, men i mer informella sammanhang, som när de fattiga vita mjölkbönderna pratar om sina ännu fattigare svarta drängar, heter det oftast ”nigger”. Och vad ska man kalla det tillmålet? ”N-plus-ordet”?

Frågan är uppriktigt ställd. Och befogad.

Flannery O’Connor var starkt påverkad av sin katolska uppfostran, och hon har sagt att alla hennes berättelser handlar om ”nådens verkan på människor som inte gärna vill ta emot den”.

Tydligast blir det i novellen ”The Lime Shall Enter First”, vilket är bland det mest ohyggliga jag läst. Det är den sortens text som man skulle vilja suddas ut från minnet.

Upplägget påminner om en av Jesu liknelser. En änkeman som lever ensam med sin lilla son tar sig an ett hopplöst fall, en småbrottsling som vägrar låta sig ledas in på den rätta vägen. Men änkemannen ger inte upp. Berättelsen får ett allt annat än nytestamentligt slut. Jag orkar inte ens tänka på det. Jag får i stället glädjas åt att tiden till slut var inne för Flannery O’Connor, liksom för vinterrocken från Belgrad. ■

VÄGEN TILL MINERVA

Svante Nordin

Om att söka, tvivla
och förstå

Agneta Pleijel

Om minnet, lusten
och skapandet

Nils Uddenberg

Om människan

Sven-Eric Liedman

Om kunskap och frihet

Vägen till Minerva utforskar äldre tänkares bildningsresor. I personliga samtal växer berättelser fram om idéer, erfarenheter och avgörande möten.

Programmet tecknar en bild av bildning som en livslång process

– präglad av nyfikenhet, prövning och omprövning.

Vad är kunskap, och hur växer den?

Ladda ned Axess Television

Premiär
14 maj

**AXESS
TELEVISION**

KRITIK

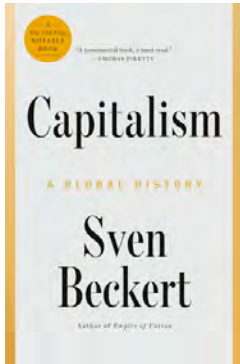
RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR

FOTO: GETTY IMAGES

Benny Carlson om den seglivade kapitalismen s. 72
Erik W. Larsson om hälsosamt leverne s. 77
Mats O. Svensson om Thomas Manns hemligheter s. 79
Mats Hellspång om tvivel beträffande William Shakespeare s. 82
Anna Victoria Hallberg om Gertrude Steins revansch s. 85
Jojje Olsson om västs missbedömningar av Kina s. 89

En scen ur komedin
Trettondagsafton av William
 Shakespeare. Eller vem det
 nu var som skrev den.
 Läs mer på s. 82.

Capitalism. A Global History

Sven Beckert
Allen Lane, 2025

EKONOMISK HISTORIA

Kapitalismen är den permanenta revolutionen

Vad kännetecknar egentligen kapitalismen, hur fungerar den och varför är den så seglivad? Harvardhistorikern Sven Beckert reder ut begreppen på mer än 1 300 sidor.

Av *Benny Carlson*

För hundra år sedan predikade Leo Trotskij om att den ryska revolutionen, riktad mot kapitalismen, skulle bli permanent och spridas över världen. Den stagnerade och kollapsade efter 70 år. Kapitalismen visar däremot, efter att ha pågått tio gånger så lång tid, ingen tendens att stagnera eller kollapsa. Kapitalismen är den permanenta revolutionen.

Hur gick detta till?

Bortsett från frågor om universums och livets uppkomst är det svårt att tänka sig en mer komplicerad fråga. En som inte räds att svara är Sven Beckert, professor i historia vid Harvard, tidigare mest känd för *Empire of Cotton. A Global History* (2014). Hans nya bok har en kort titel, *Capitalism. A Global History*, men är lång: 1 325 sidor, varav 155 sidor utgör en oerhört komprimerad notapparat. Beckerts hästjobb har pågått i åtta år, under vilka han rest jorden runt för att

gräva i arkiv, besöka de platser han skriver om, tala med människor som lever där i dag och föra diskussioner med kolleger och studenter.

Kapitalismen har, konstaterar Beckert, ett janusansikte som gör att den har hyllats och fördömts från alla möjliga politiska håll. Själv vill han inte stämma in i någon sådan kör, utan han uppmanar läsaren att öppna boken ”med en känsla av förundran, överraskning och förvåning – inte därför att den [kapitalismen] är ’bra’ eller ’dålig’ utan på grund av dess världsformande kraft”. Hans perspektiv är emellertid, som vi ska se, starkt kritiskt.

Beckert förklarar att ”det ekonomiska livet endast kan förstås ur ett historiskt perspektiv” och att det krävs ”en noggrann utgrävning” av kapitalismens historia för att förstå dess olika uttrycksformer, vilket gör en ekonomihistoriker välvilligt inställd. Han nöjer sig inte med

att avgränsa sökområdet till Europa och USA under några århundraden, utan anlägger ett globalt tusenårsperspektiv. Som kapitalismens genom alla tider främsta uttolkare anger han Adam Smith, Karl Marx och Max Weber. Han förklarar sig också vara inspirerad av historiker som Fernand Braudel och ekonomer som Thomas Piketty och Jeffrey Sachs, och han framhåller den tyska historiska skolan som en av ekonomiämnets främsta men nästan bortglömda traditioner.

Kapitalismen är enligt Beckert ”en organisation av det ekonomiska livet som definieras av den oändliga ackumuleringen av privat kontrollerat kapital”. (Jämför Karl Marx formulering i *Kapitalet*: ”Ackumulera, ackumulera! Det är Moses och profeterna.”) Oändlig ackumulering innebär ständig erövring av nya områden och resurser. Allt som behövs för att kapitalet ska kunna arbeta – jord, arbetskraft, råvaror, teknisk kunskap – måste kunna köpas och allt som produceras måste kunna säljas på marknader.

Dessutom krävs närvaro av en stat. Beckert poängterar att kapitalism utan stat är otänkbar men att den samtidigt är global. ”Arbetarna må ha sjungit ’Internationalen’, men kapitalägarna har praktiserat den.” Han menar att det inte finns några kapitalismer i pluralis utan bara en kapitalism, men att den kan uppträda i många skepnader. Han ser ingen rät linje från kapitalism till demokrati. Kapitalismen kan bädda in sig i många politiska och kulturella

Den industriella revolutionen satt en svårmissbar prägel på världen. Här Stoke-on-Trent i England.

FOTO: IT

former. Så är det förstås, men å andra sidan: Har demokrati uppstått i någon miljö som inte omvälvts av kapitalism?

Kapitalismen uppstod inte vid någon bestämd tidpunkt på någon bestämd plats utan genom över tid expanderande samspel mellan många platser. Beckerts historieskrivning börjar med "öar" av köpmän och handelsplatser, exemplifierade av Aden år 1150. De första kapitalisterna utvecklade fjärrhandel utifrån sådana öar lite varstans med den islamiska världen som världsekonomin "bultande hjärta". På 1200-talet, i samband med korstågen, blev Genua, Venedig och Florens betydelsefulla noder i handelsmönstret. Men än så länge var dessa handelsstäder bara "droppar i ett hav av ekonomiskt liv vars huvudströmmar följde helt andra logiker", såsom den europeiska feodalismen. År 1500 levde 95 procent av Europas befolkning på landsbygden. De rika och mäktiga levde av skatter, pålagor och plundring.

Vid mitten av 1400-talet började de italienska stadsstaterna samarbeta med Spanien och Portugal för att finna nya handelsvägar. Ett skäl till sökandet efter nya rutter var att det ottomanska riket efter Konstantinopels fall 1453 försvårade européernas möjligheter att handla med Indien och Kina. Spanjorer och portugiser fann enorma guld- och silverfyndigheter i Sydamerika. Britter och holländare startade handelskompanier för att utvinna rikedomar i Syd- och Östasien, vilket innebar att stat och kapital gick armkrok och att

aktiebörser växte upp i Amsterdam och London.

Beckert avfärdar historieskrivningar i Adam Smiths anda om att kapitalismen föddes och växte av egen kraft tack vare nyttomaximerande individers specialisering och utbyte som "påhitt av forskares och ideologers fantasier". "Kapitalismen fann – till Smiths förtret – sin drivkraft inte i konkurrens utan i det nya och fabulösa välstånd som möjliggjordes av statsstödda monopol." Det som gjorde Europa unikt var militär konkurrens mellan ett antal stater beroende av skatteintäkter och lån. Beckert betecknar denna fas som krigskapitalism och skriver spydigt: "Den som förknippar kapitalism med låg beskattning har inte studerat historia."

Kapitalismen föddes i städer men växte upp på landsbygden, särskilt i regioner försvagade av befolkningskatastrofer, såsom Amerika efter européernas ankomst och Europa efter digerdöden. På 1600-talet stod Karibien och inte New England i centrum för den kapitalistiska koloniseringen, något Beckert menar att många historiker förbisett. En ö av särskild betydelse var Barbados, där mer kapital investerades än i alla andra brittiska kolonier tillsammans. Här uppstod en "smithiansk ekonomi" där jord, arbetskraft (slavar från Afrika) och varor (socker) kunde handlas fritt. Ön blev enligt Beckert "en av de mest ojämlika platserna i världshistorien".

Stadskapitalets utsträckning till landsbygden innebar att traditionella

ägande- och brukandeformer trängdes undan. "Äganderätter gick hand i hand med expropriering." I mitten av 1700-talet var tre fjärdedelar av jorden i England inhägnad. Kapitalägarna anpassade sig till olika sociala strukturer, traditioner och maktförhållanden. "Från första början var kapitalismen dogmatisk bara när det gäller profiter." När städerna i Västeuropa behövde spannmål för att föda sina växande befolkningar vände de sig österut. Resultatet blev "den andra livegenskapen" i Östeuropa. Den västeuropeiska kapitalismens mest karakteristiska drag var lönearbete, men den expanderade med hjälp av slaveri i väster och livegenskap i öster. "Från början vilade kapitalismen på resurser som producerades utanför dess logik."

På 1600-talet började produktionen av textilier flytta från städernas skrän till landsbygden i form av en protoindustrialisering som innebar att bönder kunde använda lediga stunder för arbete med egna spinnrockar eller vävstolar. Köpmännen kunde genom förlagssystemet organisera produktion utan att själva delta i produktionsprocessen. Beckert liknar dem vid göken som lägger ägg i någon annans bo. "Bomullstillverkning blev ögat i den industriella stormen – den var i centrum för det stora språnget." Språnget byggde till en del, som så ofta är fallet, på kopiering, i det här fallet av indisk produktionsteknik.

Vid mitten av 1700-talet inleddes den industriella revolutionen. Produktionen återvände till städerna och organisera-

”Arbetsdagarna var långa, upp till 16 timmar, och den förväntade livslängden kort, i Manchester 25 år.”

des i fabriker. Kapital som ackumulerats i bomullstillverkning sökte sig till nya områden: järn och kol, järnvägar och maskiner. Synergieffekterna var stora och revolutionen blev permanent. År 1850 bodde hälften av alla briter i städer. De utgjorde mindre än 2 procent av världens befolkning men utvann två tredjedelar av allt kol och tillverkade hälften av allt bomullstyg.

Arbetsdagarna var långa, upp till 16 timmar, och den förväntade livslängden kort, i Manchester 25 år. Samtidigt var kapitalismen ute på global stråt: socker på Kuba, kaffe i Brasilien, socker och kaffe på Java, te från Kina, indigo från Indien, vete i Ryssland och USA, guano från öar i Stilla havet, bomull i sydstaterna.

Begreppet kapitalism kan enligt Beckert härledas till Frankrike omkring 1840. Vid denna tid gjorde sig en motreaktion gällande. Slavarna i den franska kolonin Saint-Domingue gjorde uppror och utropade vid sekelskiftet 1800 ett självständigt Haiti. Slavuppror följde slag i slag. När slaveriet på 1830-talet avskaffades i det brittiska imperiet tog regeringen ett stort lån för att kompensera slavägarna. Det var avbetalat först 2015!

Städernas borgare besteg 1848 barrikaderna för att göra upp med gamla eliter och institutioner, men fick kalla fötter efter Pariskommunen 1871. Den gamla ordningen var emellertid rubbad och kapitalismen ömsade skinn: den andra industriella revolutionen slog igenom med tung industri, snabbt

växande industriarbetarklass och kraftfulla nationalstater. I främst USA och Tyskland utvecklades kapitalintensiv massproduktion, ofta betecknad som monopol- eller finanskapitalism. Arbetarnas reallöner började stiga i industriländerna, till en del beroende på fallande priser på livsmedel som producerades av lågavlönade arbetare i andra delar av världen.

Imperialismen härskade och inhägnandet av land fortgick med hjälp av en innovation: taggtråd. Även det ekonomiska tänkandet inhägnades, anser Beckert och pikar den neoklassiska revolutionen: ”Raderingen av historia, samhälle, klass och makt från tänkandet om det ekonomiska livet var inte ett förbiseende; det var en del av designen. [...] Det förefaller kontrainuitivt att i den stund staten blev så mycket mera betydelsefull för det ekonomiska livet, förklarades staten och dess politik som extern för ekonomins inre funktionssätt.” Alla neoklassiska ekonomer skulle nog inte uppskatta att likt får bli indrivna i en sådan fålla.

Vi skyndar förbi mellankrigstiden som Beckert, efter Antonio Gramsci, kallar ”monstrens tid”, en tid när strävan mot självförsörjning och imperialistisk expansion gick hand i hand, liksom de gör i våra dagars USA. Andra världskriget innebar en comeback för tvångsarbete i ledande industriländer som Tyskland och Japan.

Kriget gav nådastöten åt den europeiska kolonialismen. Länderna i Afrika och Asien satsade på ekonomisk nationalism, protektionism och central-

planerad industrialisering genom imports substitution. En måttligt framgångsrik strategi som Beckert tycks sympatisera med.

Under efterkrigstidens ”gyllene år” var kapitalismen med Beckerts ord ”nästan tam”, vilket han förknippar med keynesiansk konjunkturpolitik, starka fackföreningar och vänsterpartier samt hotet från Sovjetunionen. Beckert finner, liksom för övrigt ekonomipristagarna Daron Acemoğlu och Simon Johnson i *Power and Progress* (2023), att detta var en period då de allra flesta, åtminstone i industriländerna, kunde ta del av välståndets frukter.

Men säg den glädje som varar. På 1970-talet tog smekmånaden mellan kapitalet och nationalstaten slut. Den nyliberala revolutionen inleddes. Beckert är inte road. Han utser Pinochet till nyliberalismens Lenin och är inte nådig mot ekonomer som Hayek och Mises: ”Deras fundamentalistiska tro på prismekanismens överlägsna förmåga att allokera resurser ledde nyliberalerna till att frukta folket och demokratin.” Thatcher och Reagan avhandlas naturligtvis, mest för sin förmåga att göra slut på strejker (kolgruvor respektive flygledning).

I ”den globala södern” sköt ekonomiska frizoner upp. Beckert nämner Shenzhen i Kina. Jag besökte själv Shenzhen 1992, om så blott för en dag. Då bestod staden av en rad nybyggda skyskrapor men var nästan folktom. I dag lär den rymma 20 miljoner människor. Att kapitalet sökt sig till sådana platser är inte konstigt. I slutet av

Times Square i New York, konsumtionskulturens sinnebild.

FOTO: UNSPLASH

Forts. →

”Städernas borgare besteg 1848 barrikaderna för att göra upp med gamla eliter och institutioner, men fick kalla fötter efter Pariskommunen 1871.”

1990-talet var timlönen för en arbetare i Kina 30 cent men för en arbetare i USA mer än 10 dollar. (Antalet invånare i Detroit halverades och befolkningen i Michigans fängelser fyrdubblades.) Beckert ådagalägger viss beundran för Kinas industrialisering: ”I motsats till nyliberalismen blev det kinesiska ekonomiska tänkandet ideologiskt och teoretiskt flexibelt och tog hänsyn till äldre traditioner, såsom skillnaden mellan ’tung’ och ’lätt’ [industri].” Och vidare: ”Det var genom att inte följa de amerikanska ekonomiprofessorernas råd som Kina blomstrade.”

Beckert ser klara likheter mellan tidig och sen kapitalism: Ekonomiska eliter som är beroende av stater men inte av någon enskild stat shoppar runt bland lockande erbjudanden: intellektuella äganderätter i USA, billig arbetskraft i Kina, mineraler i Peru, låga skatter på Irland. Vilket, om man ser saken positivt, för tankarna till Milton Friedmans berömda resonemang om hur en blyerts-penna för några cent kan komma till.

Beckert gör nedslag lite varstans i tid och rum, på öar som Réunion och Hokkaido och hos industrifamiljen Röchling i Ruhrområdet som med liv och lust deltog i två världskrig. Röchlinghistorien får mig att rysa vid tanken på vad en tysk företagare som jag råkade hamna bredvid i en jacuzzi i Palm Springs för 30 år sedan undslapp sig: ”Ze economy is lousy. We need a real war to get it going.”

Beckert gör ett av sina nedslag i Sverige. Föga förvånande står den svenska välfärdsstaten i fokus. På tio

sidor redovisas efterkrigstidens sociala reformer, vilka konkretiseras med hjälp av de ”statistiska fiktionerna” Stig och Ulla, som har två barn, bor i en fyrrummare i Göteborg och kör Volvo. Stig arbetar på Torslandaverken, Ulla på deltid i sjukvården. Vi får veta att de gått sju år i skolan, att Stig arbetar 45 timmar i veckan på 1960-talet och 40 på 1970-talet, att de omfattas av sjuk-, arbetslöshets- och pensionsförsäkringar, gör semesterutflykter, är med i facket och röstar på SAP. Andra (icke-fiktiva) svenskar som figurerar i boken är Louis De Geer, Sven Hedin, makarna Myrdal, Eva Moberg, Rudolf Meidner och Assar Lindbeck.

Ja, det var några nedslag bland Beckerts nedslag. Hans genomgång av kapitalismens historia är en närmast herkulisk prestation. Han skildrar den tusenåriga process av schumpeteriansk skapande förstörelse som gör att en människa från periodens början som vaknar upp i dag skulle tro sig förflyttad till himmelen eller helvetet beroende på vilken position i tillvaron hon råkar befinna sig i när hon vaknar.

Aven om Beckert säger sig inte vilja ta politisk ställning är det omöjligt att redogöra för ett fenomen som kapitalismen utan att luta åt ena eller andra hållet. Beckert nämner anmärkningsvärda siffror som talar för och emot. Exempel: Medellivslängden på jorden var 26 år 1820 men 72 år 2020. En procent av jordens befolkning äger i dag nästan hälften av världens rikedomar.

Beckert fokuserar på kapitalismens

minuskonto och förstörande kraft. Det är i sin ordning med tanke på alla människor som krossats under dess larvfötter. Men för att få en balanserad bild bör man också läsa någon historik – exempelvis av Johan Norberg – som fokuserar på pluskontot och den skapande kraft som gett liv och mycket längre och bättre liv åt miljarder människor.

Beckert är alltså en skarp kritiker av kapitalismen, men samtidigt medveten om att han har den att tacka för att han kan skriva om den.

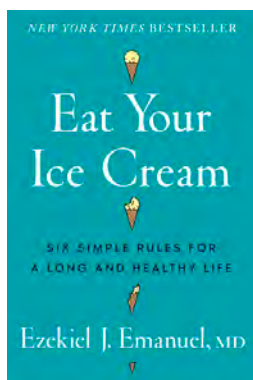
Han konstaterar att Harvard är en rik institution delvis beroende på förslavade människors obetalda arbete och att skövlingen av brasilianska regnskogar får hans pensionskonto att växa.

Kapitalismen har dödförklarats många gånger av stora tänkare, från Marx till Schumpeter. Dock inte av Beckert. Den stora framtidsfrågan är huruvida den kapitalistiska ackumuleringen kan pågå exponentiellt i evighet utan att livet på jorden kollapsar. Nya tekniker och produkter innebär ständigt nya löften och hot. Vår tids ledande kapitalister är medvetna om problemet.

Och lösningen? Människan ska efter en katastrof här på jorden hanka sig fram, menar somliga, i ohyggligt ogästvänliga miljöer på Mars eller någon annan planet.

Och då är väl frågan om inte boten kan vara värre än soten. ■

Benny Carlson är professor emeritus i ekonomisk historia.

Eat Your Ice Cream. Six Simple Rules for a Long and Healthy Life

Ezekiel J. Emanuel
W. W. Norton & Company, 2026

MEDICIN

Vem vill ha goda kostråd när man kan få nonsens?

Ezekiel J. Emanuel är en av de allra tyngsta auktoriteterna inom amerikansk medicin och sjukvård. Men vad allmänheten efterfrågar är inte kunskap utan konspirationsteorier och flum.

Av Erik W. Larsson

Inledningen till sin nya bok återger den amerikanske läkaren Ezekiel J. Emanuel ett samtal från en middagsbjudning.

”Ett glas vin om dagen ska väl vara nyttigt, inte sant?” säger damen mitt emot honom och höjer sitt glas i en skål. Innan Emanuel hinner svara bryter en annan middagsgäst in i samtalet. Han slutade helt med alkohol för några år sedan och mår nu ”bättre än någonsin”. Enligt hans uppfattning kan alkohol enbart vara skadligt, oavsett mängd. Båda tittar vädjande på Emanuel i hopp om ett avgörande besked.

Detta slags spontana konsultationer tillhör vardagen för Ezekiel Emanuel. Utöver sin bakgrund som onkolog och professor i bioetik vid University of Pennsylvania har han spelat en ledande roll i utformningen av amerikansk sjukvård och tjänat som rådgivare åt fyra presidenter. I frågor om folkhälsa har ingen större

trovärdighet än Emanuel, åtminstone inte i USA. Författaren konstaterar att alkohol definitivt är onyttigt och bör undvikas. Å andra sidan kan ett glas vin med goda vänner bidra till social gemenskap, vilket i sig är välgörande för hälsan. Emanuel drar slutsatsen att enstaka glas vin knappast spelar någon roll och inte är värda att hetsa upp sig över.

Denna lilla anekdot fångar väl budskapet i Emanuels senaste bok *Eat Your Ice Cream. Six Simple Rules for a Long and Healthy Life*. Emanuel är sedan länge en skarp kritiker av den så kallade *wellness*-industrin, vars råd han betraktar som vetenskapligt tvivelaktiga och onödigt komplicerade. Hans bok är tänkt som en lättillgänglig och rimligt avvägd guide till ett sundare liv, som vem som helst kan följa.

Tyckare och entreprenörer i gränslandet mellan hälsa, livsstil och ”alternativ medicin” har på senare år gjort stora landvinningar i USA. Landets två högsta

tjänstemän inom sjukvård – Robert F. Kennedy Jr och Mehmet Oz – är båda kända för att marknadsföra idéer och produkter med tvivelaktigt stöd i forskningen. Regeringens kandidat till posten som *surgeon general* – ett slags nationell chefsläkare – är en kvinna vid namn Casey Means. Hon utbildade sig till läkare för tolv år sedan, men ägnar sig numera åt så kallad funktionell medicin via en privat klinik. Om hon godkänns blir Means den första *surgeon general* i USA:s historia som saknar en giltig läkarlegitimation. I ett sådant klimat framstår tunga experter som Ezekiel Emanuel snarare som utbölingar än som företrädare för något slags etablissemang.

Emanuel är särskilt kritisk mot läkaren och hälsogurun Peter Attia, författare till den uppmärksammade boken *Outlive. The Science and Art of Longevity*. Attia är känd för att förespråka omfattande undersökningar och experimentella behandlingar i syfte att förlänga livet. Redan i inledningen till *Eat Your Ice Cream* raljerar Emanuel mot Attias marknadsföring av det immunhämmande preparatet rapamycin som ett livsförlängande medel. I ett par labbstudier har rapamycin visserligen förlängt livet på möss, maskar och jäst. Men att preparatet skulle vara säkert eller effektivt för människor är långt ifrån klarlagt, påpekar författaren klokt.

Ezekiel Emanuel har inga ambitioner att pracka på sina läsare några tveksamma elixir eller extrema dieter. I stället erbjuder han enkla och evidensbaserade hälsoråd, fördelade på sex kapitel. I det första uppmanar han läsaren att inte vara en *schmuck* – jiddisch för ”idiot”.

Ät för all del
din glass.

FOTO: ISTOCK PHOTO

Det enklaste sättet att förlänga livet är att använda sunt förnuft och undvika korkade och farliga beteenden. Rök inte gräs, skriv inte sms bakom ratten och ägna dig inte åt sporter där hjärnan tar en massa stryk. Få inga idéer om att bestiga Mount Everest i medelåldern (men om du tvunget måste så välj den södra ruten). Kapitlet är skrivet som en lång och grundlig avhyvling från en extremt påläst förälder eller magister. Den uppläxande tonen blir särskilt påtaglig i ljudboken, som Emanuel själv läst in på bråkande Chicagomål.

Ibokens andra kapitel betonar Emanuel vikten av sociala relationer – en aspekt som ofta förbises i diskussioner om hälsa och livsstil. Nära och regelbunden kontakt med familj och vänner är av stor vikt, men även sporadiskt småprat med rörmokaren eller städerskan på jobbet kan vara av värde. Författaren ekar också psykologen Jonathan Haidts varningar om de smarta telefoner och surfplattor som ständigt slåss om vår uppmärksamhet och urholkar våra relationer med nära och kära.

Bokens tredje kapitel handlar om vikten av att hålla hjärnan i gång, särskilt på äldre dar. Pensionärer uppmanas ofta att läsa böcker eller lösa korsord, men ännu bättre är att ständigt utmana sig själv med helt nya aktiviteter – att lära sig måla med oljefärg eller tala ett främmande språk. Emanuel lyfter också fram färiska rön som visar på samband mellan så kallad ultraprocessad mat och en ökad risk för demens och psykisk ohälsa.

Övriga kapitel i *Eat Your Ice Cream* är mer typiska för böcker om livsstil och hälsa. Emanuel råder sina läsare att sova

ordentligt och prioritera fysisk träning, helst av ett slag som inte sliter på kroppen. Han varnar för livsstilsförändringar som kräver alltför stor viljestyrka, och förordar i stället små och gradvisa justeringar. Extrema träningsprogram och dieter kan ibland ge snabba resultat, men är i praktiken svåra att upprätthålla. När motivationen tryter rinner de ofta ut i sanden, och de förlorade kilona kommer på återseende. Samma slags problem präglar nya mirakelmediciner som Ozempic och Mounjaro. Drygt hälften av dem som påbörjar behandling med dessa preparat avbryter den inom ett år, varpå de återgår till sin tidigare vikt. Sådana dramatiska skiften i kroppsmassa har visat sig vara tämligen skadliga, särskilt för hjärtat. Från hälsosynpunkt är det ofta bättre att vara konsekvent fet än att ständigt gå upp och ner i vikt.

Sammantaget är *Eat Your Ice Cream* en mycket välskriven och vetenskapligt gedigen hälsoguide, full av kloka insikter. Man kunde därför tro att boken skulle ha tagit USA med storm. Men det har den inte alls. Emanuels bok har inte ens nosat på New York Times bästsäljarlista, där Peter Attias *Outlive* har legat stadigt i över två år. Detta kan tyckas märkligt, med tanke på Emanuels renommé som läkare och sakkunnig. Men egentligen är det inte så förvånande. För att lyckas som hälsoguru räcker det inte att vara påläst och dela ut goda råd. Man måste också, som Peter Attia, erbjuda sina läsare inspiration och en känsla av mystik.

I åratal har Attia talat vitt och brett om hur rapamycin kommer att förlänga våra liv, trots att preparatet varken är godkänt eller tillgängligt för detta ändamål.

Varför ägna så mycket tid och uppmärksamhet åt ett läkemedel som inte ens finns på marknaden? För att Attias sagor om rapamycin förmedlar en känsla av förundran – som om läsarna får ta del av något slags dold och högre kunskap. Huruvida det mytomspunna elixiret fungerar i praktiken spelar knappast någon roll. En annan mästare inom samma genre är vaccinkritikern Robert F. Kennedy Jr, numera hälsominister under Donald Trump. Trots att han saknar medicinsk utbildning har Kennedy skrivit flera böcker om immunologi och infektionssjukdomar, som lockat miljontals läsare. Genom att väva in konspirationsteorier om ”den djupa staten” i sina snåriga resonemang ger Kennedy texterna en esoterisk aura, som får läsarna att känna sig invigda i en mystisk hemlighet.

Här har Ezekiel Emanuel onekligen mycket att lära. För den som vill hamna på topplistorna eller bli inbjuden till Joe Rogans podcast duger det inte att rabbla upp en massa fakta och citera vetenskapliga studier. I dagens mediekli-mat kommer det fångslande struntpratet alltid att överrösta den torra sanningen. Om Emanuel vill fånga massornas uppmärksamhet bör han lansera sitt eget livselixir eller krydda sina böcker med antydningar om frimureri inom den federala sektorn. Detta kommer nog att tära en smula på Dr Emanuels värdighet, men ibland måste man möta sina patienter, eller sina läsare, där de själva befinner sig. ■

Erik W. Larsson är läkare och frilansskribent.

Thomas Mann. Ein Leben

Tilmann Lahme

dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co., 2025

BIOGRAFI

En Mann med många hemligheter

Thomas Manns homosexualitet avfärdas ofta som en bisak. Enligt en ny studie var den tvärtom central för både hans personlighet och författarskap.

Av Mats O. Svensson

Det är 1890. Thomas Mann är 15 år och går i åttonde klass på Gymnasium Katharineum i Lübeck. På skolfotot sitter han längst fram. Det syns att han är ett huvud högre än de andra. Mann går om för andra året i rad, hans närmaste förtrogne Otto Grautoff går om för första gången. Han är en hopplös elev som drömmer om att bli poet, precis som sin storebror Heinrich Mann. Båda bryr sig närapå ingenting om familjeföretaget.

Han är en särpling med en hemlighet. Han dras inte till sina kvinnliga skolkamrater men till sina manliga. När han bekänner sina känslor för sin första kärlek, Armin Martens, blir han utskratad och förlöjligad. Nästa gång han förälskar sig, denna gång i Willri Timpe, förblir känslorna en hemlighet. Kontakten med Willri består i att han flyktigt lånar en penna av skolkamraten. Det förblir en kärlek på avstånd, men för den

delen inte desto mindre stark. Längtansfull men med distans. Känslorna får inte visas oförblommerat, vare sig i livet eller i litteraturen, det var lärdomen den unge Mann fick med sig.

Kan man verkligen skriva någonting nytt om Thomas Mann? Allting borde väl redan vara bekant, Thomas Mann-forskningen täcker hyllmeter och borde ha dammsugit varenda aspekt av författarskapet. Drygt 50 biografier finns redan, och under fjolåret, 150 år efter att Thomas Mann föddes, kom en rad studier ut om författaren och hans verk. En står ut, och det är journalisten och litteraturhistorikern Tilmann Lahmes *Thomas Mann. Ein Leben*.

Lahme har tidigare skrivit en biografi över sonen Golo Mann, därefter en biografi över familjen Mann, på svenska 2017. Nu har han tagit sig an huvudpersonen, och han gör det med en tes: Kärnan i Manns personlighet har

förtigits, författarens homosexualitet är ingen bisak, utan den har varit bestämmande för både liv och verk.

Den vanliga historien lyder: Thomas Mann var på sin höjd bisexuell. I sin ungdom hade han en viss böjelse för män, förpubertala, förvirrade men också övergående känslor. Lyckligt kunde han landa i ett borgerligt äktenskap och bli far till sex barn.

I verkligheten, menar Lahme, var Thomas Mann en homosexuell man på 1800-talet som fastställer, i enlighet med sin tids medicinska vetenskap, att han är sjuk i en degenerativ hjärnsjukdom, som han måste befria sig från eller åtminstone hålla i schack. Att ge utlopp för begäret kunde leda till fängelse och förlust av medborgerliga rättigheter. Manns liv må ha varit borgerligt och välordnat men, skriver Lahme, det vilade på en mycket prekär existens.

Michel Foucault visade i sin studie *Sexualitetens historia* hur statens, kyrkans och samhällets blick under 1800-talet vändes bort från det heterosexuella äktenskapet och mot de sexuella avvikarna. Det uppstår ett intresse för "de perversas värld", inte minst från medicinvetenskapen, som satte i gång en ivrig vetenskaplig kategorisering av de sexuellt avvikande. Det är i denna diskursiva förändring som böcker som Richard von Krafft-Ebings bästsäljare *Psychopathia sexualis* skrivs. Tusentals läste boken, som kom ut i reviderad utgåva flera gånger. I den första är homosexualiteten en bland många "persioner", i de senare blir den dominant. En av dem som läste Krafft-Ebings bok var Thomas Mann.

Forts. →

”Vad betyder det till exempel att Mann antecknat adresser till två läkare och en hypnotisör i Zürich dit han och Katja reser på bröllopsresa? Vad signalerar de många medikamenten, alla lugnande piller och sömnmedel?”

En av styrkorna i Lahmes bok är att han läser den medicinska litteraturen från det sena 1800-talet och vad den har att säga om homosexualitet. Han läser så att säga samma texter som Mann – och tiotusentals andra homosexuella män – läste för att förstå sig själv och inte minst för att finna botemedel: hypnos, stränga program för kost, rörelse och inte minst avhållsamhet. Thomas Mann underkastade sig Nietzsches asketiska ideal, ett liv bundet av fasta strukturer: de homosexuella begärens – hundarna i källarvåningen – skulle undertryckas med risdieter och gymnastik. Onani var uteslutet.

För Lahme var Thomas Mann en kärlekstörstande man som aldrig fick släcka sin törst. Han levde ett liv som kan liknas vid en vandring i öknen. Det sexuella avfärdar han med avsky, ”ett elakt element” (*ein boshaftes Element*) och försöker på ett konstgjort sätt uppbåda kärlekskänslor för det motsatta könet. Till slut gifter han sig med Katja Pringsheim, efter att ha ”förälskat sig” (också Mann satte det inom citationstecken) lika mycket i den borgerliga rikedom som omger henne som i Katja själv.

Visst, Thomas Manns homosexualitet är sedan dagböckerna gavs ut 1975 ingen hemlighet längre. Och verk som *Döden i Venedig* och *Tonio Kröger* skvallrade redan tidigare om begär som var allt annat än *straighta*. I Colm Tóibíns fiktiva biografi *Magikern* var homosexualiteten ett av irländarens huvudmotiv. Men Tóibín missförstod något när han diktade upp sexuella möten. Manns homosexualitet kan snarare beskrivas i

termer av avstånd och avhållsamhet. I sin litteratur gestaltade Mann sin sexualitet litterärt på ett sätt där han visar sig utan att blotta sig.

Novellerna är dubbeltydiga. *Tonio Kröger*, Manns första öppet homoerotiska berättelse, slutar med att huvudpersonen försonas med det borgerliga livet genom Inge. *Döden i Venedig* kan å ena sidan läsas som en hyllning till det homoerotiska begäret, å andra sidan som en varning. Kärlek till samma kön leder inte någon annanstans än till förlusten av värdighet och död. Gustav von Aschenbach är ett avskräckande exempel som gör sig till en löjlig figur när han låter färga sitt hår och sminka sig för att se yngre ut. Kärleken, om den levs ut, slutar ofta i olycka och undergång, passionen hotar den sköra ordningen som livet beror på.

Lahme visar hur Mann pustar liv i sina litterära figurer med de egna erfarenheterna, och hur han i början av sin karriär upptäcker ”masken” som fruktbart litterärt grepp för att, som det heter i ett brev, ”ge uttryck för min kärlek, mitt hat, mitt medlidande, mitt förakt, min stolthet och mitt hån och mina anklagelser”. Genom litteraturen hålls livet på distans, och distans upprättar han också mot vänner och familj. Även sina närmaste vänner skulle han nästan livet ut komma att nia. För de sex barnen framstod han ofta som främmande och frånvarande. Han var familjefar – men deltog inte riktigt i familjelivet. Det skötte hustrun Katja, och när Katja emellanåt lades in på kurort för att bota orkeslöshet var det den äldsta dottern Erika som tog över.

Distansen uttrycks också genom ironin och humorn i Manns prosa, berättarkonsten blir ett sätt att höja sig över livet och omgivningen. I breven till sin barnsvän Otto Grautoff anlägger han ofta en högdragen ton. Och när han märker att hans känslor för konstnären Paul Ehrenberg – Thomas Manns stora kärlek i ungdomsåren som skulle återkomma som den litterära figuren violinisten Rudolf Scherdtfeger i *Doktor Faustus* – inte besvarades markerade han med sin intellektuella överlägsenhet.

Biografen lutar sig i hög grad mot brevväxlingen med Otto Grautoff – Manns barndomsvän och förtroende och vittne till den pinsamma saken med Armin Martens. Barndomsvännen Otto Grautoff får hos Lahme upprättelse. När Manns brevväxling med Grautoff kom ut 1974 beskrev redaktören, Manns stora biograf Peter de Mendelssohn, Grautoff som anskrämlig och klumpig. I en stor artikel följde kritikern Marcel Reich-Ranicki efter. Bilden av den fule, obegåvade, lite dumme Otto som efterhängset söker kontakt med sitt geni till vän fick allmän spridning.

Thomas Mann höll länge kontakten med Otto Grautoff, som också han var homosexuell. De hade liknande ambitioner, delade dikter och berättelser med varandra, skrev om livet, kärleken och litteraturen. Inte minst ger Thomas Mann råd om hur Otto bör ”utrota sina drifter”. Vad Otto Grautoff skrev till Mann vet vi inte. Mann gjorde det till regel att bränna alla Ottos brev och uppmuntrade vännen att göra detsamma. Som tur är lydde Otto inte helt, men han censurerade delar. Sina dagböcker

FOTO: ALAMY

Björn Andresen
och Dirk Bogarde
i Luchini Viscontis
filmatisering av
Döden i Venedig.

brände Mann också; alltför pinsamma och obekväma uppfattade han dem.

När J. Hellmut Freund, redaktör vid Manns förlag, dog hittade man sex hittills okända brev till Otto Grautoff. ”I några av dem uttrycker sig Thomas Mann tydligare än någon annanstans om sin homosexualitet och om den behandling som Grautoff genomgår.”

Mann skriver här om sin läsning av Krafft-Ebing och Albert Molls *Die konträre Sexualempfindung*, han ber om de recept som Grautoff ska ha fått ut av en läkare och försöker ge sin vän kraft att hålla ut; själv ”är jag ännu i stånd till att betrakta mina ’anomalier’ med – hur dumt det än låter vill jag säga: – litterära ögon”. I den här boken har breven getts ut i tryck för första gången.

Det är symtomatiskt, menar Lahme, för hur man umgåtts med Manns biografi. När dagböckerna öppnades, 20 år efter författarens död, läste sonen Michael Mann dem först av alla och förberedde en urvalsutgåva. Biografen Peter de Mendelssohn tog strid för att dagböckerna skulle ges ut oavkortade. När Michael Mann oväntat dog 1977 tog de Mendelssohn över med ambitionen att visa Mann i sin ”helhet”. Ändå strök han vissa ställen, meningar som ”tillhör det allra mest privata”.

Inte minst i dagboken mellan 1918 och 1921, den enda bevarade av dem han skrev före 1933 (Thomas Mann avstod nämligen från att bränna den då han på 1940-talet behövde material om åren i München till sin *Doktor Faustus*). I denna dagbok blir de sexuella kvaliten tydliga.

Mycket noggrant noterade han misslyckandena i den äktenskapliga sängen, de tidiga ejakulationerna, de ”autoerotiska handlingarna” och nattliga utlösningarna. Förutom breven till Grautoff trycker Lahme också de hittills utelämnade meningarna från dagböckerna på ett svart uppslag med vit text.

Lahme skriver med en mission. Sexualiteten ska inte förtigas längre utan skrivas ut, utan de skyggglappar som han menar att den tidigare forskningen har begagnat sig av: ”de Mendelssohn svär den högsta ed man kan tänka sig, här visas den hela, sanna, äkta och oförfalskade Thomas Mann, ’utan kompromisser’. Och sedan presenterar han en Thomas Mann som visserligen också i den publicerade dagboken låter blicken vandra efter vackra servitörer, som ibland till och med har problem med ’rencontre med K.’, men vars livslånga kamp med sexualiteten är borttagen så gott det går. Som om det inte hade något med saken att göra.”

Lahme läser som en detektiv. Mycket i livet förblir ju oskrivet. Hur hittar man fram till ”sanningen” om en människa, ifall det finns en sådan? Man får pussla, fylla i luckorna – det hos Mann välkända stilmedlet med de tre punkterna. Vad betyder det till exempel att Mann antecknat adresser till två läkare och en hypnotisör i Zürich dit han och Katja reser på bröllopsresa? Vad signalerar de många medikamenten, alla lugnande piller och sömnmedel? Finns det en grund till att Onan i hans Josefromaner är homosexuell? Hur ska man tolka passagen i *Buddenbrooks* där den unge Hanno ligger på sin dödsbädd och den

käre vännen Kai oupphörligen kysser hans händer?” Kysste han hans händer?” frågar damerna Buddenbrook. ”Ja, flera gånger. Häröver grubblade alla en stund.”

Man kan undra vilka slutsatser de drog, frågar Lahme retoriskt.

Varför ska vi veta allt detta? Hjälper det oss att förstå Thomas Manns litteratur, vilket till syvende och sist är det viktiga? Är det inte bara ett slags ”voyeurism”, som kritikern Roman Bucheli i *Neue Zürcher Zeitung* beskyllde Lahme för att hänge sig åt? ”Eftervärldens hyenor är obevkliga”, skrev Bucheli. ”De ger sig inte förrän allt, till sista smutsfläcken, ligger på bordet.” Man kunde fråga sig vad Bucheli menar med ordvalet ”smutsfläck”.

Tilmann Lahme är investerad i sin tes. Han vill övertyga, vill att ingen läsare efteråt ska känna en gnutta osäkerhet. Argumenten hamras in, återupprepas, fraser återkommer. Biografen faller då in i ett argumenterande modus och inte i ett berättande. Och ändå måste man erkänna: Lahme argumenterar väl för sin sak och visar hur ny och förtigen kunskap fördjupar bilden av Thomas Mann, och ytterst även för litteraturen. Med lätt penna och stilistisk briljans avtäcker Lahme nya betydelseskikt, inte bara i böcker som *Döden i Venedig*, utan även i *Bergtagen*, *Doktor Faustus* och *En opolitisk mans bekännelser*. Det är i sig en bedrift som man hoppas kommer svenska läsare till godo. ■

Mats O. Svensson är kritiker och översättare.

Shakespeare Was a Woman and Other Heresies. How Doubting the Bard Became the Biggest Taboo in Literature

Elizabeth Winkler
Simon & Schuster, 2023

LITTERATURHISTORIA

Vem skrev egentligen Shakespeares pjäser?

Om det inte var William Shakespeare som skrev *Hamlet* och *Kung Lear*, vilket många argumenterar för att det inte var, vem gjorde det då?

Av Mats Hellspång

Sedan flera sekler har det funnits ett gnagande tvivel på att William Shakespeare från Stratford-on-Avon verkligen skrev de storartade skådespel och sonetter som bär hans namn. Tvivlet bredde ut sig under 1800-talet och har vuxit än mer i styrka under det senaste seklet.

De etablerade Shakespeareforskarna i England och USA har dock slagit dövörat till och vägrat att ens diskutera författarfrågan. Ämnet har varit fullkomligt tabubelagt. Den amerikanska forskaren och författaren Elizabeth Winkler har med sin kritikerhyllade bok *Shakespeare Was a Woman and Other Heresies* nyligen tagit upp frågan till omsorgsfull behandling. Bokens undertitel är betecknande: *How Doubting the Bard Became the Biggest Taboo in Literature*.

Elizabeth Winkler är anti-Stratfordian, vilket betyder att hon inte tror att mannen från Stratford skrivit pjäserna. Argumen-

ten för denna skepsis är många och välkända. Varifrån skulle handskmakarsonen från Stratford ha fått den enorma bildning författarskapet återspeglar? De stora kunskaperna i olika främmande språk, i komplicerade juridiska frågor, i brittisk medeltidshistoria, i det engelska hovlivets etikettsfrågor och i maktpolitikens alla hemligheter? En högst eventuell *grammar school* i den lilla hemstaden räcker inte långt. Det finns inte ens belägg för att Shakespeare var en skrivande person över huvud taget. Inga bevarade brev eller vittnesmål tyder på det. Ingen person har vittnat om att han träffade William Shakespeare häromkvällen och att denne då berättade om ett drama, *Hamlet*, som han just arbetade med.

Shakespeare från Stratford tycks huvudsakligen ha levt på spannmålshandel och penningutlåning. När han avlider 1616 är det helt tyst i England. Inga skrivelser, ingen högtidlig begravning i

Westminster Abbey, vilket annars föräras kända författare vid denna tid. I hans testamente finns inga indikationer på att det är en berömd författare som avlidit, och han lämnade inget bibliotek eller manuskript efter sig. Hans döttrar har aldrig bekräftat att fadern skulle ha varit en framstående författare. Folioupplagan av Shakespeares skrifter från 1623 är full av egendomligheter och dunkla antydningar, såväl i Ben Jonsons förord som i det märkliga porträttet av författaren.

Är Shakespeare ett täcknamn? (Mannen från Stratford kallade sig för övrigt Shakspeare enligt de fåtaliga, tämligen osäkert skrivna namnteckningar som finns bevarade.)

Winkler redogör i sin bok för författarfrågans historia. Under 1800-talet diskuterades Francis Bacon och Christopher Marlowe som tänkbare författare. Vid den tiden började många skönlitterära engelskspråkiga författare öppet ifrågasätta mannen från Stratford som dramernas författare. Det gäller till exempel Mark Twain (som ju själv valt en pseudonym för sitt författarskap) och Walt Whitman. Henry James skrev i ett brev som ofta citerats: "I am sort of haunted by the conviction that the divine William is the biggest and most successful fraud ever practiced on a patient world."

Winkler tar även upp några kvinnliga författare från den elisabetanska eran som tänkbare alternativ, men hon utvecklar knappast det spåret särskilt utförligt, i varje fall med tanke på bokens provokativa titel. Under det senaste seklet har i stället Edward de Vere (1550–1604), den excentriske och högt bildade earlen av Oxford, seglat upp som

William Shakespeare,
historiens främste
dramatiker. Eller inte.

FOTO: TT

”Varifrån skulle handskmakarsonen från Stratford ha fått den enorma bildning som författarskapet återspeglar?”

den troligaste kandidaten, alltsedan hans namn 1920 lanserades av läraren och forskaren J. Thomas Looney i boken *”Shakespeare” Identified*.

Mycket pekar onekligen på de Vere, inte minst att han år 1575 vistades i Italien och just i de städer som spelar så stor roll i Shakespeares författarskap: Verona, Padua, Venedig, Messina. Lokalfärgen och lokalkunskaperna i dessa dramer är slående. Och ingenting tyder på att William Shakespeare från Stratford någonsin reste utomlands.

Många drag i dramerna tycks också återspegla händelser som inträffat i de Veres eget liv. Han tycks ha stått drottning Elisabeth mycket nära. Hur nära är hett debatterat. Så småningom råkade han dock i onåd hos drottningen sedan han gjort en hovdam gravid, och tvingades lämna hovet. I stället ägnade han sig åt att skriva och samlade kring sig i London ett stort antal yngre författare. En av dessa var för övrigt just Christopher Marlowe. Att inte skriva under eget namn var ett strategiskt val i en tid som var blodig och farlig, med strider om den politiska makten och skarpa motsättningar mellan protestanter och katoliker.

Winkler undviker dock själv att ta ställning för någon av kandidaterna. Hon ser snarare som sin uppgift att presentera författarfrågans spännande historia och inte minst dess enorma emotionella laddning i både England och USA.

Detta gör hon också på ett ytterst levande sätt. Hon intervjuar Stratford-trogna litteraturprofessorer i USA och England, forskare som motsträvt och misstänksamt svarar på hennes frågor. Hon besöker The Folger Shakespeare

Library i Washington DC, där den största samlingen i världen av The First Folio från 1623, Shakespeares samlade verk, förvaras. (År 1920 såldes ett exemplar av detta verk på Christie’s för nästan 10 miljoner dollar.)

Hon funderar kring brevväxlingen mellan litteraturhistorikern James Shapiro, anhängare av Stratfordteorin, och ordföranden i USA:s högsta domstol John Paul Stevens, som fann det juridiskt omöjligt att tro på densamma och i stället kände sig övertygad av Oxfordteorin. Till dem som tror på earlen av Oxford som den verkliga författaren hörde och hör just många höga amerikanska jurister, och intressant nog även många framstående Shakespeareskådespelare (som John Gielgud, Orson Welles, Derek Jacobi, Kenneth Branagh och Mark Rylance). Winkler reser så till England och besöker Stratford-on-Avon, där hon ironiserar en smula över turistindustrin kopplad till stadens berömde författare. Men inte alla besökare har heller låtit sig övertygas om Shakespeares författarskap. Charlie Chaplin skrev efter ett besök i Stratford följande: ”Det är lätt att föreställa sig att en bondpojke emigrerar till London och blir en framgångsrik skådespelare och teaterägare, men att han skulle bli den store poeten och dramatikern, och dessutom ha sådan kunskap om utländska hov, kardinaler och kungar, är för mig otänkbart. [...] När jag hör de torftiga fragmenten av lokal information om hans kringflackande barndom, hans mediokra skolresultat, hans tjuvjakt och hans lantliga, obildade perspektiv, kan jag inte tro att han genomgick en sådan mental metamorfos

att han blev den störste av alla poeter. Hos de största geniernas verk brukar de enkla ursprungen någonstans ge sig till känna – men man kan inte spåra minsta tecken på detta hos Shakespeare.”

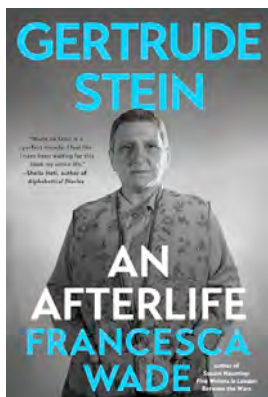
I England träffar Winkler även företrädare för Oxfordteorin, främst den vältalige Alexander Waugh, sonson till författaren Evelyn Waugh. Elizabeth Winkler rör sig som fisken i vattnet i alla dessa miljöer. En recensent jämför henne med viss rätt med en av Shakespeares egna kloka och klarögda hjältinnor.

Oxfordteorin, att Edward de Vere var författaren till Shakespeares dramer och sonetter, presenterades 2006 för en svensk läsekrets av Gösta Friberg och hans hustru Helena Brodin Friberg i boken *Täcknamn Shakespeare*, ett verk på 700 sidor.

Boken väckte inte någon större uppmärksamhet. Den fick goda recensioner i landsortspressen, men i storstadstidningarna var de akademiska anmälarna kritiska och ogina. Staffan Bergstens artikel i Upsala Nya Tidning fick till och med den försmädliga rubriken ”Kärt besvär förgäves”. Men det var då det. Nu tycks det i den anglosaxiska världen pågå en islossning i denna 400 år gamla fråga.

Kanske är det digitaliseringen och nätet som gör kritiken så oerhört mycket mer spridd och effektiv i dag. Den som går ut på nätet kan se Elizabeth Winkler presentera sina tankar i föredrag och samtal. Och den som vill bilda sig en egen uppfattning om Oxfordteorin kan gå in på Youtube och lyssna till ett nästan oöverskådligt antal presentationer och föredrag. ■

Mats Hellspong är professor emeritus i etnologi vid Stockholms universitet.

Gertrude Stein. *An Afterlife*

Francesca Wade
Faber and Faber, 2025

BIOGRAFI

Gertrude Stein – arrogant, fascinerande kosmopolit

Den amerikanska författaren var länge mest bekant för sin salong i Paris, men hon fick se sin litterära berömmelse öka markant mot slutet av sitt liv.

Av Anna Victoria Hallberg

Under samma helg som jag ser Gertrude Steins liv gestaltas i en humoristisk och läcker fullträff av Johan Rabaesus på Dramaten besöker jag Moderna museets utmärkta utställning ”Sena Picasso” i Stockholm. Båda dessa kulturupplevelser pekar mot den biografi jag precis börjat läsa, skriven av Francesca Wade.

Gertrude Stein. An Afterlife handlar om den amerikanska författaren Gertrude Stein. Picasso avporträtterade henne: målningen hänger numera på MoMA i New York, och Picasso och Stein blev goda vänner, om beskrivningen duger för en särpling som Stein. Deras förbindelse är i alla fall omskriven, precis som Steins salong på 27 rue de Fleurus i Paris som Picasso gärna besökte med olika damer. Här samlades stora delar av avantgardet under 1900-talets början, innan första världskriget skingrade stadens intellektuella.

Tillfälligheternas inverkan på hur trender uppstår är något att fascineras av, men är det bara en slump att Gertrude Stein tycks genomgå något av en bredare *revival*? Har hon något särskilt att säga vår tid som gör att intresset är större än på länge? Just nu tycks det finnas ett ökat kulturellt fokus på den tidiga modernismens genombrott, vilket eventuellt kan förklaras med att den tiden, liksom vår, präglades av politiska ytterkanter, krig, tekniksprång och svajiga ekonomiska marknader. Det finns också något i Steins framtoning – *butch*, kosmopolit, arrogant, ostoppbar – som gör hennes livsbana slående nutidsmässig.

Boken om Gertrude Stein är fascinerande på flera sätt. Francesca Wade har inte hunnit fylla 40 år men har redan etablerat sig som en mycket stilsäker biografiförfattare. För några år sedan utkom hon med en prisad och uppmärksam gruppbiografi, *Square Haun-*

ting. Five Women, Freedom and London Between the Wars, som behandlade fem författare under den tidiga modernismen. Där visade hon att en plats, Mecklenburgh Square i London, kunde bli ett eget subjekt och utgöra kittet för en samling kvinnoöden. Wade ingår därmed i en alltmer populär strömning där författare skriver liv för en bredare allmänhet än de specialintresserade genom att ta stor hänsyn till brev, dagböcker och biografiska uppgifter, och gärna använda en friare form än sakprosans traditionella leverans av akribi och viss torrhet.

En fördel med Wades angreppssätt är att fakta blandas upp med tidsandans atmosfär och avtryck, och att själva gestaltningen ger händelserna liv. Francesca Wade har precis en lagom mängd arkivtungt sittfläsk. För att en biografi ska få eget liv behöver den luftas, materialet måste skakas om genom nya vändningar och perspektiv.

Wade ger den ackumulerade kunskapen om Steins liv och verk andra valörer, inte minst genom noggrannhet och mod. Hon har lagt ner tid på att i den inledande delen av verket skapa en sammanhållen kronologisk kurva, utan att rabbla. Men sedan sker något lite oväntat när del 2 komplicerar och omtolkar det som är skrivet i del 1. Greppet innebär att bokens 400 sidor aktiverar läsaren på ett fångslande och behagfullt realistiskt vis.

Varje liv har givetvis en skuggberättelse; en biografi innehåller obesvarade frågor och tillrättalägganden. I del 2 väljer Wade att titta på sitt eget samlade material för att göra upp med myten om Stein. Hon tar avstamp i en rad tongivande bilder och citat, själva eftermälet,

Alice B. Toklas (till vänster) och Gertrude Stein, värdinnor för salongernas salong på 27 rue de Fleurus i Paris.

FOTO: GETTY IMAGES

”Hon vägrar träffa James Joyce i Paris eftersom han är så framgångsrik. Hon ser honom som en konkurrent. Ödmjukheten lyser med sin frånvaro, liksom erkännandet.”

och suddar försiktigt genom ett slags omsorgsfull *frottage*-teknik med blyerts fram den kvinna och radarpartner som möjliggjort Gertrude Steins hela livsform: Alice B. Toklas.

Men låt oss börja från början. Gertrude Stein föds i ett judiskt hem, förlorar sina föräldrar i ungdomen, och hennes äldste bror blir förmyndare över familjens tillgångar. Han investerar och planerar klokt, vilket leder till att varje syskon får en liten inkomst som gör att de kan leva frugalt utan att behöva arbeta.

Gertrude Stein etablerar sig på östkusten och skriver in sig på den del av Harvard som blir Radcliffe College 1895, för att läsa medicin. En av lärosätets framstående professorer, William James, bjuder in Stein till ett särskilt seminarium där man studerar hjärnan och medvetandet. De sysslar med frågor som rör huruvida färger kan uppfattas subjektivt och på vilka sätt den mänskliga hjärnan kan uppmärksamma omvärlden. Frågor som rör vad vi ”gör automatiskt” leder Stein vidare, och som 23-åring antas hon till Johns Hopkins-universitetet i Baltimore för att kombinera läkaryrket med experimentell psykologi. Hon delar bostad med sin bror Leo, som tagit examen vid Harvard, och de öppnar ett slags informell salong med eklektiska gästlistor samtidigt som Stein arbetar hårt. Wade beskriver hur könsroller och stereotypa förväntningar på hur en kvinnas personlighet ska formas plågar Stein, och plötsligt, bara månader innan hon blir färdig med sina examina, väljer hon att resa till Europa. År 1903 bosätter hon sig med Leo i Paris och återvänder inte till Amerika på 30 år.

De inledande åren i Paris, med en växande konstsamling till vilken hon tillsammans med Leo införskaffar Cézanne, Matisse, Picasso, hur hon möter sin livskamrat Alice B. Toklas samtidigt som hon utstuderat medvetet vill göra sig till en betydande intellektuell på vänstra stranden, är medryckande läsning. Dels finns det en spännande kontrast i Steins liv, som jag inte kände till tidigare, mellan de två kulturerna vetenskap och humaniora, skiljelinjen som C.P. Snow lanserade 1959, där Stein ju så hemtamt rörde sig mellan de båda.

Dels blir det tydligt hur oerhört hårt, nästan aggressivt, Stein arbetade för att bli en respekterad författare. Refuseringsbrevens är många, hennes experimentella stil obegriplig för nästan alla. Prosan och lyriken är ”extremkubistisk”, men hon ger inte upp utan fortsätter med hårdnackad envishet att hävda att hon är en av om inte den största – ”ärligt talat är mina verk det enda av vikt som kommit från Amerika sedan Henry James”.

Hon vägrar träffa James Joyce i Paris eftersom han är så framgångsrik. Hon ser honom som en konkurrent. Ödmjukheten lyser med sin frånvaro, liksom erkännandet. Trots att Gertrude Stein framstår som kantig och furiöst inställd på att ta sig fram lockar hon människor till sig. Ibland funderar jag på om hon var rolig. Så spelas hon ju av Rabaeus i uppsättningen på Dramaten. Men få uppgifter i boken tyder på en Steinsk *espri*. Intelligensen går dock inte att förneka. På sensommaren 1932 blir Stein orolig över hur pengarna ska räcka till. Hon har självfinansierat utgivningar av böcker som floppat, hon och Alice har köpt ett

hus i byn Bilignin, ett lyckokast eftersom södra Frankrike inte blir ockuperad zon på samma sätt som Paris under andra världskriget. Men ekonomin är ett problem. Hon beslutar sig för att författa Alice B. Toklas självbiografi, som blir en världssuccé och hennes stora genombrott, vid 58 års ålder. Boken är självbiografisk, berättad genom Toklas ögon, tonen är lättsam och den blir en queerklassiker.

Publiceringen av självbiografien tar henne tillbaka till Amerika, där hon får revansch. För utsålda hus och på föreläsningsturnéer talar hon om de många missförstånd hon menade förelåg kring hennes verk. Att utelämnat kommatecken och skriva långa meningar är inte att ”spöka för läsaren” utan ett sätt att låta språkets rytm bestämma läsarten, menade hon. Vad innebär det att skriva nymodigt? Stein utvecklar ett slags poetik, och det är välkommet att Wade stannar till vid innehållet i Steins tankevärld och inte nöjer sig med biografins mer lättfångade, tydligt identifierbara positioner.

Avslutningen, den andra delen, är ännu bättre än, men beroende av, den första. Här får äntligen Alice B. Toklas en egen röst. Det är en händelse som ser ut som en tanke att Dora Maar, Picassos musa, älskarinna och partner, målar av Toklas efter Steins död. Dessa ”bifigurer” knyter ett eget starkt band. Porträttet av Maar, liksom den Alice som framträder i Francesca Wades bok, är inte längre Gertrude Steins påfund utan en människa i egen rätt.

Läs den här boken. Den är kraftfull, avslöjande och vacker. ■

Anna Victoria Hallberg är fil.dr i litteraturvetenskap.

The Broken China Dream. How Reform Revived Totalitarianism

Minxin Pei
Princeton University Press, 2025

POLITIK

Kina blir ingen demokrati för att vi önsketänker

Ledare i väst ville gärna tjäna pengar genom ökad handel med Kina. Det ansågs även leda till demokratisering – men visade sig i själva verket stärka kommunistpartiet.

Av *Jojje Olsson*

Det är ingen överraskning att Kinas ledare Xi Jinping lyckades samla all makt kring sig själv och leda Kina i en totalitär riktning. Det var snarast en tidsfråga. Då den ekonomiska utvecklingen aldrig motsvarades av någon politisk liberalisering fanns alla de verktyg som en auktoritär ledare behövde på plats.

Redan när Kinas reformer påbörjades 1979 fanns radikalt olika visioner angående landets framtid. Den gamla revolutionären Chen Yun ledde en hårdför konservativ grupp som förespråkade ortodox kommunism och ville behålla en statlig socialistisk ekonomi.

I andra änden fanns en samling yngre politiker som ansåg att politiska reformer var nödvändiga i ett Kina som slagits sönder av Mao Zedong. Den högste ledaren Deng Xiaoping företrädde en tredje falang som ville se ekonomisk liberalisering men fortsatt

politiskt maktmonopol för partiet.

Under Maos tid hade Kina fokuserat på tunga industrier. Fördelar i form av billig arbetskraft ignorerades. Detta förändrades då utländska företag fick öppna fabriker i Kina. Att landet vid kalla krigets slut sågs som en motvikt till Sovjetunionen gjorde det enklare att få kapital och teknologi från väst, liksom tillgång till dess marknader.

Det är dock felaktigt att tänka på Kinas ekonomiska reformer som bara utländska investeringar och växande exportsektor. Under det första årtiondet ägde den verkliga förändringen rum på landsbygden, där kollektiven avvecklades och produktiviteten ökade. Detta frigjorde arbetskraft och skapade kapital som lade grunden för en privat sektor.

År 1983 fick landets utarmade bondeklass äntligen tillstånd att ägna sig åt annat än jordbruk. Som att köpa kollektivens traktorer och andra fordon

för att använda dessa inom transportsektorn. Det var här, genom företagande i byar och småstäder, som den största tillväxten av ekonomisk aktivitet ägde rum under reformernas början.

Radikala reformer utanför jordbrukssektorn var däremot svårare. Att omstrukturera statliga företag var politiskt riskfyllt och krävde ett fungerande juridiskt system och en kapitalmarknad. Häri låg också en paradox. Staten ville kontrollera "ekonomins kommandohöjder" för att behålla makten. Därmed kunde statliga företag inte bli självstyrande eller fatta marknadsmässiga beslut.

Kinas inledande ekonomiska framgångar utgjordes av marknadsekonomi som växte fram utanför de olönsamma statliga bjässarna, som 1989 fortfarande stod för 56 procent av den industriella tillverknings. Utländskt investerade företags andel av kakan var vid samma tid under 3,5 procent. En femtedel utgjordes därför av småföretag på landsbygden, som ett årtionde tidigare knappt hade existerat.

Ekonomiskt spelade Deng ut de andra två falangerna mot varandra. Politiskt fanns dock inte samma kompromissutrymme. Redan 1979 utfärdade han sina "fyra kardinalprinciper", som innebar att partiets maktmonopol skulle vara intakt och den officiella ideologin förbli oförändrad.

Hans politiska reformer gällde inte kommunistpartiets relation till samhället; de skulle stärka partiets disciplin och förbättra dess ledarskap. Begränsade mandatperioder för president och

Xi Jinping släpper
ogärna sitt grepp om
makten.

premiärminister infördes. Kollektivt ledarskap omfamnades, personkult bannlystes för att motverka framväxten av en ny Mao.

Men inga mekanismer för att säkerställa att partiet följde sina egna ändringar av konstitutionen tilläts. Deng lade in sitt veto mot den liberala falangens förslag om en övervakande parlamentskommitté. Fristående medier och domstolar var förstas otänkbara. Autokraterna skulle övervaka sig själva.

Men Deng följde inte sina egna regler. Viktiga beslut fattades inte av politbyrån, utan av ett fåtal revolutionära ledare under möten i hans hem. Liksom med de statliga företagen finns här en paradox: dels ambitionen att införa tydliga regler för partiet, dels motståndet mot alla reformer som försvagar dess makt.

I sin senaste bok om utvecklingen i Kina delar Minxin Pei in perioden efter Mao i tre distinkta faser. Den första når sitt slut med massakern på Himmelska fridens torg 1989. Händelsen fick Chen Yuns hårdföra falang att bli mäktigare inom partiet, medan de unga liberalerna försvann.

Men situationen förändrades på nytt i och med Sovjetunionens kollaps 1991. Det var inte längre trovärdigt att enbart förlita sig på ideologi för att rädda systemet. Redan inom en månad efter denna händelse gav sig Deng ut på sin mytomspunna resa till södra Kina som signalerade en fortsättning av de ekonomiska reformerna.

Detta blev startskottet på en fas av "neoauktoritär utvecklingspolitik"; en kombination av marknadsvänliga

reformer och integration med den västligt ledda globala ekonomin under fortsatt auktoritärt styre. Föredömen fanns sedan 1960-talet i form av Taiwan, Sydkorea och Singapore. Det var inte längre byföretag som skulle leda utvecklingen, utan exportzoner vid kusten.

Förutsättningarna var utmärkta. Under tidigt 1990-tal var Kinas arbetarlöner på 0,16 dollar i timmen lägst i Asien. Profitpotentialen gjorde omvärldens minne av massakern 1989 kort. Bara fem år senare meddelade Bill Clinton att man inte längre skulle koppla mänskliga rättigheter till Kinas status som mest gynnad handelsnation.

Kalla kriget var nu slut, och de segrande demokratierna var övertygade om att frihandel och globalisering skulle ena världen. Kina skulle bli demokratiskt bara genom handel. Men varifrån fick vi egentligen detta?

Minxin Pei citerar forskning som sedan mitten av 1970-talet visar att det inte finns något linjärt samband mellan ekonomisk utveckling och demokratisering. Den viktigaste faktorn i övergången från ett auktoritärt styre är personer inom den auktoritära eliten som vill se politisk liberalisering. Och i Kina rensades alla dessa ut 1989.

Tvärtom framhålls att den ekonomiska utvecklingen stärkte partiets makt. Statens intäkter gick bland annat till att tredubbla utgifterna för polis, domstolar och åklagarmyndigheter under första hälften av 1990-talet. Specialstyrkor sattes upp för att hantera demonstrationer. På ett årtionde formade Dengs handplockade efterträdare Jiang Zemin en omfattande strategi

för att säkra partiets överlevnad. Den byggde på ekonomisk tillväxt, selektiv repression och samarbete med samhällseliten, som nu tilläts bli partimedlemmar. Allmänheten bearbetades med patriotiska utbildningskampanjer i kölvattnet efter massakern.

Men den kanske allra viktigaste byggstenen var kollektivt ledarskap. År 2002 togs stafettspinnen över av Hu Jintao, som tog makten med en rad fördelaktiga förutsättningar. Föregående år blev Kina medlem i Världshandelsorganisationen, mycket tack vare det amerikanska näringslivets påtryckningar på kongressen.

Medlemskapet beskrivs som en "superkatalysator" för ekonomin. Utländska investeringar ökade till en början med 36 procent om året. Under två årtionden av "neoauktoritär utveckling" ökade landets handel från 136 miljarder till 3,86 biljoner dollar, och en marginell utländsk valutaserv växte till världens största.

Hu lovade att spendera mer på välfärd. Exempelvis fick 95 procent av alla kineser sjukvårdsförsäkring. "Pajbiten för vanligt folk blev aningen större", skriver Minxin Pei, men konstaterar att detta inte förändrade underliggande faktorer. Merparten av tillväxten kom främst från exklusiv elit till godo.

Enligt Minxin Pei hamnar en neoauktoritär regim i fällan av "partiell reformjämvikt". För att behålla kontrollen över ekonomin genomförs endast begränsade reformer. Oviljan att utveckla en marknadsekonomi gjorde att

”Tvärtom framhålls att den ekonomiska utvecklingen stärkte partiets makt. Statens intäkter gick bland annat till att tredubbla utgifterna för polis, domstolar och åklagarmyndigheter.”

reformerna tappade momentum under Hu. När den globala finanskrisen slog mot exporten sjösattes ett gigantiskt stimulanspaket som cementerade de statliga företagens ledande roll.

Ökad korruption kom som ett brev på posten. Den medförde ojämlikhet, undermålig välfärd och dåliga allmänna tjänster, miljöförstöring och tilltagande social oro. Vidare gjorde korruptionen regimen så rutten att den enkelt kunde svepas åt sidan av en ”hänsynslös stark ledare”.

Redan innan Xi tog makten 2012 var maktbalansen som underbyggde den neoauktoritära ordningen i upplösning. Inte på grund av ideologi, utan på grund av maktkamp mellan olika fraktioner. Xi sågs först som en harmlös kandidat utan eget nätverk – men väl på plats agerade han snabbt och hänsynslöst.

Perioden av ekonomisk tillväxt som garant för regimen överlevnad var över. Den ”tredje fasen” efter Mao präglas i stället av Xis två strategier för att slå vakt om maktmonopolet: återinförandet av ideologisk indoktrinering inom partiet och en upptrappad förföljelse av politiska motståndare. Man genomförde en ”blitzkrieg-taktik” mot allt från aktivister till liberala akademiker. Över 300 advokater arresterades på bara några dagar. Hundratal internetanvändare greps, straffades och visades upp i tv. Miljontals människor från etniska minoriteter låstes in, och Hongkong fråntogs det självbestämmande som var utlovat. Inom partiet blev Xi den mest fruktade ledaren sedan Mao på grund av ”permanent utrensningar” och ”monopoliserat beslutsfattande”. Tidigare hade främst tjänstemän på lägre

nivå bestraffats för korruption för att blidka en ilsken allmänhet. Men Xi lanserade en jättelik ”antikorrupsionskampanj” för att montera ned sina företrädarens nätverk på alla nivåer och dessutom ta full kontroll över militären.

Förvisso beskrivs en ekonomisk stagnation under Xi Jinpings era som ”oundviklig”. Skuldnivån var högre och demografin mindre fördelaktig. Investeringar i infrastruktur gav inte längre lika stor avkastning och det varnades för en fastighetsbubbla.

Ändå trappade Xi upp attacken mot näringslivet genom att ge sig på kända entreprenörer som Alibabas Jack Ma. Partiet ska arbeta för att göra statliga företag ”starkare, större och bättre”, lät Xi meddela 2016 och fortsatte ge dem bättre tillgång till lån trots sämre lönsamhet. Den ekonomiska situationen blev särskilt allvarlig då tuffare regler infördes mot fastighetssektorn samtidigt som covid-19-pandemin slog till.

Förutom stark tillväxt kännetecknas perioden före Xi av konsensus i det politiska ledarskapet. Minxin Pei beskriver detta lugn som det undantag som bekräftar regeln; det går inte att institutionalisera politiska regelverk i en diktatur.

Möjligen blev Xi själv överraskad av hur enkelt det gick att omkullkasta den gamla ordningen. Minxin Pei säger att konsensus och tillväxt förvisso hade kunnat fortsätta ett tag till om någon annan hade tagit över, men det gamla systemet hade ändå försvunnit till slut, lät vara genom ”en långsam död”.

För enligt Minxin Pei var totalitarismens återkomst med facit i hand närmast självklar. Bristen på institutio-

nella hinder var en tragisk konsekvens av Dengs motstånd mot politiska reformer. Den neoauktoritära utvecklingspolitiken efter massakern sådde vidare ”fröna till sin egen undergång” och banade väg för en ny totalitär ledare. På tal om undergång så är Kinas bristande ekonomiska dynamik en återkommande punkt i boken. Exempelvis beskrivs Made in China 2025 som ett projekt där medel slussas till statliga företag för att uppnå en politisk målsättning. Men samtidigt har denna plan varit framgångsrik för att minska det teknologiska beroendet av väst och för att bli världsledande inom flera områden.

Ar ledare i Kina verkligen mindre pragmatiska än i väst? Det var våra naiva politiker som skulle integrera Kina i den liberala världsordningen. Detta trots att varje kinesisk ledare har motsatt sig detta och avfärdat sagda ordning som illegal och orättvis. Xi Jinping i synnerhet har utmärkt sig med en konfrontativ utrikespolitik med fokus på nationell säkerhet. Mot slutet av boken försäkras att detta är en tragedi som kommer att beröva befolkningen ”ett ekonomiskt välmående och politiskt liberalt och öppet Kina” i ännu en generation.

På den sistnämnda punkten råder väl ingen tvekan. Men ekonomiskt och teknologiskt har Kina lyckats utnyttja våra öppna samhällen och vårt inbördes bråkande för att positionera sig mycket bättre än vad boken *The Broken China Dream* faktiskt medger. ■

Jojje Olsson är journalist och författare.

Börja veckan med **Axess nyhetsbrev**

Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev

Eller gå till axess.se/nyhetsbrev

Vett & etikett

med **Edward Blom**

Enligt gammal övrestånds-etikett skulle en kvinna inte använda sina händer till något tyngre än att hålla ett champagneglas. Mannen var hennes riddare och bar hennes väskor, öppnade dörrar, sköt in hennes stol och höll paraplyet över hennes lilla huvud. En man fick inte sitta ner när en kvinna stod upp – men vice versa gick utmärkt. Mannen höll tal till kvinnan, men ingen kvinna höll tal till mannen. Han förde henne in i lokalen och mellan bord och dansgolv; bjöd upp, uppvaktade och var den som friade – om det inte var skottdag. Självklart skänkte mannen blommor och gåvor utan att förvänta sig något i gengäld; han betalade alla utgifter, och en gentleman försvarade alltid en kvinnas heder.

Detta var inte bara uttryck för altruism. Mannen betalade då kvinnan oftast saknade inkomst. Att hon behandlades som en drottning kompenenserade att hon inte hade samma juridiska rättigheter och makt att bestämma över sitt liv. Och hederstänkande är ju något vi i dag ser fler avsigidor än fördelar med. Så frågan är i vilken utsträckning dessa etikettsregler bör följas i dag.

Allmänt inom etiketten gäller att ju högre stiltnivå en tillställning har, desto mer gammaldags blir vi. Således uppskattar de flesta kvinnor sedvänjor som speglar denna gångna tid vid finare tillställningar, som baler. Det blir som ett rollspel, där mannen är sirlig och chevalesk mot närvarande kvinnor i allmänhet och sin bordsdam i synnerhet.

En del kvinnor finner emellertid beteendet förminskande. Då har de rätt att visa att de inte uppskattar det. Men en dam som vill slippa "riddarleken" måste avvisa den vänligt, då den ju inte är ovänligt menad. Bäst gör hon det genom att visserligen tacka för mannens artigheter men samtidigt visa att hon har händer genom att öppna en dörr åt

”Även en del yngre kvinnor förväntar sig att mannen ska skjuta in stolen, fylla på glaset, sköta beställningen och – inte minst – betala.”

kavaljeren – eller rentav skjuta in *hans* stol när han ska sätta sig.

En ojämlig regel som ännu gäller vid finare tillställningar är att männen förväntas inte lämna bordet under en sittning, medan kvinnor (med hänvisning till makeupen) tillåts kortare frånvaro.

Vad gäller då vid restaurangbesök?

Också här blir det en viss konflikt mellan gammal etikett och modern syn på jämställdhet. Även en del yngre kvinnor förväntar sig att mannen ska skjuta in stolen, fylla på glaset, sköta beställningen och – inte minst – betala. Men för att avgöra vad som är korrekt samtida etikett måste man väga in flera parametrar.

Den regel som trumfar övriga är att om någon frågat om den får bjuda en annan på middag, så är det också den som tar notan – oavsett kön.

Vid en uttalad dejt är det *comme il faut* att mannen tar notan, särskilt vid första restaurangbesöket. Vissa kvinnor kan tycka det är obehagligt, eftersom de kan uppleva det som att de därmed hamnar "i skuld". Om kvinnan varit lika initiativtagande till träffen som mannen, men under middagen inser att hon inte kommer att vilja träffa honom igen, kan det också vara lite girigt att ta för givet att han ska stå för kalaset.

Vill man i stället dela på kostnaderna bör man påpeka det i tid. När en person väl säger att den tar notan, kan den andre på sin höjd säga något halvt retoriskt som "åh, inte behöver du ..." men inte kräva att notan delas. Enligt historisk allmogetikett skulle man truga och tacka nej åtskilliga gånger, men att invända mer än en gång är inte enligt den högre etiketten.

När ett par är tillsammans är det i dag naturligt att dela kostnader om man har samma ekonomiska förutsättningar. Det finns de som finner det pinsamt att ta notan som kvinna, men då kan man jämna ut det genom att ta andra gemensamma kostnader. Min mor har berättat att man på hennes tid kunde få smuggla kontanter under bordet till pankapojkvänner, då det inte ansågs passande att damen betalade.

Är det två vänner av olika kön som äter tillsammans gäller förstås inte att mannen har betalningsskyldighet, det är en förlegad syn. Vem som helst kan då ta notan, eller man kan dela.

Även i arbetslivet finns de som uppskattar att bli behandlade som "quinnor" av manliga kollegor, men det är kanske svårt att bli fri från negativ särbehandling om man samtidigt håller kvar vid lite symbolisk positiv dito. Med det sagt, allt beteende som anses oartigt riktat mot en man uppfattas alltid som efter värre riktat mot en kvinna.

Trevligast är förstås att behandla alla artigt, korrekt och vänligt – oavsett kön. ■

Edward Blom är gastronom och kulturhistoriker.

VÄRD ATT MINNAS: DEN GAMLE OLIGARKEN

Antik kritik mot demokratin

Den kanske äldsta prosatexten från Aten är ett generalangrepp på det tarvliga folkstyret.

Aten anses vara demokratin och den västerländska högkulturens vagg. Men få vet att den kanske äldsta prosatexten från staden är en demokratikritisk pamflett – lite drygt sju A4-sidor lång – med tvivelaktiga litterära kvaliteter. Texten i fråga traderades till eftervärlden under titeln *Atenarnas författning* (grekiska: *Athēnaiōn politeia*).

Pamfletten tillskrevs ursprungligen Xenofon, som bland mycket annat har skrivit en *Spartanernas författning*, vilket ju låter närbesläktat. Men man kom senare att betvivla att han verkligen var författaren. Xenofon anses nämligen vara en betydligt bättre stilist än vår pamflett-författare. Inledningen till den senares text, här i något slags direktöversättning, får illustrera detta: "Apropå atenarnas författning. Att de har valt detta slags

statskick gillar jag inte på grund av följande: att de, genom detta val, har valt att behandla uslingarna bättre än de dugliga. Därför gillar jag det inte."

Att upphovet inte stämde blev snart allmängods, och författaren kallades därefter "Pseudo-Xenofon". Men i den brittiske filologen Gilbert Murrays *A History of Ancient Greek Literature* (1897) kallas han "the Old Oligarch", och detta namn har fastnat.

”Oligark” betyder i detta sammanhang någon som av ideologiska skäl vill ersätta demokratin med ett fåmannavälde.

”Gammal”, i sin tur, har ingenting att göra med författarens ålder. Det saknas visserligen biografiska data i texten, men de som vågar sig på en gissning utgår ifrån att författaren tvärtom är ung. En vanlig (men ej allmänt accepterad) hypotes är att texten är ett slags skoluppgift, vilket skulle förklara det dåliga språket.

Epitetet har i stället att göra med textens datering. Enligt Murray är detta den äldsta bevarade prosan på attisk (alltså atensk) dialekt, så gammal att den inte röjer någon påverkan från retorikern Gorgias. Denne kom till Aten år 427 f.Kr. och förde med sig ett nytt uttrycksätt, präglad av antiteser och parallellismer, som den atenska eliten så småningom tog efter. Många tycks hålla med Murray och daterar texten till någon gång på 420-talet.

Om detta stämmer är språket i pamfletten anmärkningsvärt inte bara för skönhetsfläckarnas skull. Det är fråga om en för tiden mycket ren attiska. Det litterära prestigenspråket då var annars joniska – Homeros och naturfilosofernas språk – och det sipprade in överallt. Atenaren Thukydidides, en förmodad samtida med Oligarken, skriver på joniskt vis *thalassa* (hav) och *prassō* (göra), medan Oligarken, liksom senare till exempel Platon, självsäkert använder de attiska formerna *thalatta* och *prattō* (det senare återfinns i den citerade passagen ovan och översätts ”behandla”).

När Oligarken skriver har staden precis passerat krönet på sin storhetstid, även om ingen vet det än. Den är demokratiskt styrd och leder det deliska sjöförbundet, formellt en allians av kuststater i och kring Egeiska havet, i verkligheten en samling vasaller som betalar dyr tribut till Aten. Rikedomarna omfördelas till medborgarna genom kostsamma byggprojekt; ett sådant, Parthenon, står färdigt sedan ett knappt decennium. Landsbygden härjas av spartanerna, som om 20 år kommer att krossa Aten. Än så länge är stadens invånare dock trygga bakom stadsmurarna, som leder ända ner till havet, där den urstarka flottan håller försörjningsvägarna öppna. Denna glänsande men

”Folket vet att vissa människor är bättre skickade att styra än andra, men de föredrar frihet i kakonomi framför trälldom i eunomi.”

prövade stad styrs av folkhoppen, som i Oligarkens ögon är ”ytterligt okunnig, odisciplinerad och tarvlig”. Den förfördelar eliten – som är allt som folket inte är – och försöker på varje sätt försvaga dess dygder och i stället stärka de fattigas laster. Till exempel inför man traktamenten för alla möjliga statsuppdrag, enbart för att berika de fattiga på elitens bekostnad. Eftersom detta är syftet är det bara en fördel om massan är girig.

Jantelagen råder. Inget tadel av folket tillåts på teaterscenerna. Att baktala privatpersoner går däremot bra eftersom det oftast är framstående medborgare som utsätts. Något prål ser man inte heller: atenare klär sig så illa att besökare bör undvika att prygla slavar offentligt; har man otur är det en medborgare man har slagit till. Slavar och invandrare har för övrigt så pass god ställning att de inte går ur vägen för någon. Ingenstans är sådana så uppstudsiga som i Aten.

På grund av sjöväldet kan man i Aten hitta varor från vad samtiden uppfattade som alla världens hörn. Lyxen flödar över. Men det leder också till ett slags kulturell utarmning. Språket blandas ut och fördärvas: ”De har hört allt slags språk och valt ut drag från än det ena, än det andra språket. Andra greker har oftare ett eget språk, egen livsföring, egen klädedräkt, men atenarna blandar sådant från alla greker och barbarer.” Här är möjligen en ledtråd till den slående rena attiska dialekten som nämndes ovan.

Allt sammantaget är demokratin för vår författare en *kakonomia*, ett ord som, beroende på vad man vill betona, kan översättas med ”uselt styre”, ”usla lagar”, eller ”usel fördelning” (av privilegier eller liknande). Alla tre tolkningar kunde

stämman in på demokratin som den beskrivs av Oligarken.

Kakonomi ställs mot *eunomia*, som i stället för usel är excellent. Hos mytiktaren Hesiodos är *Eunomia* en gudinna, dotter till Zeus och *Themis* (sedvanerätens gudinna) och syster till *Freden* och *Rättvisan*. Vad *eunomi* består i är annars sällan preciserat, men hos Oligarken syftar det så klart på ett regelrätt elitstyre. Lagen ska stiftas av de dugligaste, som också håller ”uslingarna” i upptuktelse. De låter inte ”galningar” sitta på rådet eller tala i folkförsamlingen, vilket annars är demokratin tydligaste kännetecken.

Men fastän Oligarken är kritisk mot demokratin på ideologisk grund har han glasklar blick för en sak: att statskicket är mycket klokt uttänkt för att stärka folkmakten. Att förklara detta är faktiskt textens uttalade huvudsyfte. Folket vet mycket väl att vissa människor är bättre skickade att styra än andra, men de föredrar, säger Oligarken, frihet i kakonomi framför trälldom i eunomi. Man anar att massan egentligen inte är dum, den bara värdesätter annat. Och trots allt förtjänar massan att styra i staden eftersom den tjänstgör i flottan, som är det som ger Aten dess makt. Örlogsfartyg är förstas dyra att bygga, men utan fattiga matrosar seglas de ingenstans. I en lanthår spelar de rika större roll eftersom bara de har råd med rustning; så var atenarnas ärkefiender Sparta också både en landmakt och en oligarki.

På grund av sådana insikter har vissa velat läsa Oligarken som att han egentligen är mer prodemokratisk än han gesken av. Texten skulle i så fall bitvis vara ett slags lekfullt tvärtomspråk. Vad tyckte han egentligen? Det blir lite som diskussionen om Machiavelli – är *Fursten* uppriktigt eller ironisk?

Hur det nu är med den saken kan man med lite god vilja, och helt apropå Machiavelli, strunta i den otydliga intentionen och helt sonika kalla Oligarkens text för ett slags furstespegel. Gestalten i spegeln är illa klädd men vet sitt värde, och skapade en gång den civilisation som i dag kallas vår. ■

Fredrik Sixtensson är fil.dr i klassisk grekiska.

BREV FRÅN ... GRÖNLAND

Får man säga Grönland?

Vad vi bör kalla det autonoma territoriet är en svårare fråga än man skulle kunna tro. Av Olle Häger

OLLE HÄGER är journalist och utbytesstudent vid Grönlands universitet.

När jag först anlände till det land som Donald Trump kallar för "a piece of ice" fick jag förklarat för mig att Grönland är ett kolonialt namn. Lyhörd som jag är refererade jag i stället till Kalaallit Nunaat. Tills en grönländsk kvinna rättade mig. "Det heter Nunarput", sa hon.

Nog kan man tro att det skedde en förväxling när Gerardus Mercator i mitten av 1500-talet namngav världen. Grönland är ju näst intill helt beklätt av is, medan det på grannön Island är barmark större delen av året. Lite som när Kebnekaise, som på samiska betyder "kittel-toppen", förväxlades med Tolpagorni, som betyder "de två topparna", varför berget som ser ut som en kittel heter "de två topparna" och berget med de två topparna heter "kitteltoppen".

Någon rättvisande beskrivning är ju knappast Grönland. Men förväxling har det inte varit tal om.

Namnet kommer från vikingen Erik Röde, som i slutet av 900-talet anlände till inuiternas land. Något enhetligt ord för den enorma ön fanns inte då vikingarna kom. Och det är ju inte så konstigt. För något begrepp om att landet man uppehöll sig i var just ett land fanns knappast.

Att Erik Röde döpte landet till Grönland tros ha varit ett pr-trick för att locka isländska bosättare. Till upphovsmannens försvar ska dock poängteras att södra Grönland, där Erik Röde och hans manskap bosatte sig, faktiskt är relativt grönt stora delar av året.

Också de infödingar som redan bebodde det enorma och landsöverskridande Arktis behövde ett namn. Här hade man kunnat argumentera för att "inuit", som människorna redan kallade sig, hade varit lämpligt. Men icke. De uppfinningsrika vikingarna kallade i stället människorna för "skrälningar". Även om etymologin bakom skrälningar inte är helt klarlagd tycks forskarna överens om att epitetet användes som ett skällsord. I mer sentida danska översättningar har "skrälning" blivit synonymt med "svag, ynkelig och eländig".

Men kanske finns den närmaste beskrivningen

i isländskan, där "skrälning" betyder "barbar". Så hur översätts då "skrälning" till grönländska? Just det: *kalaallit*.

Detta förklarar den grönländska kvinnan för mig när jag med den rättfärdiges övertygelse betonar Kalaallit Nunaat. Hon har sedan länge slutat använda det officiella namnet. I stället säger hon Nunarput, som översatt från grönländska betyder "mitt land".

Hon försätter mig i en svår situation. Nog är jag numera folkbokförd på Grönland, men "mitt land" är det ju knappast.

År 2016 kom ett politiskt förslag om namnbytte från parlamentsledamoten Nikolaj Jeremiassen. "Inte kan vi väl kalla oss själva för det skällsord som vikingarna gav oss", resonerade Nikolaj Jeremiassen. Förslaget var därför att döpa om Kalaallit Nunaat till Inuit Nunaat, som betyder "inuiternas land". Namnbytet blev dock aldrig av eftersom det ansågs anspela på etnicitet snarare än på nationalitet.

Debatten om vad Grönland ska heta sätter fingret på konflikten kring den grönländska självbilden. Röster av mer nationalistisk karaktär vill gärna betona den inuitiska särprägel – och slå sig fria från det danska förtrycket. Andra menar att banden till Danmark är omöjliga att suddas ut, att de två kulturerna tvärtom är en del av varandra.

Inte minst i språket märks det danska inflytandet. Många växlar sömlöst mellan danska och grönländska. Och det kanske tydligaste exemplet går att finna i räknesystemet. I dag räknar de flesta bara till tolv på grönländska. Därefter övergår siffrorna i danska. Den som räknar från 12 till 13 säger alltså "aqqaneq marluk, tretten ..."

Det ska sägas att den grönländska kvinna som tillrättavisade mig har en relativt marginaliserad hållning. Med undantag för Nikolaj Jeremiassen råder det i stort sett konsensus kring att det på danska och engelska kallas för Grönland och att det på grönländska heter Kalaallit Nunaat.

Till syvende och sist verkar de flesta grönländare nöjda så länge deras land slipper bli kallat för "a piece of ice". ■

"Att Erik Röde döpte landet till Grönland tros ha varit ett pr-trick för att locka isländska bosättare."

Arkitektur, stad & stil

med **Lars Anders Johansson**

I Astrid Lindgrens berättelse om Karlsson på taket lever den osympatiske Karlsson med sin propeller på ryggen i en värld ovanför de flesta människors huvuden. Där breder ett eget landskap ut sig, av plåt och koppar, av branta fall, välvda vindskupor, skorstenar, torn och takåsar. Det är en miljö som är både vardaglig och sagolik. En stad ovanpå staden.

Det finns något djupt romantiskt över innerstadens taklandskap. Den som sett en film från Paris känner igen det: kameran sveper över takåsar, skorstenar och mansardvåningar. Också i de svenska stenstäderna har taklandskapet historiskt varit en viktig del av stadsbilden. Det är där ordning och fantasi möts. Det är där variationen börjar.

Den kulturmiljön håller nu på att gå förlorad.

Det sker på två sätt. Dels byggs nya stadsdelar nästan aldrig med tak som tillför något till stadsbilden, dels byggs de befintliga taklandskapen sönder genom okänsliga påbyggnader och förtätningar.

Ser man till nyproduktionen är utvecklingen nästan entydig. Det som byggs i dag har antingen platta tak eller sadeltak med minsta möjliga lutning. Resultatet blir raka, döda avslutningar. Inga brutna takfall, inga valmade hörn, inga takkupor som skapar rytm, inga torn som markerar hörn, inga skorstenar. Det är som om tanken att taket skulle kunna vara en konstnärlig angelägenhet har försvunnit.

Detta är märkligt, eftersom taket i stora delar av arkitekturhistorien har varit just det. Taket avslutar byggnaden. Det möter himlen. Det påverkar hur huskroppen uppfattas både på avstånd och på nära håll. Ett väl gestaltat tak gör inte bara ett hus vackrare, det gör staden rikare.

I äldre stadsmiljöer är detta uppen-

”Det sluttande taket var inte bara vackrare. Det var också bättre anpassat till verkligheten.”

bart. Titta på Östermalm och Vasastaden i Stockholm eller på Linnéstaden i Göteborg. Där finns enhetlighet, men aldrig monotoni. Husen håller sig inom samma övergripande ordning, men ovanför takfoten börjar skillnaderna spela. En frontespis här, en gavel där, ett mansardtak, en kupol, en skorsten.

Det är variation under ordning. Just därför blir helheten levande.

I de nya stadsdelarna ser man motsatsen: monotoni under förevändning av rationalitet. Husen ser ut som volymstudier snarare än byggnadskonst. Man har fyllt ut en byggrätt, maximerat exploateringen och därefter avslutat med den enklaste möjliga taklösningen. Resultatet blir kvarter som kanske fungerar i kalkylen men inte ger staden karaktär. Ännu sorgligare är de påbyggnader som läggs ovanpå äldre fastigheter. I praktiken handlar det ofta om att man placerar en parasiterande låda ovanpå en befintlig huskropp och därmed förstör dess proportioner. Huset, som en gång fått en arkitektonisk avslutning, får plötsligt ett främmande föremål på huvudet. Hela taklandskapet drabbas.

Funktionalismens paroll om att form följer funktion har under lång tid använts som ett slagträ mot nästan allt som människor upplever som vackert, intressant och trivsamt. Variation har misstänkliggjorts och arkitektoniskt

överskott behandlats som ett moraliskt fel.

Det märkliga är att denna ideologi, som gärna uppträder i rationalitetens namn, så ofta visat sig vara just irrational. Platta tak i ett nordiskt klimat borde för länge sedan ha avslöjats som en dålig idé. De äldre taken såg inte ut som de gjorde av en slump. De var resultatet av sekler av erfarenhet, där praktisk kunskap och estetiskt omdöme växte samman. Det sluttande taket var inte bara vackrare, det var också bättre anpassat till verkligheten.

Till detta kommer ett regelverk som aktivt missgynnar god takgestaltning. Dagens detaljplaner reglerar ofta byggnaders totala höjd på ett sätt som gör det rationellt att bygga så kubiskt som möjligt. Byggrätten fylls ut med en låda. I äldre tiders byggnadsordningar reglerades i stället takfotshöjden, alltså den höjd som styr upplevelsen från gatan. Ovanför denna kunde taket utformas friare.

Här finns en uppenbar lärdom. Om vi vill bygga städer som människor kan uppskatta även om hundra år måste vi sluta behandla taket som ett tekniskt efterord. Planbestämmelser bör utformas så att de uppmuntrar god takgestaltning i stället för att motverka den.

Det betyder inte att varje nytt hus måste se ut som om det ritats 1895. Det betyder bara att vi måste återupptäcka en insikt som tidigare generationer tog för självklar: att staden inte bara består av kvadratmeter, utan också av skönhet, rytm och värdighet. ■

Lars Anders Johansson är författare och journalist och driver podden Budoarstämning.

MELLAN RADERNA

Ordet som kan avgöra valet

KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

Vissa ord försvinner. "Karriärkvinnor" hör man inte ofta numera, "kvinnoakskvinnor" ännu mindre. "Tv-kannor", "yuppies" och "mp3-spelare", alla tycks de ha lämnat språket. Och ingen verkar sakna dem, vilket i sig är ett effektivt sätt att försvinna.

Ibland är det inte så konstigt. Allt färre behöver stora kaffetermosar för att inte missa ett avgörande ögonblick i någon rafflande tv-serie.

Ibland är det inte tekniken utan perspektiven som förändras. Nog finns det fortfarande kvinnor som gör karriär, och nog finns det unga urbana professionella av allehanda slag. Men man kallar dem varken karriärkvinnor eller *young urban professionals* längre. På något vis är det som om dessa ord anses ge fel ingång till verkligheten. Och så ryker ordet, ofta omärkligt. Språkrådet sammanställer en årlig nyordlista. En försvunna-ord-lista vore ett lika säkert tids-tecken. Men vad stort sker det sker tyst.

Fast man kan aldrig vara riktigt lugn. Vissa ord nöjer sig inte med att försvinna. Plötsligt dyker ett kasserat ord upp igen, som om det aldrig varit borta. Ta "beredskap". Sverige lade som bekant inte bara ned försvaret, utan också krigen – och beredskapen. Under några år tänkte man inte så mycket på den. Nu gör man det mest hela tiden.

Inte ens trädgården klarar sig undan. Beredskapsodling har blivit trädgårdstrend, med potatis, kålrötter och annat matnyttigt. Trädgårdens skönandar får maka på sig. Riddarsporrar och pioner lever numera farligt.

För det mesta sker det utan större dramatik (utom för pioner och riddarsporrar då). Vi talar om beredskap som om vi aldrig hade slutat. Enade vi stå, som en kollektiv Landstormens lilla Lotta.

Men beredskapen är bara början. Ett mycket större ord är på väg tillbaka: plikt.

En gång hade plikten en självklar ställning som samhällets stöttepelare. De svenskaste av institutioner ställde sig bakom den. Kungen, Gustav VI Adolf, hade den till och med i sitt valspråk: *Plikten framför allt*. Och Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) uppmanade svenskarna att inte bara kräva sin rätt, utan också att göra sin plikt.

Men kungen dog. Och Socialdemokraterna

fann nya stigar. Plikten hängde inte med tidens svängningar. För stel, för statisk, för tung. Och inte alls i samklang med ett land där man nu skulle göra vad man ville, inte vad man borde. Den nye kungens valspråk löd: *För Sverige i tiden*.

Och med den tiden kom andra ord. "Motivation". "Engagemang". "Älska dig själv". Det blev mer tal om att välja, och mindre om vad som borde göras, oavsett vad man valt. Livet blev en fråga om självförverkligande, utan tvingande restriktioner. Plikten som sådan var inte längre något att bry sig om.

Men plikten är inte död. Den har bara sovit, nedbäddad i permafrost. Ord kan hamna där ibland, tillsammans med ullhårig mammut och väldigt gammalt björkpollen.

Men ibland tinar frosten och orden vaknar till liv igen. Det har skett med beredskapen och nu börjar även plikten yrvaket sträcka på sig. Än så länge är det visserligen en mer specificerad plikt det handlar om. Värnplikt, civilplikt och sådant. Går man in på Pliktverkets hemsida möts man av en ung kvinna invid texten "Jag är redo att göra min plikt. Är du?" Vem vågar svara nej på den frågan?

Den där mer allmänna plikten, utan närmare specifikation, som i *Plikten framför allt*, är svårare att finna på hemsidorna. Den låter ju så rigid! Ordet kommer dessutom från tyskan, vilket knappast underlättar saken. Den drar med sig ett lass av tvång och skyldigheter, pliktsskyldig underdånighet rentav. Det gör uppvaknandet extra utdraget i ett land där vi avskaffat alla auktoriteter, utom möjligen Bianca Ingresso och Sveriges mästarkock.

Själva ordet "plikt" må vara besvärligt, men under vår fernissa av självförverkligande och att unna sig det ena och andra borde den svenska beredskapen för plikt-känslor vara sällsynt god. Sverige är ändå ett land där det går att bli politiskt populär på sådant som arbetslinjen. Och där man kan sälja lösennummer och skörda klick med rubriker som: "Så överlever du semestern". Det här är något varje politiker med någon känsla för den svenska folksjälens vet om. Om inte förr torde idén om den fullskaliga plikten alltså slå till lagom till valrörelsen. Vem som vinner valet 2026? Pliktlinjen, förstås. ■

"Plikten hängde inte med tidens svängningar. För stel, för statisk, för tung."

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRIG 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalistererna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livnen som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Safa News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och klablat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögner.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

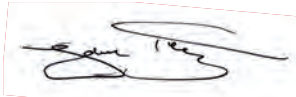
»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

Read more and sign up for our newsletter on:
www.engelsbergideas.com

ENGELSBURG IDEAS